

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Nye kommunevåbener i Norden 333

Knud Prange:
Studiet af dansk adel i senmiddelalderen 346

Gunnar Bendix:
Bernadottevåpen 366

Heraldica varia 383

Heraldisk litteratur siden sidst 386

Dette hæfte er udgivet med støtte fra Nordisk publiceringsnævn
for humanistiske tidsskrifter (Danmark) og Alfred Goods Fond.

Nye kommunevåbener i Norden

Norge

Norge får stadig nye kommunevåpen og jeg presenterer her i alt 46 nye våpen, fastsatt ved kgl.res. i 1990 og 1991. Men det skjer forandringer. Fra 47 bykommuner og 407 herredskommuner i 1987, har Norge i dag fått redusert antallet til 46 bykommuner og 393 herredskommuner. Det betyr at noen kommunevåpen i dag er forsvunnet. Ytterligere reduksjon kan det vel også bli.

I Østfold fylke er Skjeberg og Varteig, som begge hadde fått fastsatt våpen (Heraldisk Tidsskrift 6:58, 1988, s. 373–374; 5:45, 1982, s. 211), slått sammen med Sarpsborg. Uten at jeg vet det sikkert, ville jeg gjette på at de bruker det våpen som Sarpsborg fikk fastsatt ved kgl.res. 11.3.1966 (Heraldisk Tidsskrift 2:15, 1967, s. 222).

Vang i Hedmark fylke er slått sammen med Hamar. Den herredskommunen har aldri hatt noe våpen. Den nye kommune bruker Hamars orrhane som sitter i toppen av et furutre.

Horten og Borre i Vestfold fylke er slått sammen. Horten hadde et byvåpen, fastsatt ved kgl.res. 19.11.1907. Hortens gamle våpen har blitt våpen for den nye herredskommune Borre.

Sem i Vestfold fylke, som ikke har hatt våpen, er slått sammen med Tønsberg. Der bruker man Tønsbergs bysegl fra 1349.

Det har vært flere kommunesammen-

slåinger i Vestfold. Larvik ble slått sammen med Stavern, Tjølling, Brunlanes og Hedrum. Deres nye våpen er tidligere omtalt (Heraldisk Tidsskrift 7:64, 1991, s. 147).

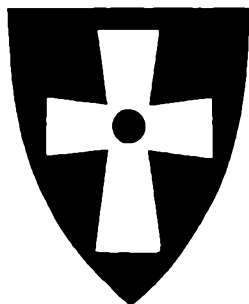
Moland, Øyestad, Tromøy og Hisøy i Aust-Agder fylke hadde alle våpen (Heraldisk Tidsskrift 6:51, 1985, s. 14; 6:58, 1988, s. 363–375). De er nu slått sammen med Arendal. Der vet jeg positivt at de bruker Arendals våpen godkjent ved kgl.res. 7.11.1924. Det viser i blått et tremastet seilskip av 1700-talls-type, på tre bølger, alt sølv.

Sørøysund kommune i Finnmark fylke hadde våpen fra 1979 (Heraldisk Tidsskrift 5:45, 1982, s. 210). Denne kommunen er nu slått sammen med Hammerfest. Hammerfest fikk godkjent et våpen ved kgl.res. 16.12.1938. Det viser i rødt en sølv isbjørn. Sannsynligvis brukes dette nu for den nye kommunen.

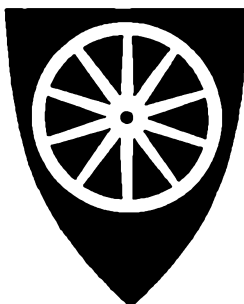
Så langt om sammenslåtte kommuner. De 46 nye våpen er alle nyskapninger. Det ene, Solund kommunes våpen, bygger på en middelalderslekts våpen, nemlig Losna-ætten.

Askvoll kommune i Sogn og Fjordane fylke. »På grøen grunn ein utskrådd gjennombora sølv kross«. Fastsatt ved kgl.res. 5.1.1990 og tegnet av Kåre Ness.

»Korssundkrossen« er et gammelt

Askvoll kommune

Evenes kommune

Høylandet kommune

stenkors fra tidlig middelalder, til hvilket det er knyttet sagn om St. Olav.

Evenes kommune i Nordland fylke. «I rødt et sølv hjul». Fastsatt ved kgl.res. 12.1.1990 og tegnet av Per Hartvigsen.

Hjulet symboliserer Evenes som kommunikasjons-senter. Ellers må man si Evenes er i godt selskap. Erkebiskopen av Mainz fører det samme våpen med akkurat samme tinkturer. Det er avbildet i Gelre-våpenboken, så man kan si erkebiskopen av Mainz har en viss hevd på dette våpenet.

Høylandet kommune i Nord-Trøndelag fylke. «I grønt en oppflygende sølv svane». Fastsatt ved kgl.res. 12.1.1990 og tegnet av Einar Skjervold.

Årlig er det store kolonier av sangsvaner på trekk i kommunen. Svanen står også for eleganse, renhet og stolthet.

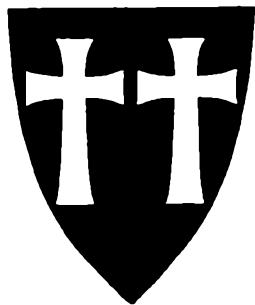
Gulen kommune i Sogn og Fjordane fylke. «På blå grunn to utbøygde sølv krossar». Fastsatt ved kgl.res. 9.2.1990 og tegnet av Even J. Skoglund.

Ved kommunesenteret i Eivindvik står to store stenkors som er blant de første monumentene over kristendommen i Norge.

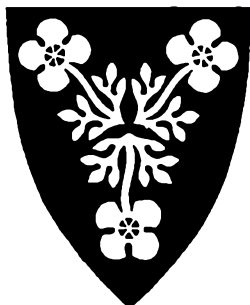
Storfjord kommune i Troms fylke. «I rødt tre gull valmuer stilt i trepass». Fastsatt ved kgl.res. 9.2.1990 og tegnet av Arvid Sveen.

Tre «læstadiusvalmuer» mot hverandre symboliserer at Finland, Sverige og Norge grenser mot hverandre her ved Treriksørøysa.

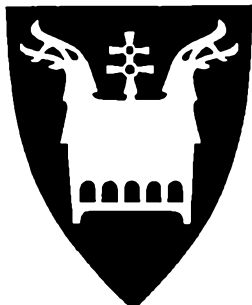
Av valmuer finnes det mange. Her har man tenkt på Papaver læstadianum, som har navn etter den berømte presten i Karesuando, Lars Levi Læstadius

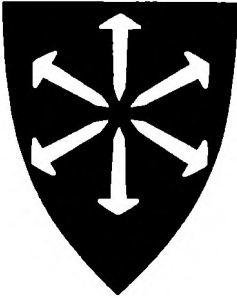
Gulen kommune

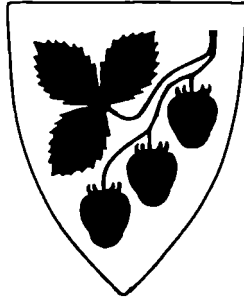
Storfjord kommune

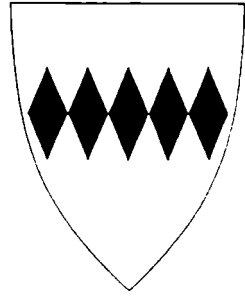
Sør-Aurdal kommune

Bindal kommune

Norddal kommune

Solund kommune

(1800–1861), som foruten å være religiøs forkynner og grunnlegger av læstadianismen, også var en fremragende botaniker.

Sør-Aurdal kommune i Oppland fylke. »I blått et gull relikvieskrin«. Fastsatt ved kgl.res. 9.2.1990 og tegnet av Arvid Sveen.

Forbilde for dette motivet er et relikvieskrin som fortsatt står i Hedal stavkirke. De to dragehodene symboliserer de to stavkirkene i kommunen, Hedal oppført ca. 1250 og Reinli som skal være enda eldre. Begge kirkene er fortsatt i bruk.

Bindal kommune i Nordland fylke. »I blått seks gull nagler i rosett«. Fastsatt ved kgl.res. 9.2.1990 og tegnet av Arvid Sveen.

Naglene står for båtsøm og skal bl.a. symbolisere båtbyggertradisjonene i kommunen.

Nagler er et gammelt heraldisk motiv. På Rhodos finnes som minne etter korsfarerne, våpen for slekten *Clavelli* i stensulptur. Det er i blått tre gull nagler med spissene vendt ned. *Nicolo Machiavelli* (1469–1527), som skrev *Fyrsten*, førte i sølv et kors med en nagle med spissen vendt innover i hver av de fire vinklene, alt blått. Eller for å si det på en annen måte, et kors med fire nagler som danner et Andreaskors med spissene

vendt innover.

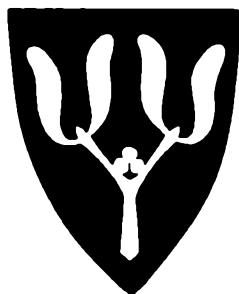
Norddal kommune i Møre og Romsdal fylke. »På gull grunn ein raud jordbærstengel«. Fastsatt ved kgl.res. 16.2.1990 og tegnet av Astor Furseth.

Jordbærstengelen ble valgt som motiv for kommunen under mottoet »Grøderikdom«. Klimaet er gunstig for hage- og frukt dyrking. Det dyrkes epler og pærer. Over halvparten av fylkets jordbærproduksjon kommer fra Norddal.

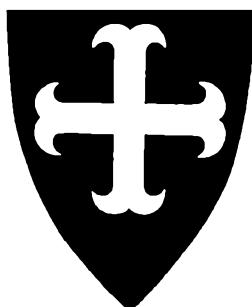
Solund kommune i Sogn og Fjordane fylke. »På sølv grunn fem blå spissruter«. Fastsatt ved kgl.res. 16.2.1990 og tegnet av Arvid Sveen.

Motivet er hentet fra våpenet for *Losnaätten*, som hørte til på øya Losna på 1300-tallet, men forøvrig med vidt forgrente jordeiendommer. Slekten døde ut på mannsiden allerede midt i 1400-årene. Slektens viktigste eiendommer gikk i arv til *Rosenkrantzene*. Ættens våpen var et kors dannet av ruter. Se ellers S. T. Achen, *Danske adelsvåbener 1973*, s. 586.

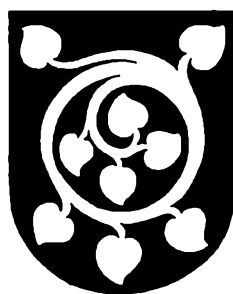
Strengt tatt burde det her vært anført at spissrutene henger sammen og at de er bjelkevis sammenstilt. Hertugen av Northumberland fører i 2. og 3. felt i blått fem gull spissruter plassert på denne måten. Blasoneringen lyder, *azure, five fusils conjoined in fess or*. Det er våpen for den gamle slekten Percy.

Våle kommune

Torsken kommune

Luster kommune

Våle kommune i Vestfold fylke. «I grønt en gull mistelteinkvist». Fastsatt ved kgl.res. 23.2.1990 og tegnet av Stein Davidsen.

Misteltein (*Viscum album*) vokser i kommunen. Fra Snorre-Edda vet vi at Balder en gang hadde hatt onde drømmer om at han snart skulle dø. Da tok hans mor, Frigg, alle ting i ed på at de ikke skulle skade Balder. Men hun gikk forbi den uanselige planten misteltein. Så fikk den onde Loke Balders bror, den blinde Hod, til å skyte mistelteinen mot Balder, som falt død om.

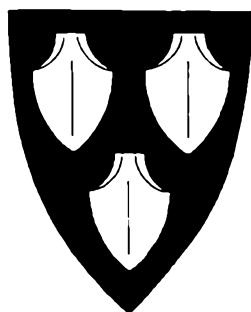
Torsken kommune i Troms fylke. «I svart et gull ankerkors». Fastsatt ved kgl.res. 23.3.1990 og tegnet av Ivar Enoksen.

Ankerkorset ble av de første kristne avledet fra ankeret. For Torsken kom-

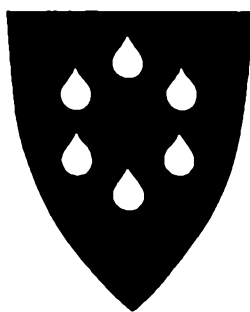
mune symboliserer det først og fremst tilknytningen til hav og kyst. For meg er det hyggelig å se at dette motivet blir brukt. Jeg foreslo en gang ankerkors som våpen for Tromøy kommune. Der er nemlig en korskirke, som har vært landemerke for sjøfarende. Imidlertid valgte Tromøy delt ved sølv og blått ved skysnitt (Heraldisk Tidsskrift 6:58, 1988, s. 365–366). I dag brukes ikke skysnitt lenger, siden Tromøy er oppslukt av Arendal kommune, som fører et tremastet skip av 1700-tallstype, på tre bølger.

Luster kommune i Sogn og Fjordane fylke. «På blå grunn ein sølv linderanke lagt i sirkel». Fastsatt ved kgl.res. 20.4.1990 og tegnet av Inge Rotevatn.

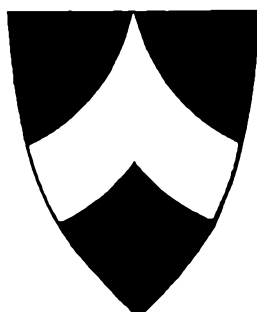
Motivet er hentet fra treskjæringene på kapitélhodene (søylehodene) i Urnes

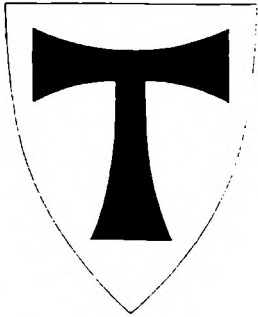
Førde kommune

Samnanger kommune

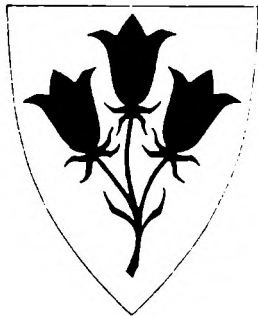
Gratangen kommune

Tjeldsund kommune

Fedje kommune

Kvænangen kommune

stavkirke. Kirken regnes for å være Norges eldste bevarte stavkirke, og er fra første halvdel av 1100-årene.

Førde kommune i Sogn og Fjordane fylke. «På raud grunn tre sølv plogjarn, 2–1». Fastsatt ved kgl.res. 27.4.1990 og tegnet av Inge Rotevatn.

De tre plogjernene skal markere kommunen på tre måter: landbruk (primærnæringen), vekst (vekstsenter) og utvikling (region- og fylkessenter).

Samnanger kommune i Hordaland fylke. «På raud grunn seks gull dråpar som lagar ein sirkel». Fastsatt ved kgl.res. 27.4.1990 og tegnet av Even J. Skoglund.

Dråpene symboliserer kommunens rike nedbør. Samnangers nedbørsrekord fra 1921 sto helt til 1989. Vassdragene gir rikelig med elektrisk kraft.

Gratangen kommune i Troms fylke. «I blått en innbøyd sølv sparre». Fastsatt ved kgl.res. 15.6.1990 og tegnet av Even J. Skoglund.

Kommunen ligger i den sørlige del av fylket omkring den 20–25 km lange og krokete fjorden Gratangen. På begge sider av fjorden reiser fjellene seg i spisse tinder. Fjell og fjord er derfor stikkord for dette heraldiske motivet, der den spisse sparren symboliserer fjellene og det blå er fjorden.

Tjeldsund kommune i Nordland fylke. «I

sølv et blått Antonius-kors». Fastsatt ved kgl.res. 29.6.1990 og tegnet av Arvid Sveen.

Antonius-korsets likhet med bokstaven T har vært viktig for kommunen. Det blå står for havet. Antonius-korset kalles også *tau-kors*, d.v.s. den greske bokstaven *tau*. Tau-korset var våpen for St. Antonius-ordenen, og symboliserte der muligens det øverste av en pilgrimstav. Ordenen ble opprettet av *St. Antonius* av Egypt, munkenes far, som levde fra midten av 200-tallet til 356.

Fedje kommune i Hordaland fylke. «På blå grunn to skrått framveksande sølv årar». Fastsatt ved kgl.res. 13.7.1990 og tegnet av Even J. Skoglund.

Årer har vært viktig for kommunen både i handel, samferdsel og i fiske. De symboliserer det harde strevet med å livnære seg i kyst-Norge.

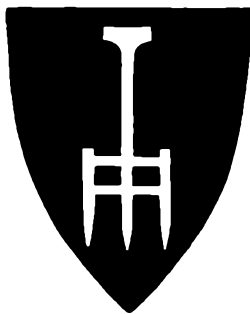
Kvænangen kommune i Troms fylke. «I sølv en blå blåkklokkeplante». Fastsatt ved kgl.res. 13.7.1990 og tegnet av Arvid Sveen.

Blåkklokken (*Campanula rotundifolia*) klarer seg i hardt klima og karrig jord, slik folket i Kvænangen har klart å livnære seg på et marginalt naturgrunnlag.

Nannestad kommune i Akershus fylke. «I grønt en gull hestehovplante». Fastsatt ved kgl.res. 13.7.1990 og tegnet av Arvid Sveen.

Nannestad kommune

Snillfjord kommune

Gamvik kommune

Leirjord er det mye av i Nannestad, og hestehoven (Fussilago farfara), også kalt leirfivel, løffod og hästhov blomstrer og lyser opp over alt i bygden når sneen forsvinner om våren.

Snillfjord kommune i Sør-Trøndelag fylke. «I grønt et sølv greip». Fastsatt ved kgl.res. 31.8.1990 og tegnet av Einar Skjervold.

Både motiv og tinkturer er valgt for å symbolisere jordbruk og håndverk i Snillfjord. Dette håndredskapet brukes til spaing, lessing og spredning av gjødsel. Det brukes også til å ta opp og lesse rotfrukter. I dag består redskapet av et treskaft og et hode med tre til fem grener av stål. I eldre tider var hele redskapet av tre. Det ser vi av våpenet for pedagogen *Morten Borup* (ca. 1450–1526) som førte en kombinasjon av »greb med

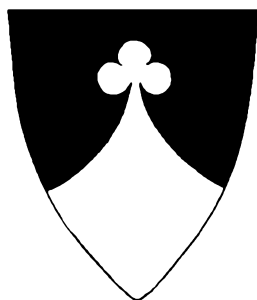
ferle og ris«. Se ellers *Heraldisk Tidskrift* 1:2, 1961, s. 52.

Gamvik kommune i Finnmark fylke. «I rødt tre skråstilte gull garnnåler». Fastsatt ved kgl.res. 28.9.1990 og tegnet av Even Jarl Skoglund.

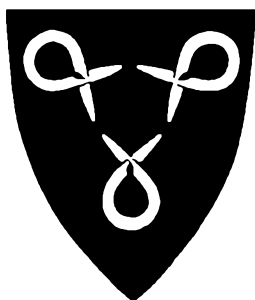
Både kysten, fisket og håndverkstradisjon er representert i dette våpenmotivet. Redskapet brukes til å flette fiskegarn og til å reparere dem med. Kan også brukes når man vil lage en hengekøye. Selv har jeg brukt det til å lage kamuflasjenett til hjelm, da jeg var i Kongens klær.

Leksvik kommune i Nord-Trøndelag fylke. «I blått en innbøyd sølv spiss som ender i et kløverblad». Fastsatt ved kgl.res. 28.9.1990 og tegnet av Einar Skjervold.

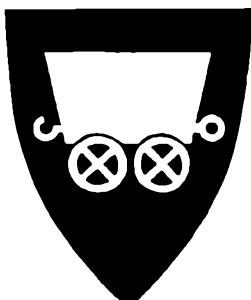
Spiss med kløverblad skal være et gammelt heraldisk motiv. For denne

Leksvik kommune

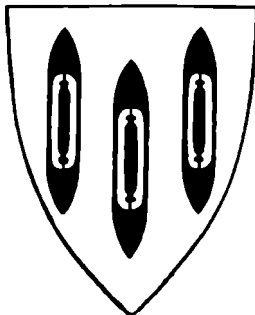
Masfjorden kommune

Meråker kommune

Flatanger kommune

Vaksdal kommune

Vinje kommune

kystkommunen symboliserer det livskraft og vekst.

Masfjorden kommune i Hordaland fylke. »På raud grunn tre gull heldrer stilte i trepass«. Fastsatt ved kgl.res. 28.9.1990 og tegnet av Rune Garmann.

Hold er det lokale navnet på dette gamle og anvendelige redskapet. Kommunen lar motivet symbolisere samhold. Redskapet, som brukes til festing og stramming av rep rundt et lass, er også brukt som motiv for Øyer kommunes våpen (Heraldisk Tidsskrift 6:51, 1985, s. 15).

Meråker kommune i Nord-Trøndelag fylke. »I rødt en sølv vogn«. Fastsatt ved kgl.res. 28.9.1990 og tegnet av Einar Skjervold.

Med bakgrunn i bergverksnæringen har kommunen valgt en malmvogn – en kibb – som sitt våpenmotiv. Mange forekomster av ssvovelkis har vært gjenstand for gruvedrift i kommunen.

Personlig ville jeg her i blasoneringen ha brukt malmvogn og ikke bare vogn. Det finnes jo mange slags vogner.

Flatanger kommune i Nord-Trøndelag fylke. »I grønt tre innbøyde sølv sparrer«. Fastsatt ved kgl.res. 12.10.1990 og tegnet av Even Jarl Skoglund.

Flatanger er en kystkommune og ville gjerne ha et båtmotiv, men etterhvert har flere norske kommuner valgt tradi-

sjonelle båtmotiver. Disse sparrere skal derfor være »båtbaug sett forfra«. En fin løøsning.

Vaksdal kommune i Hordaland fylke. »På gull grunn tre opprette svarte skyttlar«. Fastsatt ved kgl.res. 16.11.1990 og tegnet av Charles Lunde.

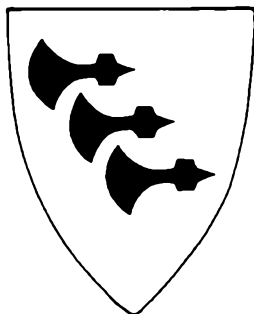
Motivet skal symbolisere tekstilindustrien som er den viktigste næringen i kommunen. Skyttelen er dessuten et redskap med lang tradisjon. Akkurat som Kåfjords rokk (Heraldisk Tidsskrift 7:64, 1991, s. 147), har den vært et kvinneveredskap.

Vinje kommune i Telemark fylke. »På blå grunn ein sølv geitebukk«. Fastsatt ved kgl.res. 16.11.1990 og tegnet av Arvid Sveen.

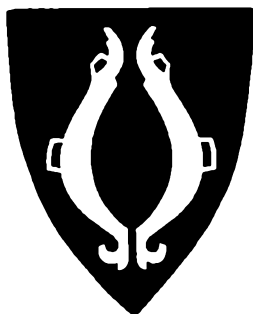
Det er stort saue- og geitehold i kommunen. Den smidige og kraftige geita er derfor et godt symbol for denne fjellkommunen, som også fremhever de myke verdier ved dette husdyret.

Steigen kommune i Nordland fylke. »I gull tre svarte økseheder i skrå rekke«. Fastsatt ved kgl.res. 11.1.1991 og tegnet av Arvid Sveen.

I kommunen kan man ved Bø se restene etter et høvdingesete fra ca. år 400. Vest for kirken (med kor fra 1200-årene) har man Sigarshaugen, Nordlands største gravhaug, og inne ved fjellfoten ser man rester av et stjerneformet høv-

Steigen kommune

Engerdal kommune

Fjaler kommune

dingtun fra vikingtiden, omkranset av større og mindre gravhauger og hustuffer fra folkevandringstid. Ellers også gravrøyser og bautastener. De tre øksehodene viser derfor kommunens nære tilknytning til vikingtiden.

Engerdal kommune i Hedmark fylke. «I grønt et gull bogtre». Fastsatt ved kgl.res. 8.2.1991 og tegnet av Arvid Sveen.

Bogtreet, som er en del av hestens seletøy, plassert om halsen på hesten, kan symbolisere samarbeid mellom hest og mennesker både i tradisjonelt arbeid og i moderne friluftsliv.

Fjaler kommune i Sogn og Fjordane fylke. «På raud grunn to sølv kvelvingsbruer». Fastsatt ved kgl.res. 8.2.1991 og tegnet av Inge Rotevatn.

Den Trondhjemske Postveg er motto

for Fjalers våpen som viser to av de mange broene langs denne viktige ferdselsåren.

Vik kommune i Sogn og Fjordane fylke. «På grøn grunn tre skrånstille gull lauvknivar». Fastsatt ved kgl.res. 15.3.1991 og tegnet av Rune Tangstad.

Løvkniiven (snidelen) brukes til å samle løv til husdyrfôr. Den spesielle formen og tyngden gjør den velegnet til å skjære av de ofte seige løvtrekvistene. Særlig i fjell- og dalbygdene gav løv et viktig førtilskudd. Løvkniiven står derfor som symbol på hvordan alle ressurser er blitt utnyttet maksimalt for å livberge folk og dyr.

Aure kommune i Møre og Romsdal fylke. «I rødt to gull adosserte ørnehoder». Fastsatt ved kgl.res. 22.3.1991 og tegnet av Even Jarl Skoglund.

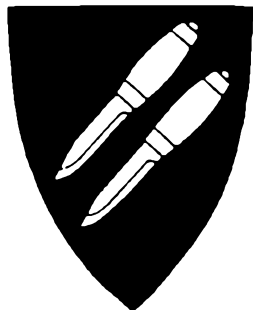
Vik kommune

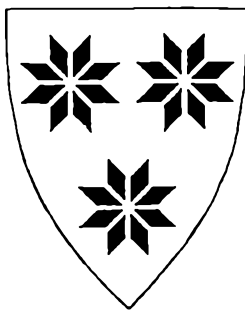
Aure kommune

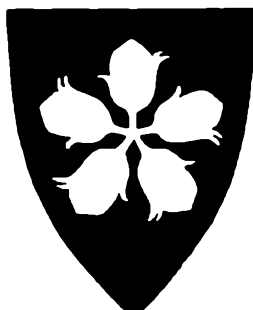
Selje kommune

Vestre Toten kommune

Selbu kommune

Hemne kommune

Aure har en relativt stor ørnestamme ved sin kyst og valgte derfor dette motivet. Med to ørnehoder skiller det seg fra Karlsøy kommune i Troms fylke, som har ett ørnehode (Heraldisk Tidsskrift 5:47, 1983, s. 29–30).

Selje kommune i Sogn og Fjordane fylke. «På blå grunn ein halv sølv kvinnefigur med lyfta hender». Fastsatt ved kgl.res. 5.4.1991 og tegnet av Turid Høy.

Den irske kongsdatteren *St. Sunniva* led martyrdøden på øya Selja. Der ble det senere grunnlagt et kloster, Selje kloster, som er det eldste kirkelige sentrum på Vestlandet.

Vestre Toten kommune i Oppland fylke. «I grønt to sølv kniver skråstilt venstrehøyre». Fastsatt ved kgl.res. 3.5.1991 og tegnet av Inge Rotevatn.

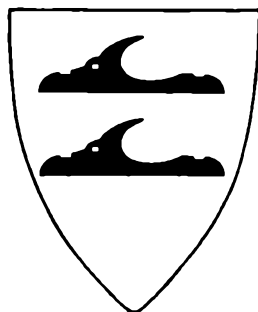
Totenkniivene er kjent langt utenfor bygdens grenser. De representerer lange håndverkstradisjoner, men knytter også an til både jordbruk og industri.

Selbu kommune i Sør-Trøndelag fylke. «I sølv 24 svarte spissruter samlet i tre rosetter, 2–1». Fastsatt ved kgl.res. 31.5.1991 og tegnet av John Digernes.

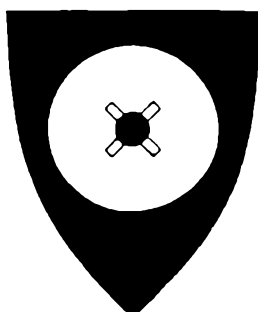
Selbustrikkingen er helt sentral i bygdens kulturliv. Den stiliserte åttebladsrosen er nærmest blitt et varemerke for Selbu.

Hemne kommune i Sør-Trøndelag fylke. «I rødt fem gull hasselnøtter forent i rosett». Fastsatt ved kgl.res. 14.6.1991 og tegnet av Einar Skjervold.

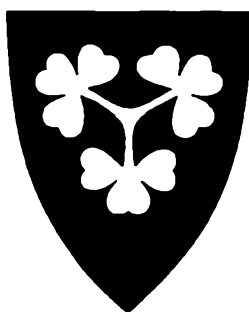
I Hemne finnes en sammenhengende hasselskog på 7–8 km, og hasselen (*Corylus*) har hatt verdifulle utnyttelsesmuligheter.

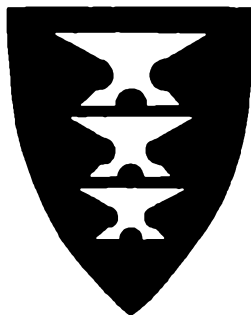
Radøy kommune

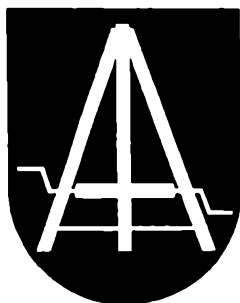
Skjerstad kommune

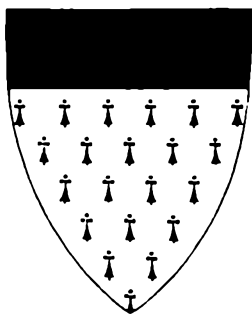
Sømna kommune

Hol kommune

Hå kommune

Agdenes kommune

Radøy kommune i Hordaland fylke. »På gull grunn to svarte årekeiper«. Fastsatt ved kgl.res. 14.6.1991 og tegnet av Even Jarl Skoglund.

Roing med årer i faste anlegg, i motsetning til padling, kan i Norden med sikkerhet følges tilbake til ca. 350–400 e. Kr. Arkeologiske funn i kommunen omfatter en rekke årekeiper fra begynnelsen av vår tidsregning og fremover. Årekeiper passer derfor godt for Radøy som ligger ut mot havet nord for Bergen.

Skjerstad kommune i Nordland fylke. »I grønt en sølv kvernstein«. Fastsatt ved kgl.res. 14.6.1991 og tegnet av Arvid Sveen.

Kvernstein eller møllestein er et minne om alle de små og store kverner som fantes i kommunen tidligere.

Sømna kommune i Nordland fylke. »I

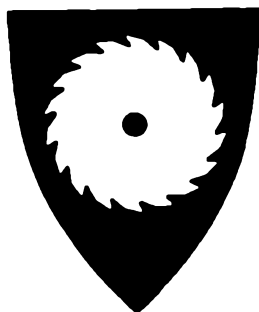
rødt tre sølv kløverblad forent i trepass«. Fastsatt ved kgl.res. 14.6.1991 og tegnet av Rolf Tidemann.

Motivet symboliserer jordbruk og kultur i vid forstand.

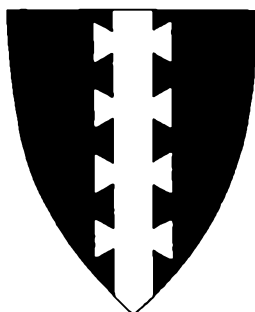
Hol kommune i Buskerud fylke. »På blå grunn tre sølv amboltar, 1-1-1«. Fastsatt ved kgl.res. 5.7.1991 og tegnet av Trond Andersen.

Det er en ubrutt tradisjon fra jernvinning i vikingtid til dagens produksjon av øks, ljà og kniv i Hol. I Frederiksborg slotskirke henger den amerikanske president *Dwight D. Eisenhowers* våpenskjold som Elefantridder. Det viser i gull en blå ambolt (Heraldisk Tidsskrift 3:29, 1974, s. 424).

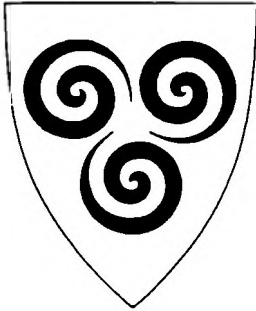
Hå kommune i Rogaland fylke. »På svart grunn eit sølv vinsjestativ«. Fastsatt ved kgl.res. 5.7.1991 og tegnet av S.M.

Audnedal kommune

Stordal kommune

Fusa kommune

Bygland kommune

Håvarstein.

Vinsjestativet som i Hå blir kalt steinbukk, ble brukt til steinrydding og symboliserer det harde slitet for å livberge seg i den steinete og karrige naturen på Jæren.

Agdenes kommune i Sør-Trøndelag fylke. «I hermelin et rødt skjoldhode». Fastsatt ved kgl.res. 30.8.1991 og tegnet av Einar Skjervold.

Pelsverket hermelin står for pelsdyrnæringen i kommunen. Det verdifulle vinterskinnet av hermelin eller røyskatt (*Mustela erminea*), forbindes tradisjonelt med konger og kongelige, og kommunen har i sin tid vært tilholdsted for både konger og jarler.

Audnedal kommune i Vest-Agder fylke. «I grønt et sølv sirkelsagblad». Fastsatt ved kgl.res. 30.8.1991 og tegnet av Daniel Rike.

Skjæring og salg av tønnestaver var tidligere en viktig uttåtnæring for svært mange i Audnedal, og sirkelsagen var i bruk i de fleste grendelag i kommunen.

Stordal kommune i Møre og Romsdal fylke. «På blå grunn ein gull stolpe laga med duestjertsnitt». Fastsatt ved kgl.res. 30.8.1991 og tegnet av Jarle Skuseth.

Duestjertsnittet kan tolkes som sinking av trestykker, f.eks. i møbelindustrien. Det er dette kommunen har festet seg ved, samtidig som motivet også kan

stå for samhold i mer overført betydning.

Fusa kommune i Hordaland fylke. «På sølv grunn tre blå spiraler stilte i trepass». Fastsatt ved kgl.res. 27.9.1991 og tegnet av Arvid Sveen.

Kommunenavnet skal ha sitt opphav i sterk strøm i vann. O. Rygh i sin Norske Gaardnavne, mener adjektivet hører sammen med folkespråkets fus, lysten, tilbøyelig, fyrig, ivrig, mens verbet fusa betyr strømme voldsomt og susende frem. Spiralmotivt kan også symbolisere de mange jettegrytene som finnes i kommunen.

Bygland kommune i Aust-Agder fylke. «På grøn grunn ei oppspringande gull gaupe». Fastsatt ved kgl.res. 15.11.1991 og tegnet av Daniel Rike.

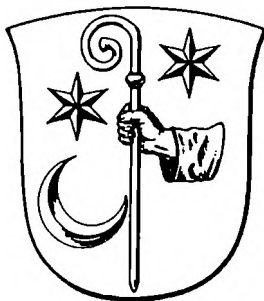
Gaupen (*Lynx lynx*), los på dansk og lodjur på svensk symboliserer det ville, bratte og skoglendte terrenget.

Dette er den andre norske kommune som fører gaupe i våpenet. Hamarøy var den første (*Heraldisk Tidsskrift* 5:47, 1983, s. 304).

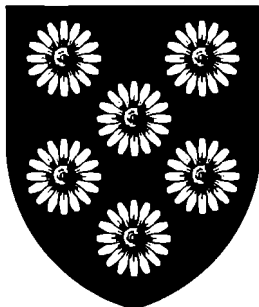
Harald Nissen

Danmark

Sorø kommune, Vestsjællands amt. «I blått en arm i et ærme holdende en abbedstav ledsaget foroven af to seksoddede stjerner og forneden dexter af en aftagende

Sorø kommune

Helle kommune

måne, alt af sølv», godkendt af Rigsarkivet den 8. maj 1991. – Sorø købstad fik ved kgl. resolution af 17. april 1903 approberet det våben, der af den nuværende Sorø kommune ønskedes godkendt for at kunne blive indregistreret i Patentdirektoratet. Våbenets indhold svarende til et segl, som abbeden i cistercienserklosteret i Sorø benyttede i 1400-tallet, var i 1903 blevet foreslået af Anders Thiset, fordi det længe havde været brugt som våben af byen, der voksede op omkring klosteret. I forhold til beskrivelsen i 1903 er der nu formuleret en mere præcis blasonering med udgangspunkt i en god tegning af Fr. Britze.

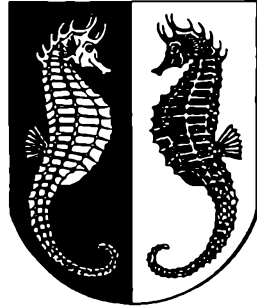
Helle kommune, Ribe amt. »1 grønt seks guld guldblommer 2, 1, 2, 1«, godkendt af Rigsarkivet den 31. juli 1991. – I 1965 foreslog skoleinspektør P. E. Bennedsen, at guldblommen, der vokser mange steder i kommunen og navnlig tidligere var en meget brugt lægeurt, skulle sættes i et skjold for Helle kommune. Fra 1977 har blomsten i naturalistisk skikkelse figureret på et postkort med lokale motiver tegnet af G. Hølgersen. Selv om planten naturligvis ikke udelukkende vokser inden for kommunegrænsen, var ideen om at bruge den gule blomst i heraldisk sammenhæng god, da den egner sig fortrinligt til at blive gengivet i stiliseret form. Man valgte at tegne den i et an-

tal svarende til de seks sogne i Helle kommune på en grøn skjoldbund, der skal minde om det flade, grønne land vesterude. Endelig idé og tegning: Th. Neis.

Sallingsund kommune, Viborg amt. »1 blåt et opadvendt sølv ålejern under et sølv skjoldhoved med opadbuget underkant«, godkendt af Rigsarkivet den 10. juli 1992. – Tanken om et kommunevåben kom op for en del år siden, og man forestillede sig, at Sallingsundbroen i genkendelig skikkelse skulle være et af motiverne. Da figuren ville komme til at ligne en turnérkrave, hvilket kunne vække forkerte associationer, foreslog Rigsarkivet i stedet en bjælke med opadbuget underkant. Derved ville man få en rent heraldisk figur, hvori man samtidig kunne genkende et udsnit af broen, uden at der ville blive tale om at binde skjoldfiguren til en aktuel brokonstruktion, hvilket ikke var rimeligt med tanke på fremtiden. Våbenet er principielt et tidløst symbol, ikke en teknisk tegning. Da kommunen ikke følte sig tiltalt af forslaget, fremkom Rigsarkivet med en variant af sin idé, der inkluderede en enkelt bropille, men heller ikke den var kommunen tilfreds med. Nogle år senere arbejdede en lokal arkitekt, Erik Einar Holm, med ideen om at gengive begrebet »bro« på en forenklet måde

Sallingsund kommune

Fanø kommune

kombineret med et ålejern. Som figur er ålejernet fremragende, og efter aftale med Rigsarkivet kom man frem til at lade broen være repræsenteret af et skjoldhoved med opadbuget underkant, hvilket gav god plads til den anden figur, ålejernet. Denne gennemarbejdede idé gik kommunalbestyrelsen ind for. Tegning: Erik Einar Holm.

Fanø kommune, Ribe amt. »Delt af blå og sølv, to mod hinanden vendte søheste i modsatte tinkturer«, godkendt af Rigsarkivet den 7. juni 1993. – Da kommunen havde bestemt sig for at ville føre våben, henvendte man sig til tegneren Th. Neis, der fremkom med en lang række forslag. Det var naturligt at søge inspiration i det maritime, da havet og søfarten om noget har præget Fanø. Blandt de foreslåede motiver var fuldrigger, skibs-

rat, skibsklokke, anker. Rigsarkivet pegede på muligheden for at bruge søhesten som figur. Den er unik i kommunalheraldisk sammenhæng. Skibsklokken veg til sidst for to søheste, hvis profil egner sig godt til grafisk gengivelse. De giver associationer til havet, der bestemmer livet for øboerne og er forbindelsen videre ud til verdenshavene. Samtidig er mikrofaunaen i vadehavet repræsenteret. I heraldisk terminologi kan »søhest« betyde en hest med fiskehale (på lignende måde findes »søløve« og »søhund«, der faktisk bruges af Søværnet), og en sådan var faktisk blandt forslagene, men i tillid til, at søhest i dansk sammenhæng umiddelbart forbindes med de små sympatiske havdyr, vovede man at bruge ordet søhest i blasoneringen. Tegning: Th. Neis.

Nils G. Bartholdy

Studiet af dansk adel i senmiddelalderen

En genealogisk-heraldisk-topografisk forskningsmetode – belyst ved eksempler¹

Af Knud Prange

Hvorfor studere adelen i 1400- og 1500-tallet?

Det er ikke mange år siden at det var særdeles umoderne at studere adelens historie – og da navnlig adelens slægtshistorie. Man kunne til nød beskæftige sig med standens godshistorie, dens økonomiske forhold eller demografiske udvikling, men det var ikke velset blandt alle historikere at forske i selve udredningen af slægternes genealogiske forhold. Denne holdning er imidlertid ved at ændre sig, heldigvis må man sige, for en solid viden om adelsgenealogien er i virkeligheden en forudsætning for at man kan få det fulde udbytte af adelsstudier. Formålet med de følgende sider er derfor at påvise hvorledes man kan fremme studiet af adelens slægtshistorie og indvinde ny viden om adelens forhold i almindelighed ved at kombinere forskellige forskningsmetoder.

I begyndelsen af 1500-tallet ejede adelen ca. 40% af al jord i Danmark, samtidig ejede den katolske kirke 30–40% af jorden, og kirkens godser blev for en stor dels vedkommende kontrolleret af og administreret af adelsmænd. Alene dette gav adelen en dominerende position i samfundet, men dertil kommer, at

alle centrale embeder, de vigtige lokale poster som lensmænd og en overvældende del af de højere gejstlige stillinger blev besat med adelsmænd. På denne baggrund er det derfor ikke svært at se betydningen af at studere adelen i 1400- og 1500-tallet.²

Nogle af vanskelighederne

I et sådant studium løber man hurtigt ind i en mængde vanskeligheder. En af dem – og måske den alvorligste – er at faste slægtsnavne var ret ualmindelige i middelalderen; patronymika (altså fadernes fornavn med tilføjte -søn eller -datter) var afgjort dominerende. Selv når vi finder tilnavne eller slægtsnavne kan de have en ret uofficiel karakter. En mand kunne for eksempel vælge et sådant navn fra sin fars eller sin mors slægt eller måske blive udstyret med et helt nyt navn. Han kunne også udmærket have et andet efternavn end sin broder, og vi kan heller ikke være sikre på at navnet gik i arv til hans søn.

En stor del af familierne tog et fast slægtsnavn i 1500-tallet – kong Frederik I. udstedte ligefrem en forordning herom i 1526. Alle de slægter der var uddø-

de før den tid er imidlertid blevet navngivet af senere tiders historikere, som ofte har givet dem navn efter deres våbenskjold eller godsbesiddelse. Det er navne af typen Maanestjerne, Panter eller Stubberupgaard-slægten.

Dertil må så føjes det kedelige forhold, at danskere gennemgående synes at have haft en meget beskeden fantasi, når det gælder om at finde på fornavne til deres børn. Man har til alle tider brugt meget få forskellige fornavne, så størstedelen af befolkningen har så at sige været dækket af en beskeden håndfuld navne. Det betyder at man fra den samme periode kan finde adskillige dokumenter der omtaler en adelsmand, som for eksempel hedder Erik Nielsen. I sådan et tilfælde kan man ikke umiddelbart afgøre om der er tale om den samme person i alle tilfælde – eller måske to eller flere forskellige personer. Her kommer heraldikken os imidlertid til nytte, for ved hjælp af våbenet kan vi i hvert fald sortere folk efter hvilken slægt de tilhørte. Derfor er det af den allerstørste betydning hvis de relevante dokumenter er forsynet med segl.

Systemet med patronymika har dog én stor fordel. Slægternes fornavne blev nemlig ofte nedarvet gennem generationer fordi man hyppigt opkaldte børnene efter deres bedsteforældre, i reglen dog sådan at man ikke opkaldte efter personer, der endnu var i live. Ældste søn fik sin farfaders navn, den næste søn fik morfaderens, og på samme måde blev døtrene opkaldt efter deres bedstemødre. Udnyttet med forsigtighed giver disse regler os muligheder for at rekonstruere slægtskabsforbindelserne.

Adelige ægteskaber kunne være et led i opbygning eller afrunding af godskomplekser, og for højadelens vedkommende kunne de tillige have politiske motiver eller i hvert fald politiske virkninger. Ved undersøgelser heraf er det derfor

vigtigt om man kan give i hvert fald en omtrentlig datering af adelige vielser og fødsler, men på dette felt svigter kilderne ofte. Her er det imidlertid at navneopkaldene kan anvendes, og Poul Ene-mark har demonstreret metodens anvendelighed i en inspirerende undersøgelse af slægten Gyldenstjerne i generationerne omkring år 1400.³ Undersøgelsen giver anledning til nogle ommøbleringer i Adelsårbogens stamtavler, og den konkluderer, at Gyldenstjernernes ægteskaber havde politiske følger i 1420'erne og -30'erne, samt at mindst 3 ægteskaber i årene 1438–40 var indgået med et klart politisk sigte.

Hvor meget ved vi – eller rettere: hvor lidt?

Det er altså ikke svært at forstå at det er forbundet med store vanskeligheder at studere de adelige slægters genealogi, men – vil læseren måske sige – vi har jo et stort antal slægtshistoriske værker, først og fremmest Danmarks Adels Aarbog, som allerede begyndte at komme i 1884. Det er da også ganske rigtigt at der foreligger et betydeligt antal stamtavler, men måske ikke helt så mange, eller rettere: de er måske ikke helt så dækkende, som man i almindelighed forestiller sig. Som vi senere skal se, er det ikke ganske enkelt at sige hvor mange adelslægter der egentlig har levet i Danmark, men 1300 har der i hvert fald været.⁴ Af dem har Adelsårbogen hidtil behandlet 730, det vil sige at der mangler stamtavler over mindst 570 slægter.⁵ Dertil kommer at mange af stamtavlerne i dag må karakteriseres som ret forældede. En af vores vigtigste kildeudgaver til adelsens historie i middelalderen er Repertorium (dvs. fortegnelsen over de middelalderlige breve), og ca. 80% af alle Adelsårbogens stamtavler var trykt inden man var

færdig med at udgive Repertoriet. Da Thiset startede sit omfattende og banebrydende arbejde med at publicere stamtavler i Adelsårbogen, manglede i det hele taget en række af de hjælpemidler som vi i dag anser for at være næsten uundværlige for dette studium. Det fortæller os hvor imponerende Thisets arbejde var, men det fortæller os også at en væsentlig part af stamtavlerne trænger stærkt til at blive revideret. De 48 tilfælde, hvor Adelsårbogen faktisk har bragt en sådan revision, demonstrerer til fulde, hvor nødvendig revisionen har været.⁶

Nu er antallet 1300 adelslægter som nævnt et minimum. Der har i middelalderen levet adskillige lavadelsslægter, som er gået i graven eller er gledet over i bonde- eller borgerstand uden nogen sinde at være blevet opregnet i et adelsleksikon. Når man derfor i Danmarkshistorier og andre standardværker kan læse, at der for eksempel år 1400 eller 1500 levede så og så mange adelslægter, skal tallene tages med det allerstørste forbehold. Der har ganske afgjort været betydeligt flere – man behøver blot at gennemblade Trap: Danmark for at finde deres navne nævnt som fogeder eller ejere af væbnergårde.⁷ Alene de 31 sogne på Mors tegner sig for 20 navnløse slægter, hvoraf for eksempel den i Fårtoft, Sundby sogn kan følges gennem 4 generationer.

Selv om højadelen kan vores viden være særdeles beskednen. Der findes således adskillige riddere der næsten fremtræder som anonyme skikkelser, og om flere af dem ved vi ikke engang hvilken slægt de tilhørte. I Aarhus Vor Frue kirke findes 4 middelalderlige våbenfriser, hvor der optræder navne og våbener for 13 riddere. Det er tankevækkende, at i hvert fald 7 – måske endda 9 – af dem er totalt ukendte; kalkmaleriet er det eneste vidnesbyrd om at de har levet.⁸

Trods mere end 100 års forskerflid foreligger der altså stadig en ganske betydelig arbejdsopgave i udforskningen af adelens historie, men der vil kunne opnås mange og omfattende resultater hvis man kombinerer de sædvanlige og velkendte genealogiske metoder med de mindre kendte metoder, der kan hentes fra de topografiske og heraldiske videnskaber.

Dokumenter og strøgods

Hovedparten af de dokumenter der er bevaret fra 1400- og 1500-tallet drejer sig om ejendomsretten til jord og gods. I dokument efter dokument finder vi personer der sælger eller pantsætter gods, eller en del af et gods, en gård eller blot en del af en gård. Besiddelse af jord var en væsentlig basis for en adelsmands og hans families sociale og økonomiske position. Man klamrede sig til hver stump jord man havde, man prøvede at gøre sine rettigheder, herunder arverettigheder til jord gældende, næsten uanset hvor tvivlsomme de måtte være. Derfor passede man godt på de dokumenter, der kunne begrunde rettighederne, og i tidens mange retssager om jord kan man så at sige afdække lag på lag af modstridende retskrav generationer tilbage i tiden. Da jorden også kunne arves gennem kvindelinjerne prøvede man også efter evne at holde styr på familiens formødre. Hvis for eksempel en mormors slægt uddøde, kunne der jo være arvekrav at gøre gældende på en fjern og barnløs fætters efterladte gods.

Det var altså vigtigt at holde rede på tingene, og når gods blev solgt eller pantsat, var alle parter derfor ivrige for at sikre sig at alt gik rigtigt til. Det var navnlig vigtigt at arvinger eller andre der kunne tænkes at gøre krav gældende var taget i ed. Det sikreste var derfor at få de pågældende til at overvære og be-

segle godstransaktionen – så var det vanskeligt for dem at gøre vrøvl senere. Derfor ser vi at disse dokumenter blev forsynet med segl, og altså også våbenmærker, for brødre, svigersønner, svogre og andre slægtninge. Og netop det bevirker at dokumenterne giver os gode muligheder for at rekonstruere hele familiegupper. Ikke mindst arvesager, hvor forskellige grupper af arveberettigede er kommet i strid med hinanden, kan være utrolig oplysende om slægtsforhold.⁹

En anden givende forskningsmulighed hænger sammen med det forhold at en stor del af en adelsmands gods kunne bestå af strøgods. Det vil sige at den pågældende mand ejede gårde der lå spredt rundt om i landet. Netop fordi kvinder havde arveret til jord, kunne et afgrænset godsområde hurtigt blive spredt mellem de forskellige arvinger, og i løbet af nogle få generationer kunne det være fordelt mellem en række forskellige slægter. Fordelingen af en adelsmands samlede godsbesiddelser kan altså være et vidnesbyrd om, hvorfra hans bedsteforældre eller måske endnu fjernere forfædre stammede.

Hvis en adelig havde gods spredt i for eksempel 3 forskellige landsdele, og en anden adelsmand havde gods de samme 3 steder, så er det værd at undersøge, om de bar det samme våben, om de havde navne der kunne antyde et slægtskab, el-

ler om de optræder som vidner i de samme dokumenter. I så fald kan der nemlig være god grund til at tro at de også var beslægtede.

Lad os tage et ganske enkelt og let konstrueret eksempel, der kan belyse metoden (ill. 1). Udgangspunktet er et dokument hvori vi finder en adelsmand ved navn Bord Jensen, og dokumentet viser at han ejede jord i landsbyen Gytrup i Thy. Derpå gennemgår vi alle de trykte udgaver af middelalderlige dokumenter for at finde andre adelsmænd, der er nævnt i forbindelse med den samme lokalitet. Vi er så heldige at finde en mand med navnet Bord Iversen, som også ejede jord her – og andetsteds. Fornavnet Bord er ret ualmindeligt, så man kan antage, at de to Bord'er var fætre og opkaldt efter en fælles bedstefar, Bord. Efter ham kunne de have arvet både deres fornavn og deres besiddelser i Gytrup.

I Gytrup finder vi også en adelsmand ved navn Morten Andersen. Hans navn siger os ikke noget, men vi husker det, og vi går igen gennem alle udgaverne af de middelalderlige dokumenter på jagt efter en Morten Andersen. Her opdager vi så at han ejede en femtepart af noget jord på Langeland. Det er en interessant brøkdæl, for vi havde jo tidligere set at Bord Iversen ejede to femtedele af noget gods på Langeland. I Danmark var arvereglerne sådan i ældre tid at døtre

	Gytrup	Mols	Langeland
Bord Jensen	x		
Bord Iversen	x	x	x 2/5
Morten Andersen	x		x 1/5
Bord Andersen		x	

Ill. 1. Mænd der ejede gods forskellige steder i landet: Gytrup, Mols og Langeland.

kunne arve jord lige så vel som sønner kunne, men de arvede kun halvt så meget som deres brødre. Når et gods derfor var fordelt med $\frac{2}{3}$ til en mand og $\frac{1}{3}$ til en anden, antyder det, at den første har arvet en broderlod og den anden en søsterlod. Vi kan derfor antage at Morten Andersen var en fætter til Bord Iversen og at hans mor var en datter af den gamle Bord. En støtte for antagelsen er, at Morten Andersen tillige ejede gods i Gyrum.

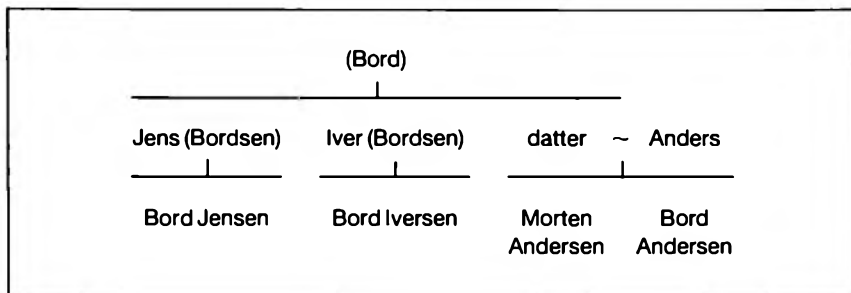
Bord Iversen ejede også gods på Mols, og når vi nu vender tilbage til vore dokumenter for tredje gang og gennemgår dem for lokaliteten Mols, finder vi en mand ved navn Bord Andersen. Han havde hverken forbindelse med Gyrum eller med Langeland, men han havde gods og fornavn tilfælles med Bord Iversen og patronymikon tilfælles med Morten Andersen, som vi antog kunne være barnebarn af en Bord. Nu er det derfor ikke svært at rekonstruere stamtavlen i illustration 2. Som det ses, antyder slægtssammenhængen tillige at stamfaderen, Bord, har ejet jord i både Gyrum, på Mols og Langeland. Hvis vi finder flere oplysninger, for eksempel våbenfællesskab eller at nogle af disse mænd har været vidner ved de samme dokumenter, kan vi yderligere underbygge eller måske endda bevise hypotesen.

Der er her valgt et forholdsvis over-

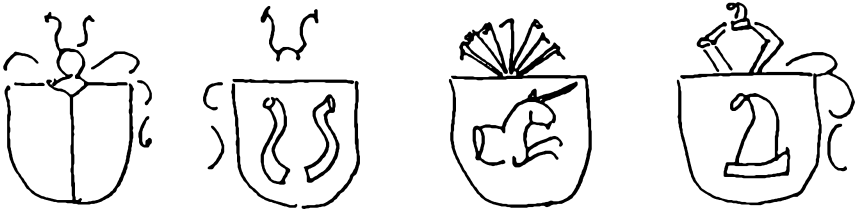
skueligt eksempel, men der er ikke grund til at lægge skjul på at undersøgelser af denne type kan være ganske indviklede. For at løse hovedproblemet, må man ofte klare et detailproblem, som imidlertid ikke kan klares før endnu et par problemer er afklarede. På den måde vokser stakken af notater og kartotekskort med ejerlister over jordbesiddelser og opregninger af dokumentvidner hurtigt, så det kan være svært at beholde overblikket. Det er ikke altid man løser sit hovedproblem, men undersøgelsen vil sjældent være helt resultatløs, og den vil ofte være et nødvendigt supplement til en heraldisk undersøgelse.¹⁰

Gravsten og våbenanetavler

Lad os nu se på nogle heraldiske eksempler. På adelige gravsten vil man ofte finde den afdødes slægtsvåben udhugget. I slutningen af 1400-tallet blev det almindeligt at gengive også det mødrene våben på stenen. Gravstenen i illustration 3 blev lagt i Fårup kirke over Hans Wognsen og hans kone Johanne Blik i året 1623. Stenen er nu forsvundet, men heldigvis eksisterer der en tegning af dens våbener og inskription, udført af arkivtegner Søren Abildgaard der rejste land og rige rundt i 1770'erne og aftegnede gravminder. Det er i dette tilfælde endog særdeles heldigt at Abildgaard

Ill. 2. Det formodede slægtskab mellem de 4 mænd fra ill. 1.

Ill. 3. Våbenerne på Hans Wogensens og Johanne Bliks nu tabte gravsten i Fårup kirke. Gen-givet efter Søren Abildgaards skitse (notesbog fra 1771 på Nationalmuseet). Abildgaard har også aftegnet gravstenens inskription: Her under hviler E(rlig) oc welbiurdig mand s(alig) Hans Wogensen vdi Mondelstrup som døde den 3. aprilis Aar 1623 hans alders 51. Aar med sin kiere Hvs frve E(rlig) oc welbyørdige Frve frv Jahan Blick som døde den (tom plads) aar 16 (tom plads) hindis Alder (tom plads) Aar god gifue dem det Evige lif. Gravstenen er omtalt i Danmarks Kirker, Aarhus amt, hefte 21, 1981, s. 1898, men her er identifikationen af flere af våbenerne desværre forkert.

har været i kirken, for hans tegning er det eneste vidnesbyrd om at dette adelige par har eksisteret. De er ikke nævnt i et eneste samtidigt dokument. Der er ikke tvivl om deres adel på både fædrene og mødrene side – det viser gravstenen – så man kan undre sig over, at der så sent som midt i Christian 4.'s regeringstid har levet adelige som vi ikke tidligere har haft noget kendskab til. Det understreger således hvor fragmentarisk vores kendskab til tidligere tiders adel kan være. Takket være tegningen og dens 4 våbenskjolde kan vi nu imidlertid placere det adelige par og deres forældre i de relevante stamtavler.¹¹

I begyndelsen af 1500-tallet blev det almindeligt at gravstenene viste hvad vi kunne kalde en våbenanetavle med 4, 8, 16 eller endog 32 våbener, der henviser til bedsteforældre, oldeforældre osv.¹² Eksemplet i illustration 4 viser en meget almindelig type, hvor vi finder 8 våbener for mandens aner og 8 for hans kones – anbragt ved de respektive portrætter af manden og konen. Våbenerne anbringes i al almindelighed efter den rækkefølge, som kaldes »den springende« og som er vist i illustration 5. Først kommer den afdødes eget våben, derpå moderens, farmoderens, mormoderens, far-

faderens mor, morfaderens mor osv. Der er tale om anevåbener, men altså ikke forfædrenes våbener, men – hvad der måske vil overraske nogen – formødrenes.¹³

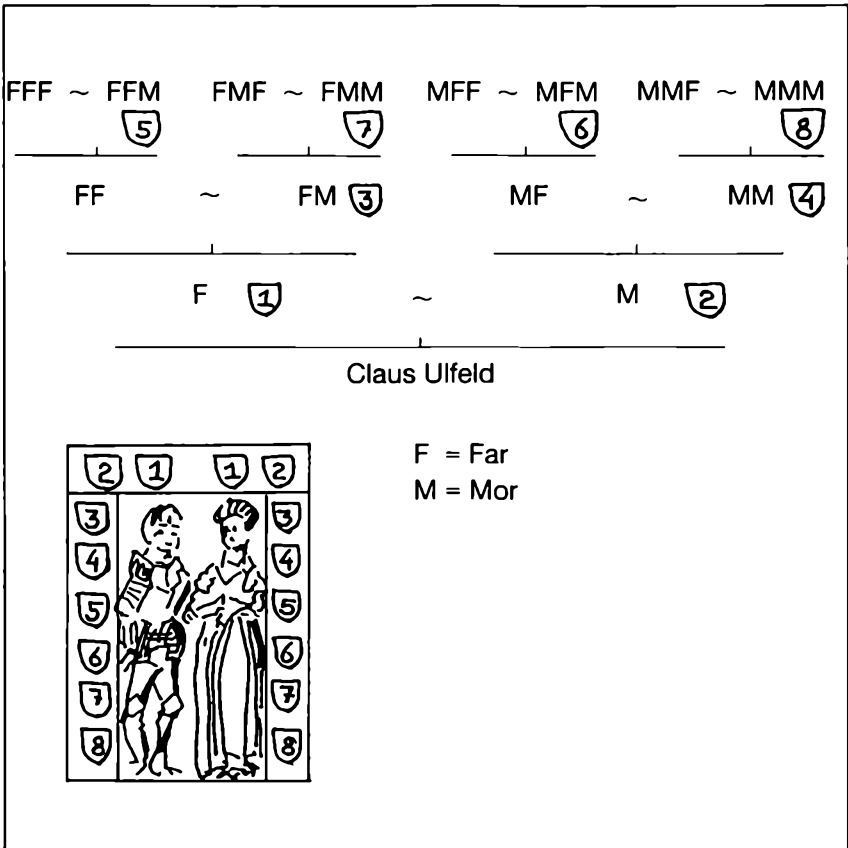
Forekomsten af de mange anevåbener, og det forhold at våbenerne kommer i en ganske bestemt rækkefølge, bevirker at vi nu kan rekonstruere de afdødes anetavler, i hvert fald hvad slægtsvåbener angår. I dette tilfælde drejer det sig om en anetavle der rækker 3 generationer tilbage i tiden, og den omfatter 14 personer. Undertiden kan man være så heldig at følge anerne gennem 4 eller måske endda 5 generationer. I det sidste tilfælde vil anetavlen omfatte ikke mindre end 62 personer.

Vi har nu altså en anetavle der udelukkende består af våbenskjolde. Den næste opgave bliver at identificere disse våbener og finde ud af hvilke familier der er tale om. Det er for det konkrete tilfælde vist i illustration 6, hvor slægtsnavnene er føjet til våbenskjoldene. Det er ikke altid så enkelt at identificere våbenerne. Dels kan der faktisk være fejlhugninger på gravsten eller fejl(op)malinger hvis der er tale om for eksempel kalkmalerier, og dels – og navnlig – forekommer det jo ikke helt sjældent, at et

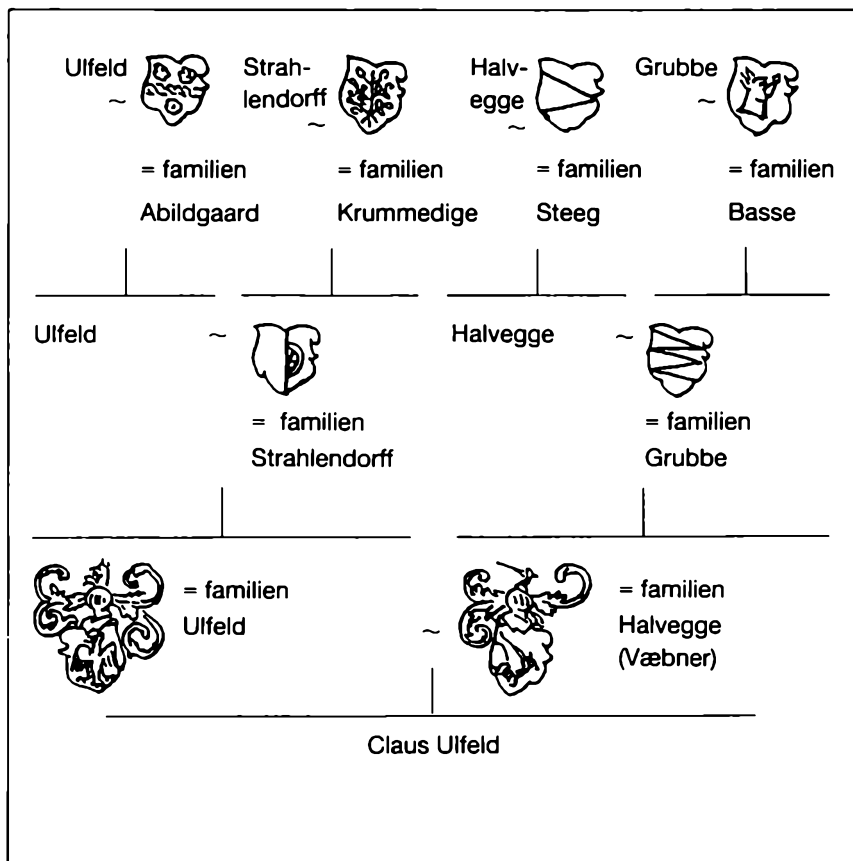

- ◀ Ill. 4. Claus Ulfelds og Dorte Lunges gravsten fra 1554 i Ørslev kirke, Holbæk amt. Gengivet efter Søren Abildgaards tegning på Nationalmuseet, foto: Nationalmuseet. Stenens indskrift er på vers:

Claus Ulfeld til krageropgaard
 fruue dorrete lungge hans hustru vor
 The ligghe begrafne under tenne stend
 Hund døde før hand hannum tyl meen
 Ther mand skref Mdliiij lagdis hund paa baar
 hand lefde efter henne y . . . aar
 Her finnes the som met glede vor samen
 Gud unde them ro y hymerige Amen.

Ill. 5. Våbenernes rækkefølge på gravstenen fra illustration 4 og deres placering i Claus Ulfelds anetavle.

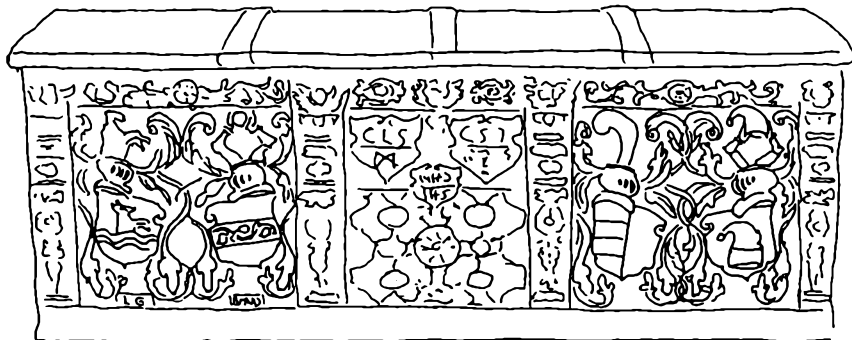

Ill. 6. Claus Ulfelds forfædre ifølge gravstenens vidnesbyrd. Stenens genealogiske og heraldiske problemer er behandlet i Knud Prange: Adelsmanden med de to gravsten, Heraldisk Tidsskrift bd. 5, 1983, s. 358–64.

bestemt våben har været ført af to eller flere forskellige slægter. Der findes imidlertid forskellig litteratur, som kan være til hjælp ved identifikationen af våbenerne.¹⁴

Det kan være drilagtigt, men også givende at identificere våbener. På Esbjerg Museum står en kiste med 4 udskårne adelige våbener (ill. 7). Det er tilsyneladende ikke svært at se hvilke slægter de henviser til, men en nærmere analyse gav imidlertid nogle overraskende resultater.¹⁵ Våbenet længst til venstre

viser en halv ulv der vokser op af 3 bølger. Ifølge alle opslagsværker kan der kun være tale om slægterne Grøn eller Oldeland, og da der under våbenet er malet bogstaverne LG, er det naturligt at vælge den første mulighed. Det er imidlertid svært at finde en L. Grøn der passer ind i billedet, mens derimod Iver Grøn til Hvidbjerggård ville passe fint, som vi straks skal se. En nærmere betragtning af kisten viser imidlertid, at ganske vist er der malet LG, men der er skåret IG. Der er altså sket en forkert op-

Ill. 7. Adelig kiste på Esbjerg Museum. Tegning efter foto.

maling, og vi kan således holde fast ved Iver Grøn. Han var nemlig gift med Birgitte Munk Jensdatter, der tilhørte en slægt der førte en bjælke med en vinranke – præcis det våben vi finder som nr. 2. Tilmeld passer initialerne under våbenet med hendes navn.¹⁶

Det fjerde våben viser en såkaldt jødehue. Det blev ført af slægten Kruse, og det passer glimrende med at Birgitte Munk var datter af Anna Kruse. Vi har altså nu våbener for en mand, for hans kone og for hendes mor. Herefter vil det så være naturligt at regne med at det sidste våben, nemlig nr. 3 (kløvet skjold, første felt 3 gange tværdelt), som førtes af slægterne Lunov og Bagge IV, henviser til Iver Grøns mor. Og hun hed – ifølge Adelsårbogens Grøn-stamtavle – ganske rigtigt Birgitte Bagge, og hun var datter af Johan Bagge. Gåden er altså løst – tilsyneladende!

Slår man for en sikkerheds skyld efter i Adelsårbogens stamtavle over slægten Bagge¹⁷ finder man præcis den samme genealogiske sammenhæng, men desværre viser det sig at personerne ikke henregnes til slægten Bagge IV (med det kløvede skjold), men til slægten »de jyske Bagge«, som i sit våben førte en bjælke belagt med 3 søblade. Man fristes nu til at tro at der foreligger en fejl i kistens vå-

benanetavle. Det er imidlertid ikke tilfældet, fejlen ligger i Adelsårbogen. Thiset, der har udarbejdet Bagge-stamtavlen, har senere opdaget at der var noget galt, og i Nyt dansk Adelslexikon fra 1904 anbragte han derfor Johan Bagge som det eneste kendte mandlige medlem af en »ny« slægt Bagge IV. Desværre blev våbenet beskrevet forkert her.

Nu er der så overensstemmelse mellem heraldikken og litteraturen, men analysen kan føres et skridt videre. En undersøgelse af Johan Bagges godsbesiddelser viser nemlig at han slet ikke var en Bagge, men var søn af Las Johansen af slægten Lunov, og dermed kan man slette slægten Bagge IV af listen over danske adelslægter, den har aldrig eksisteret. Når Johan brugte slægtsnavnet Bagge, skyldes det at hans mor Anne Ovesdatter, som det nu kan påvises, var af slægten »de jyske Bagge« – også her bygger argumentationen på godsforholdene. Det medfører så igen, at hun var datter af en hidtil ukendt Ove Bagge, formentlig broder til Niels Bagge til Hvidbjerggård. Da *dennes* gren af slægten uddøde med hans barnebarn, blev Hvidbjerggård arvet af den tidligere nævnte Iver Grøn, hvis morfars morfar – dvs. tipoldefar – var en broder til Niels Bagge. Så godt havde datidens adel rede

på familieforholdene, og det er det, der afspejler sig i de udskårne våbener på denne kiste.

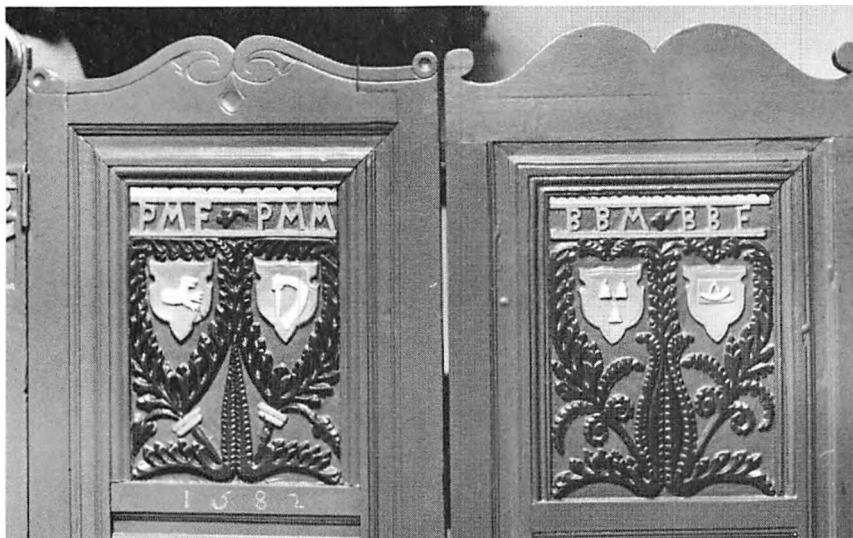
Når identifikationen af våbenerne er udført, gælder det om at føje fornavnene til slægtsnavnene, og her kan man selvfølgelig ofte få hjælp fra stamtavlerne i Adelsårbogen – vel at mærke i den udstrækning de enkelte slægter har været behandlet her. Svinger Adelsårbogen, eller har den afvigende oplysninger, må man i gang med en genealogisk og/eller godshistorisk undersøgelse. Resultaterne af disse undersøgelser vil særdeles ofte medføre at man erhverver en del helt ny viden om familieforbindinger og grupper af familier. En gravsten fra 1500-tallet kan give os oplysninger om mennesker der levede i begyndelsen af 1400-tallet, ja undertiden endnu tidligere. Det vil sige, at vi når tilbage til en tid som er forholdsvis kildefattig, og derfor er våbenanetavlernes vidnesbyrd af ekstra stor betydning.

Endnu et forhold har betydelig interesse. Netop i de ældre dele af adelsgenealogierne glimrer kvinderne ofte ved deres fravær. Svend Aage Hansen har opbygget en befolkningsstatistik over adelen fra og med år 1500, og den viser at først omkring år 1600 begynder vi at have kendskab til lige så mange kvinder som mænd.¹⁸ Selv for højadelige slægters vedkommende er vores kendskab til blot navnene på de indgiftede kvinder såre fragmentarisk,¹⁹ og hvad de mange lavadelsslægter angår, lades vi ofte helt i stikken. På en anetavle er halvdelen af personerne imidlertid pr. definition kvinder, og derfor giver våbenanetavlerne os mangfoldige vidnesbyrd om eksistensen af kvinder, som vi ikke tidligere har kendt det mindste til. Heraldikken kan ikke fortælle os, hvad de hed til fornavn, men den kan vise hvilke slægter de tilhørte, og studier af navneopkald og arv af godser vil ofte kunne placere dem

på den rette plads i deres egen slægts stamtavle.

Nogle udskårne våbener i Guldager kirke ved Esbjerg kan belyse nogle af de problemer man kan komme ud for, når man skal identificere adelige personer. Eksemplet viser at man skal være forsigtig ved brugen af gængse opslagsværker, men det demonstrerer også hvordan en forholdsvis simpel undersøgelse kan give os ny viden, her bl. a. om en ukendt adelsdame.²⁰

I kirken findes en herskabsstol for herregården Fovrfeld, og heri er udskåret 2 + 2 våbener med tilhørende initialer, til venstre: P.M.F(ædrene våben), P.M.M(ødrene våben) og tilsvarende til højre B.B.'s mødrene og fædrene våben (ill. 8). Går man til Trap: Danmark for at få mere at vide, får man imidlertid kun en dårlig og ufuldstændig besked. Initialerne og våbenerne til højre er slet ikke nævnt, og om den venstre låge står, at den har våbener for slægterne Mule og Halvegge. Nu førte slægten Mule ganske rigtigt et halvt dyr i sit skjold, men det var lodret stillet – og ikke vandret som dette dyr. Det er nok M'et der har lokket Trap på afveje, skønt man kunne undre sig over hvad den odenseanske Muleslægt havde at gøre i Vestjylland. Et opslag i Adelsårbogen kunne da også have aflivet identifikationen, der findes nemlig ingen ægteskabelige forbindelser mellem slægterne Mule og Halvegge. Navneforslaget Halvegge er i øvrigt ikke meget bedre. Denne slægt førte nemlig et helt andet våben; den væbnede arm vi her ser, henviser til slægten Væbner. Der kendes to grene af den (hvis der da ikke er tale om to forskellige familier), og den *sjællandske* gren kaldes undertiden Halvegge. Det er imidlertid ikke den der har sat sig spor i Guldager kirke, det er – naturligt nok – den *jyske* gren. Altså den der ikke hed Halvegge. Adelsårbogens stamtavle over slægten Væbner opklarer

Ill. 8. Herskabsstol fra Guldager kirke. Foto: Nationalmuseet.

imidlertid sagen. Peder Terkelsen (Væbner) havde en datter, der var gift med en mand ved navn Mads, og de havde sønnen Peder Madsen til Fovrfeld. Herskabsstolens PM betyder altså Peder Madsen og hermed er således Traps P. Mule blevet aflivet. Til gengæld er den danske adel blevet forøget med en slægt der førte et halvt gående dyr. Den består (foreløbig) af Mads, gift med Anne Pedersdatter (Væbner) og deres søn Peder Madsen til Fovrfeld – en ejendom der dog kun syntes at bestå af enkelt bondegård.²¹

Var vi i stedet gået til et andet standardværk, Danmarks Kirker²² ville vi have fundet den rigtige identifikation. Her omtales også de to våbener til højre, og man mener de må referere til Peder Madsens ukendte hustru B. B. Til gengæld giver man op over for hendes våbener, de »uidentificerede våbener indeholder henholdsvis tre klokker (?) og et jægerhorn i rektangulært felt.« Problemet er nu ellers ikke så indviklet endda,

da det ikke just vrimler med jægerhorn i den danske heraldik. Damens fædrene våben er såmænd en let varieret udgave af det våben der blev ført af slægten »Basse fra Vendsyssel«: en bjælke belagt med et horn. Det ene initial B passer tilmed på slægtsnavnet. I Adelsårbogen finder vi Jesper Nielsen Basse som var gift med Maren Knudsen af den såkaldte Tridie-slægt. Hendes våben var 3 hanehoveder, og det finder vi udskåret i en anden vestjysk kirke, nemlig Lem, hvor slægten hørte hjemme. På denne udskæring har hanehovederne fået nøjagtig det samme klokkeagtige udseende som i våbenet i Guldager. Der kan derfor næppe være tvivl om at B. B. må være en hidtil ukendt datter af dette ægtepar.²³

Kan man stole på heraldikken?

De genealogiske oplysninger, som på denne måde kan fremdrages gennem analyser af gravsten og andre tilsvarende heraldiske kilder som for eksempel

kalkmalerier, er selvfølgelig ikke uden metodiske problemer. Hvad vidste den kunstner som udhuggede eller malede de mange våbener egentlig – og hvad var grundlaget for hans viden? Meget ofte er der vel tale om en mundtlig tradition i de adelige familier, men kan man virkelig bygge på en tradition der strakte sig over så mange generationer? I det store og hele vil jeg hertil svare, at det kan man godt. Der er nemlig flere solide grunde til at adelen var interesseret i at holde rede på anerne. Som nævnt holdt man godt fast i sit jordegods og gjorde gerne arvekrav gældende, hvor det var muligt. Det krævede imidlertid at man havde et vist kendskab til sin forslægt. Viden om en oldemoders familie kunne bogstaveligt talt være guld værd – tænk blot på det ovenfor nævnte eksempel med Hvidbjerggård, som Iver Grøn arvede fordi hans tipoldefar var broder til den barnløse ejers bedstefar.

Der var imidlertid også et andet praktisk forhold. I hvert fald efter reformationen var det nødvendigt at en adelsmand skulle gifte sig med en adelig for

at hans børn kunne arve adelsgodset. De mange våbener udhugget på gravstenen eller malet på kirkevæggen var derfor en demonstration af, at ikke blot den afdødes far, men også moderen, farmoderen, mormoderen osv. var rette adelsfolk. Kort sagt: man besad sit gods med fuld ret. Dertil kommer så at honnet ambition også kan have spillet ind, men de reelle grunde var gode nok. Det udelukker selvfølgelig ikke at der kan være gået kludder i den mundtlige overlevering, og man kan da også påvise direkte fejltagelser og ikke mindst en del misforståelser i de mange våbenanetavler.

J.C. Bille Brahe har lavet en indgående analyse af et betydeligt antal våbenanetavler – ikke mindre end 29 eksempler hver med 8 aner og 56 eksempler hver med 16 aner. De sidste rækker altså tilbage til afdødes tipoldeforældre.²⁴ Resultatet er overraskende godt, som det fremgår af illustration 9. I sig selv er antallet af fejl ret beskedent, men når man ser på fejlenes art, bliver man bekræftet i tilliden til anetavlernes udsagnskraft. Af virkelige fejl er de 11 tilfælde hvor våbe-

Analyse af 29 + 56 våbenanetavler				
	Korrekte	m. fejl	antal aner i alt	antal fejl
29 rækker á 8 aner	21	8	232	17
56 rækker á 16 aner	28	28	896	98
Fejlens art og fordeling				
	8-aners tavler		16-aners tavler	
Antal fejl	17		98	
Ombytninger af våbener	8		54	
Fremmede eller ukendte våbener	5		31	
Stedmoders våben i stedet for moders	4		2	
Forveksling mellem våbener	0		11	

III. 9. J.C. Bille Brahes analyse af våbenanetavler og de fejl der forekommer heri.

ner er blevet forvekslet og de – mere forklarlige – 4 + 2 gange, hvor stedmoderens våben er kommet med i stedet for moderens.

De øvrige fejl er af en anden karakter. Langt den største gruppe er ombytninger af våbener, det vil sige at enten har et våben fået en gal placering i våbenanetavlen eller man har brugt en ældre generations våben i stedet for en yngre. Her er anevåbenerne altså rigtige nok, de er blot anbragt forkert. For »fremmede eller ukendte våbener« gælder at det er våbener som vi ikke kan placere i anerækkerne med vores nuværende viden. Der er således intet i vejen for at de kan være rigtige.

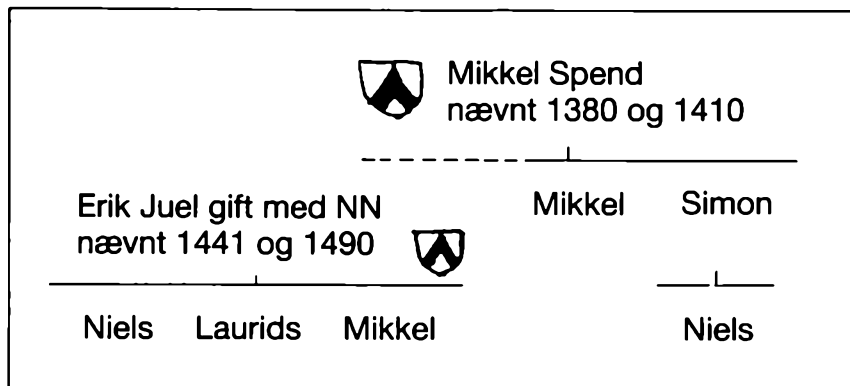
Der kan altså især være kommet klud-der i den rækkefølge hvori våbenerne bliver anført på gravstenen. Det springende system er i sig selv lidt indviklet når talen er om mere end to generationer, men dertil kommer så at to våbener kan blive ombyttet, eller at man i stedet for en bestemt kvindes våben har fået anbragt hendes mors eller svigermors. Konklusionen bliver derfor, at der nok kan være usikkerhed i traditionen, men at den forbløffende ofte har en sand kerne. Når man derefter inddrager

andre kilder og andre metoder i analysen vil det ofte være muligt at korrigere og rekonstruere våbenernes rette rækkefølge og undertiden at identificere fremmede eller ukendte våbener.

Lad mig give et eksempel. På Det Kongelige Bibliotek ligger et manuskript fra sidste halvdel af 1500-tallet, og heri finder vi en tegning med 8 anevåbener for adelsmanden Vincents Juel.²⁵ Hvis vi nu bestemmer disse våbener og sammenligner resultatet med Adelsårbogens stamtavler, ser vi at der er smuk overensstemmelse med hensyn til Vincents Juels forældre (ill. 10). Det er ikke overraskende, men i de to næste generationer – bedste og oldemødrenes – går det galt. Af de 6 våbener passer tilsyneladende kun de to (Glob og Lunge). Går man imidlertid Adelsårbogen efter i sømmene, opdager man hurtigt en fejl. Vincents Juels morfar var gift to gange, og stamtavlen er kommet for skade at gøre Vincents' mor til datter af kone nr. 2: Anne Friis i stedet for af den første kone: Karen Rosenkrantz. Det får så også konsekvenser for våben nr. 8, som nu ikke skal være Anne Friis' mor, men Karen Rosenkrantz' mor. Hun hed Margrethe Høg, og da hun førte et halvt vildsvin i sit våben,

	Adelsårbogen	Manuskriptet
Far Mor	Jens Juel Vibeke Lunge	1 Juel 2 Lunge
Farmor Mormor	Else Glob Anne Friis	3 Glob 4 En sort sparre
Farfars mor Morfars mor Farmors mor	Ukendt Kirsten Lunge Sidsel Glob eller Kirsten Bild	5 Rosenkrantz 6 Lunge 7 En stige
Mormors mor	Anne Lunge	8 Et halvt dyr

Ill. 10. Anevåbner for Vincents Juel – ifølge Adelsårbogen og ifølge et manuskript fra 1500-tallet.

Ill. 11. Stamtavle over den formodede sammenhæng mellem slægterne Juel og Spend.

passer det jo smukt med manuskriptets våben. Nu kan vi tilmed give en rimelig forklaring på at der optræder en stige på 7.-pladsen i stedet for et Glob- eller et Bild-våben. Stige-våbenet er nemlig så pas sjældent, at det dårligt kan være andet end slægten Tornekrans' våben, og Margrethe Høgs mor var netop af denne slægt. Våbenet er altså fejllaceret, men det er rent faktisk et af Vincents Juels anevåbener.

Tilbage står nu følgende uoverensstemmelse:

våben nr. 4: mormor – var en Rosenkrantz
 våben nr. 5: farfars mor – er ukendt

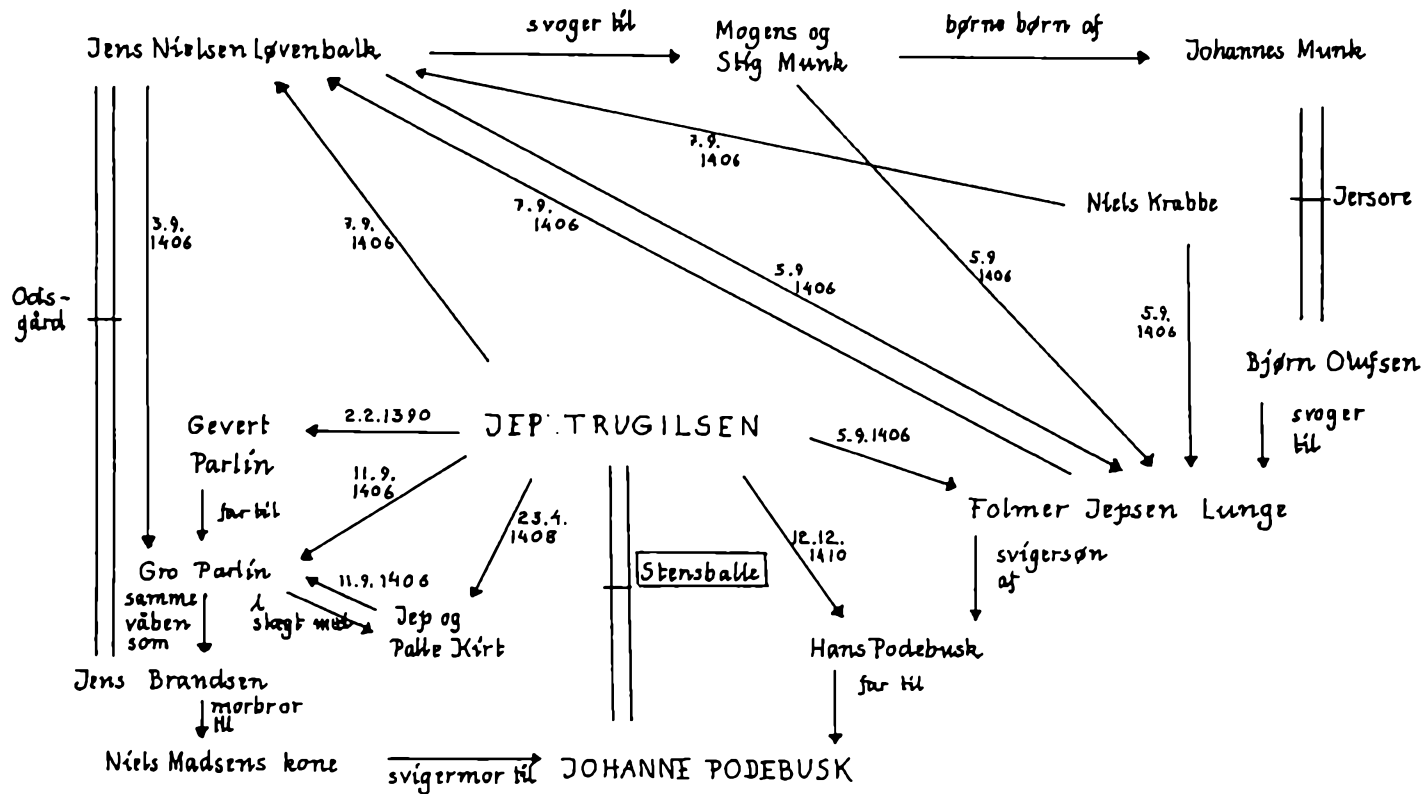
våben if. manuskriptet
 en sort sparre
 Rosenkrantz

Den naturlige forklaring er selvfølgelig at der er sket en ombytning af de to våbener, og at det er farfaderens mor, der har ført en sort sparre. Den pågældende er ukendt for historikerne, men hun bør som ane nr. 5 have været gift med Vincents' oldefar, Erik Juel. Han levede i de vestlige Limfjords-egne og nævnes i årene mellem 1442 og 1490. Han havde sammen med den ukendte dame 3 sønner som hed Niels, Laurids og Mikkel – og det er navne som er helt

usædvanlige i Juel-familien. Man kunne derfor få den tanke at et eller flere af dem var hentet ved arv fra deres mødrene slægt. Netop i de samme egne finder vi i den periode slægten Spend, hvor navnene Niels og Mikkel optræder – og denne slægts våben var: en sort sparre. På den baggrund vil det være naturligt at antage, at Erik Juel var gift med en datter af Mikkel Spend (se ill. 11). Tid, sted, miljø, navneskik og våben passer i hver fald; måske kunne en godshistorisk undersøgelse yderligere bestyrke antagelsen.

De kombinerede metoder

Indtil nu har jeg givet forholdsvis enkle eksempler, hvor topografi eller heraldik har været udgangspunkter for undersøgelsen. Der er imidlertid grund til at understrege at man opnår de bedste og de mest vidtrækkende resultater, når man kombinerer de forskellige metoder. At demonstrere dette i detaljer kræver imidlertid mere plads end der står til rådighed her, men jeg kan i hvert fald an-

III. 12. De vigtigste forbindelser mellem Jep Trugilsen og Johanne Pødebusk og kredsen omkring hende.

tyde hovedlinjerne i en sådan undersøgelse.

Lidt øst for Horsens ligger herregården og godset Stensballe. I årene 1386 til 1411 var det ejet af Jep Trugilsen, en mand der optræder ret ofte som vidne i samtidige dokumenter. Adelsårbogen placerer ham i slægten Benderup, som imidlertid består af tre forskellige linjer, og det er ikke godt at sige, om der er tale om en – eller eventuelt flere forskellige slægter. Det eneste fælles for disse linjer er nemlig at de førte samme våben: et kløvet (lodret delt) skjold, og så enkelt et våben kan godt være ført af mere end én slægt. Vi ved ikke ret meget om Jep Trugilsens familie, bortset fra at hans kone hed Gese.

Efter Jep Trugilsens død var den næste ejer af Stensballe en kvinde, Johanne Hansdatter Podebusk. Hun var tilsyneladende ikke beslægtet med Jep, og vi aner ikke hvordan hun kom i besiddelse af Stensballe. Illustration 12 viser resultatet af en ret indviklet og tidskrævende undersøgelse.²⁶ Dobbeltlinjerne forbinder personer der har ejet de samme godser, pile med dato forbinder vidnet i et dokument med den mand der har udstedt dokumentet, og de øvrige linjer forbinder personer som er indbyrdes beslægtede.

Lad os begynde med Jep som ejede Stensballe, hvis næste ejer var Johanne. Hun var datter af Hans Podebusk (fra hvem vi har en linje til Jep). Han var svigerfar til Folmer Jepsen Lunge (flere linjer) og Folmer var svoger til Bjørn Olufsen, som ejede godset Jersore. Det var tidligere ejet af Johannes Munk, hvis børnebørn var Mogens og Stig (endnu en linje). De var svogre til Jens Nielsen Løvenbalk (mange linjer) og han ejede godset Odsgård, hvis tidligere ejer var Jens Brandsen. Han førte det samme våben som Gevert Parlin og dennes datter Gro Parlin, som var beslægtet med Jep

og Palle Kirt (nye linjer). Endelig var Jens Brandsen onkel til Niels Madsens kone, hvis svigerdatter var: Johanne Hansdatter Podebusk.

Dette er kun et meget kort – og vel nok lidt forvirrende – referat af den totale historie. Der kan imidlertid drages mange konklusioner af undersøgelsen, men lad mig blot nævne én. Jep Trugilsens kone Gese må have været en faster til Johanne, og Johanne blev ejer af Stensballe, ganske simpelt fordi hun arvede godset efter sin barnløse tante.

Perspektiver

Lad mig til sidst skitsere nogle perspektiver. Ved at opbygge stamtavler for den middelalderlige adel kan vi fremskaffe et materiale der kan anvendes til befolkningshistoriske (demografiske) studier. Det er ganske vist et sparsomt materiale, der er forbundet med mange problemer, men det er formentlig det bedste der kan findes vedrørende disse fjerne århundreder.

Studiet af familiehistorie og kvindehistorie er – i hvert fald for Danmarks vedkommende – meget vanskeligt for denne periode. Disse stamtavler fortæller os imidlertid noget om forbindelserne mellem de forskellige familier. Nogle af de kvinder som hidtil har været ukendte for forskningen kan nu dokumenteres ved stamtavler, våbenskjolde, gravsten og ved studier over jordegodsernes arvegang. Hvert eneste fund og hver eneste brik bidrager til at give os ny viden.

Vigtigst af alt er dog måske at studiet af stamtavlerne giver os en bedre forståelse af adelens karakter og skæbne. Denne klasse var ikke på nogen måde en ensartet stand. Det er muligt at skelne mellem forskellige sociale grupper inden for adelen. Forskningen har forsøgt sig med varierende opdelinger,²⁷ men man kan i hvert fald tale om 3 lag: den

godsrige højadel, en midtergruppe og en lavadel med et stort antal slægter der balancerede på grænsen mellem at være adelige og ikke-adelige. Det er muligt at udskille nogle stormænd som opbyggede et feudalt eller halv-feudalt system, som omfattede mange familier blandt den lokale og temmelig jævne adel. Disse lavadelige tjente stormanden i krig, og i fredstid var de administratorer af hans godser. De var i mangt og meget afhængige af ham, men de udgjorde på den anden side baggrunden for hans position i samfundet. I nogle tilfælde ser man endda at stormænd kunne opnå et kongeligt adelsbrev der hævdede en af deres svende og hans slægt op i adelen.²⁸

Andre grupper af lavadelige var nært knyttet til den katolske kirke ved at administrere de store godsområder der tilhørte kirken. Yngre sønner i disse slægter kunne blive gejstlige, og de avancerede undertiden til en bispestol. I sådanne tilfælde havde en biskop gode muligheder for at favorisere sine slægtninge – undertiden også ikke-adelige slægtninge, som herved fik mulighed for social opstigning. Når vi når til reformationen i 1536 standsede alt dette imidlertid med ét slag. Kongen – og i en vis udstrækning stormændene – overtog kirkens godsrigdomme. Nu var der ikke mere plads for de familier der tidligere havde administreret godserne.

Som andre lande var også Danmark blevet ramt af den senmiddelalderlige landbrugskrise med faldende priser og landsbyer der lå øde hen.²⁹ Det var en hård tid for adelen i almindelighed – dens formue (dvs. godserne) faldt i værdi, produktionen og priserne gik ned og afsætningen stagnerede. Højadelen havde mest at miste, men altså også mest at stå imod med og dermed størst chance for at overleve krisen. Lavadelen blev også ramt af krisen, men blev yderligere ramt af ændringer i landbrugsstruktu-

ren. Systemet med store godser ledet af administratorer (dvs. lavadelige) afløstes af et system med fæstegårde, og her var der ikke brug for administratorer. Alle disse faktorer bevirkede i forening at godserne blev større og samlet på færre hænder – kløften mellem den rige og den fattige adelsmand blev større.

Det er med megen ret hævdet at reformationen blev det endelige slutpunkt for denne udvikling og at den indelbar den endelige undergang for mange lavadelsslægter. I hvert fald blev et stort antal af disse slægter skubbet ud af adelen. Adskillige af dem er givetvis uddøde, men andre har lidt, hvad man kalder den heraldiske død. Det vil sige at slægterne nok har levet videre, men nu ikke længere som adelslægter. Der kan påvises mange tilfælde af at de er gået over i selvejerbondestand og har giftet sig ind i andre selvejerslægter – ikke mindst i det øverste lag af bondestanden, hvor vi finder mange herredsfogeder. Endelig har sikkert en del lavadelige slået sig ned i byerne, måske ofte som købmænd.³⁰

Denne udvikling er en del af Danmarks sociale historie og i en vis udstrækning også af den politiske historie. Opstillingen af de adelige stamtavler giver os mulighed for at studere forbindelserne mellem de forskellige familier, valget af ægtefæller, familiegrupperinger, væksten i velstand for nogle, og tilbagegangen for andre slægter. Undersøgelser over slægterne og deres godsejendomme kan give os viden om den økonomiske og sociale magtstruktur og bidrager til at besvare spørgsmålet: Hvem ejede Danmarks jord i disse århundreder? Der er altså ganske mange perspektiver i at arbejde med dansk adel i senmiddelalderen, og genealogiske, topografiske og heraldiske studier er i stand til at yde væsentlige bidrag til dette arbejde.

Noter:

1. Hovedlinjerne i denne artikel vil i stærkt forkortet form blive trykt på engelsk i rapporten fra den 20. internationale kongres for genealogi og heraldik i Uppsala 1992.
2. Om den senmiddelalderlige adel i almindelighed se: Troels Dahlerups oversigt i *Den nordiske Adel i Senmiddelalderen. Struktur, funktioner og internordiske relationer. Rapporter til det nordiske historikermøde i København*, 1971, s. 45–80.
3. Poul Enemark: Peder Nielsen Gyldenstjerne til Ågård og hans sønner. *Festskrift til Troels Dahlerup* (red. Aage Andersen, Per Ingesman og Erik Ulsig), 1985, s. 149–64.
4. Knud Prange: Adelsårbogens fremtid. *Personalhistorisk Tidsskrift* årg. 103, 1983:1, s. 77. På basis af Wittrup og Thiset: *Nyt dansk Adelslexikon*, 1904, og Albert Fabricius: *Danmarks Riges Adel 1536–1935*, 1946, er tallet for tiden efter år 1400 opgjort til 1.235 slægter, hvortil skal lægges de ca. 64 slægter der uddøde før år 1400. Godt halvdelen af slægterne – 700 – tilhører tiden før år 1600.
5. *Danmarks Adels Aarbog 1988–90*, 1991, s. 12.
6. Den i note 4 nævnte artikel, s. 78 f.
7. Eksempler herpå kan bl. a. findes i Knud Prange: *Lavadelsskæbner i senmiddelalder og renaissance. Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark* (red. Svend Erik Green-Pedersen, Jens Villiam Jensen og Knud Prange), 1983, s. 221 ff.
8. Knud Prange: Arme riddere. Om ridderstitlen og mulighederne for at opdele middelalderens adel i sociale grupper. *Kongemagt og Samfund i Middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig* (red. Poul Enemark, Per Ingesman og Jens Villiam Jensen), 1988, s. 204 ff.
9. Som eksempler på hvor givende arve- og retssager kan være, når det drejer sig om at optrevle slægtsammenhænge, kan henvises til Knud Prange: Fru Johanne i Vindum – en studie over slægtskab mellem højadel og lavadel. *Heraldik i Norden* (= *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 5, 2. halv-

- bind), 1984, s. 261–73 og samme: *Historien bag et spørgsmålstegn – eller den utro fru Mette. Festskrift til Troels Dahlerup* (red. Aage Andersen, Per Ingesman og Erik Ulsig), 1985, s. 165–76.
10. Metoden er i stort omfang og med betydelig succes anvendt i Erik Ulsig: *Danske adelsgodser i Middelalderen*, 1968, og et enkelt, konkret eksempel er fremlagt i Knud Prange: *Bonde af Thy. En standshistorisk studie. Bol og By 5. Landbohistoriske Afhandlinger*, 1964, s. 47–70. Se i øvrigt: Knud Prange: *En middelaldergenealogis glæder og problemer, Personalhistorisk Tidsskrift* årg. 107, 1987:2, s. 179–97.
11. Forholdene er nærmere behandlet i den i note 7 omtalte artikel s. 225 ff. Det viser sig at også Hans Wognsens mor (af slægten Dyre) er en hidtil ukendt adelsdame. Hans Wognsen var af slægten Bendorup, som man hidtil har troet uddød i 1605. Gravstenen viser nu, at det tidligst skete i 1623.
12. Se Knud Prange: *Våbenanetavlen – perspektiver og eksempler. Heraldiske Studier* 1, 1982.
13. Knud Prange: *Kønkvotering på gravsten? Heraldisk Tidsskrift* bd. 6, nr. 52, 1985, s. 57–64.
14. Sven Tito Achen: *Danske Adelsvåbener. En heraldisk nøgle*, 1973 (omfatter alene våbenskjolde) og Knud Prange: *Heraldisk Nøgle til Nyt dansk Adelslexikon*, 1959 (omfatter både våbenskjolde og hjelmtegn). Begge disse værker behandler de slægter der er optaget i *Nyt dansk Adelslexikon*. I udgaverne af de middelalderlige segl findes imidlertid en del våbenmærker for enkeltpersoner, der ikke kan henføres til nogen bestemt slægt. Skulle et sådant våben dukke op på en våbenanetavle, kan man identificere det gennem de heraldiske registre i Henry Petersens og Anders Thisets segludgaver. Drejer det sig om identifikation ved hjælp af *skjoldholdere*, kan der henvises til Ole Rostock: *Nøgle til 808 skandinaviske skjoldholdere. Heraldiske Studier* 3, 1990.
15. Knud Prange: *En adelig kiste – og et heraldisk problem. Mark og Montre. Fra sydvestjyske museer*, 1970, s. 36–42.

16. Der står ganske vist BMND (N'et er spejlvendt), så vi skulle have ventet en Nielsdatter og ikke en Jensdatter. I ældre tid brugte man imidlertid ofte navnene Jens og Niels i flæng, så det giver ikke anledning til bekymring.
17. *Danmarks Adels Aarbog*, 1985, s. 25.
18. Svend Aage Hansen: *Adelsvældens grundlag*, 1964, s. 312. I de første 5 generationer af højadelsslægterne Gyldenstjerne og Rosenkrantz kender vi for eksempel hele 43 mænd, men kun 12 kvinder. (Optalt på grundlag af Adelsårbogens stamtavler).
19. I de første 5 generationer af slægten Gyldenstjerne var der i hvert fald 19 ægte-skaber. 11 af konerne har man nogen viden om, 2 kendes kun af navn, og de sidste 6 er helt anonyme. Knud Prange: En næsten ukendt kvinde i 1400-tallets Danmark. Johanne Hansdatter Pødebusk og nogle af hendes kvindelige slægtninge. *Mennesker i Danmarks og Europas Middlealder* (red.: Brian Patrick McGuire), 1986, s. 195–215, spec. s. 200.
20. Knud Prange: Den ukendte B. B. i Guldager kirke. *Narratio nr. 20, Tidsskrift udg. af Foreningen af historielærere ved seminarierne*, 1991, s. 52–56.
21. Det er dog ikke sikkert at Mads har været adelig. Han kan have været en selvejerbonde, der har giftet sig ind i adelslægten Væbner og derved har skaffet sin søn adelig status og en smule jord. I 1588 skulle Peder Madsen sammen med 3 andre adelige kun stille med i alt én mandmere beskedent kunne det ikke være.
22. *Danmarks Kirker XIX, Ribe amt 3. bd. h. 22*, 1991, s. 2083 f.
23. Det vil være naturligt at opfatte våbenerne i Guldager som vidnesbyrd om at B. B. var gift med Peder Madsen, sådan som også Danmarks Kirker gør. Ved en nærmere undersøgelse af de implicerede personer løber man imidlertid ind i en række kronologiske problemer, som gør en sådan antagelse ret usandsynlig.
24. J. C. Bille Brahe: *Gravmindernes Vidnesbyrd*. *Heraldiske Studier* 2. 1985, s. 28 ff, specielt tavle 3 og 4.
25. Det Kgl. Bibliotek, Gl. kgl. Samling, folio nr. 1088. Eksemplet er gennemarbejdet i Knud Prange: -- og 8 våbener fra Aal kirke-, *Fra Ribe Amt bd. XIX. Festskrift til H. K. Kristensen* (red. Valdemar Andersen, Verner Bruhn og Svend Mogensen), 1975, s. 259–70.
26. Knud Prange: Fru Johanne i Vindum – en studie over slægtskab mellem højadel og lavadel. *Heraldik i Norden* (= Heraldisk Tidsskrift bd. 5, 2. halvbd.), 1984, s. 261–73.
27. Se for eksempel oversigten i den i note 8 nævnte artikel.
28. En række af lavadelens problemer er behandlet i Troels Dahlerup: Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder. *Historisk Tidsskrift*, 12. rk., bd. IV, 1969–70, s. 1–43. Om specielt undervasalliteten se Troels Dahlerup: Våbengrupper, similarisering og undervasallitet i dansk senmiddelalder. *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 2, nr. 17, 1968, s. 303–11 og samme: Heraldry and Social Change in Late Medieval Denmark. *Genealogica & Heraldica*. Report of The 14th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 1980, 1982, s. 35–42.
29. En udmærket oversigt over krisen og dens betydning findes i Erik Ulsig: Den senmiddelalderlige agrarkrise. *Historie. Jyske Samlinger, ny rk.*, XV, 1983–85, s. 219–33.
30. Se for eksempel Knud Prange: Silkebroderet socialhistorie. En studie i social mobilitet. *Festskrift til Vagn Dybdahl* (red. Finn H. Lauridsen) 1987, s. 356–79.

Bernadottevapen

Av Gunnar Bendix

I denna tidskrift skrev Erik Spens 1984 om Sveriges riksvapen m.a.a. 1982 års lag därom.¹ I sin uppsats tar han upp två olösta detaljproblem på s. 44: dels »Örnen har tidvis under 1800-talet förvandlats till en svart korp« dels att de stjärnor i Bernadottevapnet, som är be-lagda 1826 och som 1844 föreställer stjärnbilden Karlavagnen »får anses markera att enligt svensk sedvana en prins blir hertig av ett visst landskap. I lagens första paragraf är emellertid ut-sagt att stora riksvapnet också är »stats-chefens personliga vapen«. Det ter sig därför egendomligt med en hertigbrisy i vapnet. Enligt Arvid Berghman borde denna brisy utgå ur riksvapnet.

En analys av bernadottevapnen för-svåras av att de i bildframställningarna är föränderliga till sitt innehåll. I sin noggranna framställning ger Berghman flera exempel på detta.² I detta samman-hang är det enklast att utgå från det stick som Spens återger på s. 45. Som furste av Ponte Corvo förde Bernadotte sitt furstendömes vapen, som – med bortse-ende från skiftande detaljer – främst be-står av en valvförsedd bro med torn. Skölden är icke delad. Furstevapnet är i stället försett med en rangbrisy; som su-verän furste hade Bernadotte rätt att till Ponte Corvos vapen lägga en blå ginstam belagd med en (åt vänster seende) örn med utbredda, sänkta vingar, sittande på en åskvigg, allt av guld.³ I koppar-sticket (av okänd proveniens) s. 45 sak-nas åskviggen.⁴ Som Spens påpekar var en med stjärnor beströdd röd ginstam i den napoleonska heraldiken hertigarnas speciella värdighetstecken.

Napoleonsk hertigbrisy

Berghman behandlar s. 27 ff den grupp vapen med korp och stjärnor, som Spens illustrerar med prins Augusts (1831–73). Upphovet till denna vapentyp är stadgandet i den gamla svenska rege-ringsformens § 45, en paragraf som en-dast språkligt kom att förändras efter grundlagens tillkomst 1809. Enligt den kunde titlar av hertig- och furstendö-men tilläggas prinsarna; då dessa titlar ej var ärftliga som t. ex. de kungliga britti-ska hertigtitlarna kom varje nyfödd prins att få ett eget vapen. Av Karl XIV Johans sonsöner fick tre den i Spens arti-kel s. 47 avbildade vapentypen. De tre vapnen är identiska bortsett från den fyrstyckade huvudsköldens fjärde fält, som innehåller resp. prins landskaps vapen. Alla tre bär påskriften »Gillas Carl Johan«. Berghman kommenterar: »Längs fältets böjda ytterlinje (i den ova-la hjärtskölden) bilda fem stjärnor en båge, innanför vilken en mindre båge bildas av tre stjärnor, medan den nionde stjärnan återfinnes ungefär i bågar-nas mittpunkt. Det kan emellertid inte råda något tvivel om att bågar-nas uppkommit till följd av fältets form och att avsikten med hela arrangemanget varit att bilda en med stjärnor beströdd ginstam. . . . Carl Johan har otvivelaktigt åsyftat att efter napoleonskt mönster markera de unga prinsarnas hertigvärdighet på detta sätt, varvid han dock ändrat färgen från röd i de napoleonska hertigarnas ginstam till blå i de svenska hertigarnas, varigenom det ej blev nödvändigt att medelst en sär-skild linje avgränsa ginstammen från fäl-

tet. Säkerligen avsåg Carl Johan ej, att vapenbilden skulle få bestående karaktär, och ännu mindre kunde han ana, att den snart skulle komma att förvanskas till formen av karlavagnens stjärnbild. Sammanhanget tycks aldrig ha blivit utrett...“

Bakgrunden till att sammanhanget ej blivit utrett och hertigbrisyren ter sig egendomlig är enligt min uppfattning att svenskarna står främmande inför furstar och hertigar, fursterätt, fursterang liksom inför furstendömen och hertigdömen. Förutom kungahuset och den icke-kungliga grenen av det pfalziska furstehuset under stormaktstiden har i Sverige endast funnits de till Sverige knutna furstehuset von Hessenstein och von Putbus. Förutom 1300-talshertigen Bengt Algotsson och kungahusets hertigar finns endast hertigätten d'Otrante. Därför har man i Sverige tagit för självklart att när den nyvalde svenske kronprinsen Karl Johan avvecklade sina intressen i Ponte Corvo lämnade han därmed också sin rang och värdighet som hertig, furste och som fd suverän furste. Som jag påvisat saknas koppling mellan hertigdöme och hertigrang, mellan furstendöme och furstevärdighet.⁵ Berghman återger det bernadotteska furstediplomet, givet 5 juni 1806 och undertecknat av kejsaren. I det skriver kejsaren: „... nous lui transférons par les présentes, la principauté de Ponte-Corvo, avec le titre de Prince & duc de Ponte-Corvo, pour la posséder en toute propriété & souveraineté, & comme fief immédiat de notre Couronne.

Nous entendons qu'il transmettra ladite principauté à ses Enfants mâles, légitimes & naturels, par ordre de primogéniture;...“⁶

Bernadotte blev således hertig, furste och regerande furste. Att han lämnade sitt furste- och hertigdöme Ponte Corvo och att kejsaren gav det med titeln furste

av Ponte Corvo till en systerson innebar endast att den svenske kronprinsen dessutom var fd regerande furste, hade napoleonsk och svensk fursterang samt innehade hertigvärdighet.

Som fd regerande furste fortsatte Karl Johan att använda den napoleonska furstebrisyren – från 1815 bar ju såväl kejsaren som alla hans väldes kungar och suveräna furstar prefixet »ex«. Som den ende av kejsardömets suveräna furstar var Karl Johan från 1818 ånyo suverän – han var t o m dubbelmonark. Dessutom hade han ju de ärftliga franska värdigheterna furste och hertig, som ju på intet sätt kan påverkas av de svenska grundlagarna regeringsform och successionsordning.⁷

Napoleonsk furstebrisy

Serafimerordens stambok innehåller vapnen för Karl XIV Johans sonsöner prinsarna Karl (sedermera Karl XV, morfar till Christian X och Håkon VII) och Gustav (fig. 1). I båda vapnen sitter ovanför bron en högervänd okrönt örn av guld med lyfta vingar på en åskvigg av guld, från vilken blixtar utskjuta.⁸ Den 3 maj 1826 utfärdades diplom för den denna dag födde prinsen Karl (XV) att vara hertig av Skåne. Dokumentet avbildar i färger hans vapen och i dess ovala hjärtsköld sitter över bron på en åskvigg av guld en svart fågel med krona av guld, med huvudet riktat snett uppåt åt höger och vingarna lyftade med spetsen uppåt. Åskviggen är smal med treuddsliknande ändar. Över fågeln syns nio femuddiga stjärnor av guld, ordnade i bågar utmed sköldkanten, fem, tre och en, så att de bildar en med stjärnor beströdd ginstam. Skölden är krönt med en blåfodrad hertigkrona.⁹ Till denna teckning ansluter sig nära de tre koloretrade vapenteckningar, av vilka Spens visar prins Augusts.

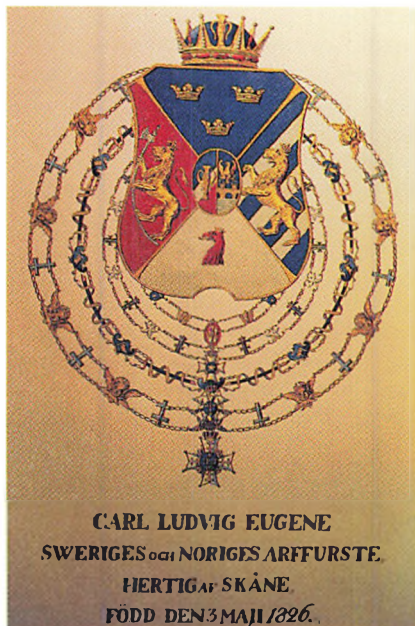

Fig. 1. Prins Karls vapen i serafimerordens stambok.

Berghman skriver s. 28 f: »Fågeln i detta ponte-corvovapen har ingen som helst likhet med en örn utan avser säkerligen att vara en korp. Anledningen till att man valt denna fågel är sannolikt den, att det italienska ordet *corvo* betyder korp och att man trott, att Ponte-Corvo skulle betyda *korpbron*, och gjort ett talande vapen i enlighet härmed. Rätta förhållandet är emellertid, att Pontecorvo fått sitt namn av den *pons corvus* (böjd bro), som de gamla romarna slagit här... Misstaget är förståeligt... Det förefaller emellertid oförklarligt, att Carl Johan skulle ha glömt bort ursprunget till fågeln i ponte-corvovapnet. Antingen torde han ha sanktionerat förändringen för att på ett lättvindigt sätt bli fri från en erinran om Napoleon, som han kanske vid denna tid fann mindre tilltalande, el-

ler också har han i enlighet med reglerna för den napoleonska heraldiken ansett, att endast ättens huvudman, alltså den regerande konungen, borde föra suveränens värdighetstecken, kejsarörnen. Den senare teorien motsäges dock av det förhållandet, att han i sitt eget vapen ej placerat örnen över korpen utan låtit den ersätta den senare.» (Därefter följer hans tidigare citerade kommentar: »Längs fältets böjda ytterlinje... ha blivit utrett...«).

Att Karl Johan ej förnekade sin napoleonska fursterang som fd suverän furste framgår av att han både som kronprins och kung hade den napoleonska furstebrisuren i sitt vapen.¹⁰

Enligt min uppfattning har prins Karl i sitt serafimervapen fått furstedynastien Bernadottes vapen och i sitt hertigvapen fått hertigätten Bernadottes vapen. I det senare har återinförts den fågel, som finns i ett äldre sigill i Vatikanens medaljsamling och som ersätter furstebrisurens örn.¹¹ Att ordet *corvo* betyder korp var ju endast en fördel. Eftersom prinsens hertigbrisyr ändrat färg från röd till blå blev det inte nödvändigt att med en särskild linje avgränsa ginstammen från fältet och därför kunde en stjärna placeras mellan fågelhuvud och fågelvinge.

Jag har förmodat att det är den svenska kronprinsessan Josefina, som stod bakom att hennes fyra söner fick dessa hertigvapen.¹² Mig veterligt är intet bevarat från resonemang inom kungahuset i dessa frågor och mer än obevisbara hypoteser kan det inte bli fråga om. Karl Johans svärdotter var emellertid sondotter till kejsarinnan Joséphine, hennes far blev fransk prins när hans mor blev kejsarinna och 1807 hade han adopterats av sin styvfar kejsar Napoleon I med arvsrätt till dennes kungarike Italien, vars vicekung han var. Hans dotter Josefina upphöjdes av kejsaren till furstinna av Bologna och hertiginna av Galliera lik-

Fig. 2. Karl XIV Johans serafimersköld i Riddarholmskyrkan, Stockholm.

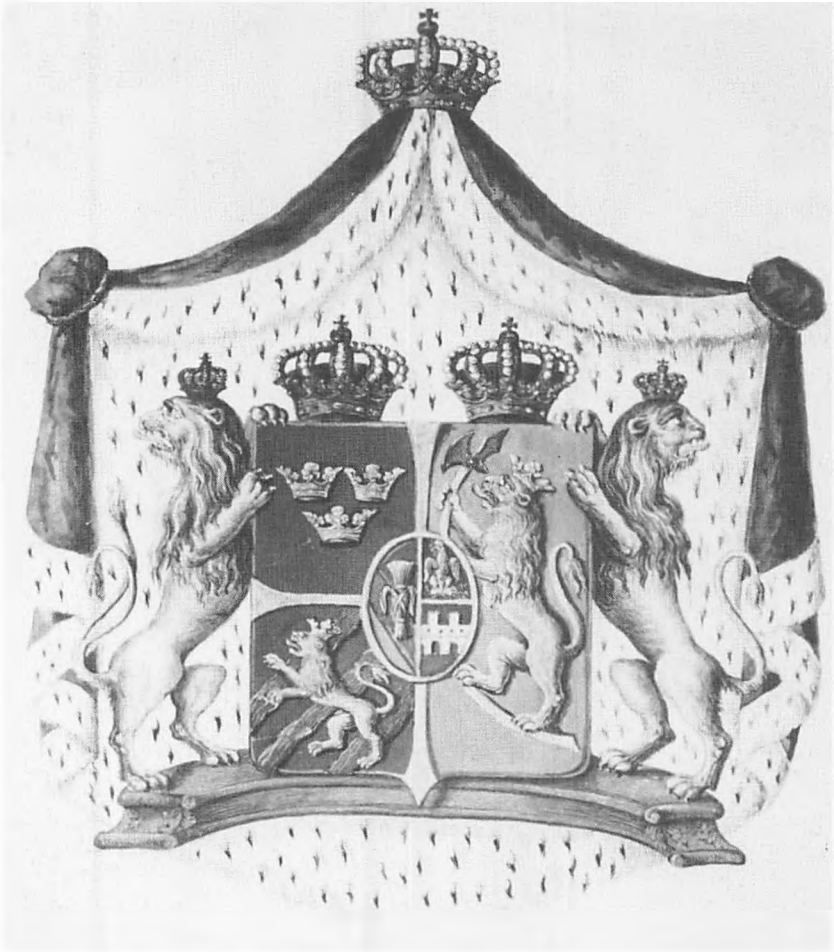

Fig. 3. »Pluralitetens förslag till Unions Vapen«. Kungl. biblioteket, Stockholm.

som han själv av sin svärfar kung Maximilian av Bayern 1817 gjordes till hertig av Leuchtenberg och furste av Eichstätt. Eftersom hon liksom sin far hade olika områden som furste- och hertigdöme bör det för henne ha varit naturligt med både furste- och hertigbrisy. Problemet för hennes makes familj var att svärfadern blivit furste och hertig av samma område. Hade Karl XIV Johan emeller-

tid i st. f. att klyva hjärtskölden med vasavapnet till höger och ponte corvovapnet till vänster t.ex. delat skölden med ett utböjt gaffelkors skulle han kunnat föra såväl vasavapnet som både ponte corvovapnet med furstebrisy och ponte corvovapnet med hertigbrisy. Eftersom Karl XIV Johan gillat sonsönernas hertigvapen måste han ha varit väl medveten om sina båda vapen. Akterna i Ber-

nadotteska arkivet visar f.ö. klart Bernadottes kontakter med sitt furstendöme. Den serafimersköld, som upphängdes i Riddarholmskyrkan för Karl Johan, har samma ovala hjärtsköld, som finns i sonens serafimersköld och som Spens avbildar på s. 46 (fig. 2). Innehållet är också detsamma men i Karl Johans vapen är hjärtskölden inte bara kluven utan också vänsterdelad så att örn och bro har var sin hälft.

Doldes heraldiskt Oskar I:s ursprung?

Som nyvorden kung fastställde Oskar I ett unionsvapen. En norsk-svensk kommitté hade utrett frågan och presenterat två förslag. Pluralitetens förslag överensstämmer med Oskar I:s serafimersköld med undantag av att hjärtskölden är vänsterdelad medelst en guldlinje och att huvudskölden krönes av två små kun-

gakronor (fig. 3). Minoritetens förslag till huvudsköld är en styckad och överginstyckad med tre kronor i övre lilla fältet, folkungäittens vapen i det vänstra och Norges lejon i det stora främre och undre fältet. Den av Vasa och Ponte Corvo kluvna hjärtskölden har över bron en högvänd, okrönt, svart fågel med rakt utbredda vingar, sittande på en åskvigg av rött och guld; ovanför fågeln Karlavagnen, bildad av sju femuddiga stjärnor av silver. Den huvudskölden kröntes med bara en kunglig krona (fig. 4). Vid konseljen den 20 juni 1844 fastställdes unionsvapnet och det blev en kompromiss: huvudsköld enligt majoritetsförslaget – varvid dock Norges lejon fick hillebarden utbytt mot yxa – och hjärtsköld enligt minoritetsförslaget (fig. 5).¹³

I valet mellan furstedynastiens och hertigättens vapen hade man först föredragit hertigvapnet och sedan gjort her-

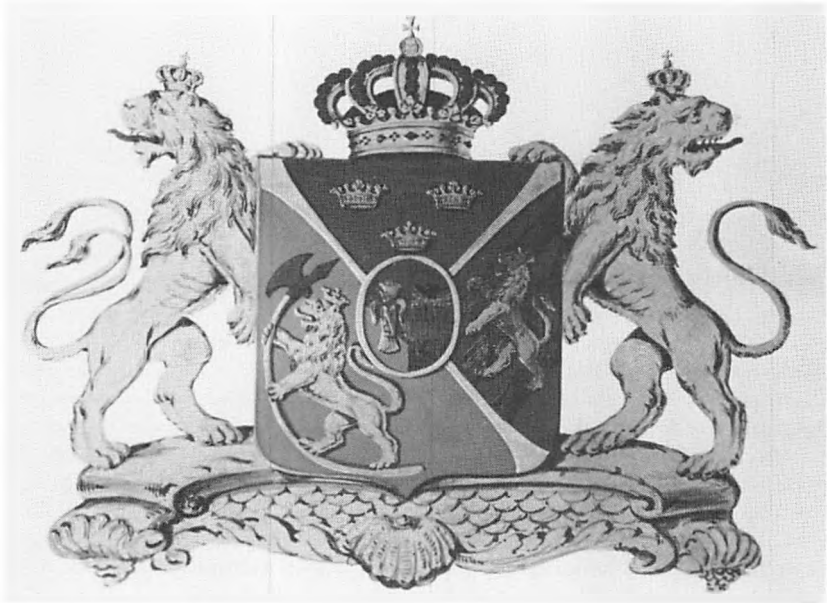

Fig. 4. »Minoritetens förslag till Unions Vapen«. Kungl. biblioteket.

Fig. 5. Unionsvapnet av år 1844. Bilaga till statsrådsprotokoll den 20. juni 1844.

tigbrisyren till en fixeringsbild. Bakgrunden härtill *kan* vara att drottning Josefinas kusin tronpretendenten prins Ludvig Napoleon vid denna tid för andra gången satt i franskt fängelse. Men några år senare blev han först den andra republikens ende president och därefter gjorde han sig till kejsar Napoleon III. Därför är det logiskt att Oskar I:s serafimersköld har dynastivapnet, ty när kungen dog 1859 framstod det andra kejsardömet som lysande.¹⁴ Att Oskars sköld inte bara är en kopia av faderns visar av

att huvudskölden i Karl Johans serafimersköld är gaffelstyckad och att Norges lejon har hillebard.

Det kan verka förbryllande att Oskar I:s serafimersköld med unionsvapnets huvudsköld men krönt med bara en krona ej visar unionsvapnets hjärtsköld. Något brott mot beskrivningen i konseljprotokollet är det dock ej fråga om då den endast talade om »att Konungaättens Vapen anbringas i midten». I den till protokollet bilagda ritningen är korpen krönt och dessutom är hjärtskölden

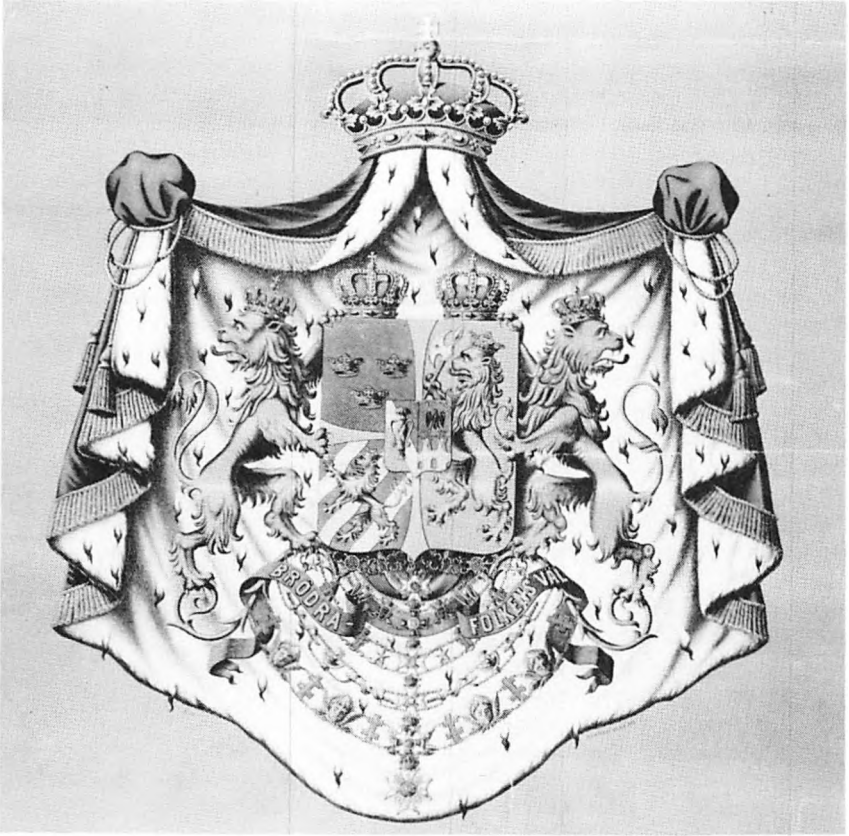

Fig. 6. Riksvapnet i Klingspors edition 1885.

kluven och innehåller i högra fältet vasa-
husets vapen. Med tanke på att Oskars
far var adoptivson till Karl IX:s dotter-
dottersondottersonson var det inte själv-
klart att vasavapnet skulle vara en del av
»Konungaättens Vapen». ¹⁵ Det hade en
gång ensamt intagit hjärtskölden men
försvunnit ur den vid drottning Kristi-
nas abdikation och återinsattes i en klu-
ven hjärtsköld först av Karl Johan.
Berghman uppfattar det närmast som
ett »minnesvapen». ¹⁶

Örnens återkomst

Dåvarande riksheraldikern Klingspor
utgav 1885 en serie vapenbilder, bl.a.
unionsvapnet. Serien hade granskats
och godkänts av Oskar II personligen. I
unionsvapnet, som f.ö. var smyckat med
både de fem svenska ordnarna och den
norska S:t Olavsorden, visar hjärtsköl-
dens vänstra hälfts övre del i blått fält en
svart, högervänd örn med näbb och ben
av guld – enligt Berghman är det trolig-
en enda gången beväringen markerats
särskilt i detta vapen (fig. 6). »Vapnet be-

tecknar en renässans för örnen i pontecorvovapnet, fast den fått behålla korpens svarta färg.«¹⁷

Sedan 1903 stadgade ett nytt stycke i § 79 i regeringsformen: »Ingen förändring av rikets vapen eller flagga må göras utan riksdagens samtycke.« En förutsättning för att en ändring skall kunna göras är att det finns något beslut att ändra. Varken i lag eller genom konseljbeslut hade något svenskt riksvapen beskrivits. Däremot hade kungahuset fått ett vapen genom det konseljbeslut, som 1844 fastställde unionsvapnet – »börande detta Unions-Vapen, som af Konungen och den Kongl. Familjen begagnas« – eller snarare genom den till protokollet bilagda ritningen.¹⁸ Sedan kung Oskar II den 7 juni 1905 reellt avsatts av det norska stortinget, en folkomröstning visat att endast 184 röstande norrmän var mot utträde ur unionen och karlstadförhandlingarna slutförts avsåg sig kung Oskar den 26 oktober den norska kronan. Genom kungens abdikation förlorade det enda fastställda vapnet sitt existensberättigande. Sedan Karlstads-konventionerna å ömse sidor undertecknats hemställde riksheraldikern till Kung. Maj:t att åt en kommitté uppdraga att utreda frågan om riksvapnets rätta utscende. Genom lag, given den 15 maj 1908 fastställdes de bestämmelser om rikets vapen, som 1982 avlöstes av den lag, som Spens redogör för. I § 2 stadgas bl.a.: »Andra fältet (i hjärtskölden) är blått med en i silfvervatten stående bro i tre spann med två krenelerade torn af silfver. Öfver bron sitter en gyllene örn, och i fältets öfversta del synes karlavagnens stjärnbild af guld.«¹⁹

Berghman kritiserar denna vapenbeskrivning: »Än värre är det med termen »örn«. Utan vidare attribut innebär denna term för heraldikern en s.k. fläkt örn... Det är emellertid icke en sådan örn, som avses i lagen om rikets vapen,

utan en napoleonsk örn... Det ursprungliga förslaget fastställde också, att örnen skulle vara försedd »med en åska af guld i klorna«, men denna formulering avstyrktes av lagutskottet på den grund, »att ifrågavarande »åska«, sådan den å skölden framställts, icke kunde, åtminstone för en inom heraldiken oskolad betraktare, uppfattas.«²⁰

I och för sig kan två rangbrisyren stå sida vid sida men 1908 valde man att återgå till den suveräne furstens av Ponte Corvo vapen men tillfogade hans hertigbrisyren i den sedan 1844 använda formen av en karlavagn.

Just det år skalden Esaias Tegnér's dikt »Det eviga« trycktes, valdes Bernadotte till svensk tronföljare. Inledningsmeningen förkunnar:

Väl formar den starke med svärdet sin
värld,
väl flyga som örnar hans rykten;
men någon gång brytes det vandrande
svärd,
och örnarna fällas i flykten.

Tegnér fick uppleva hur Napoleons örn fälldes även i Frankrike och hur den blev en del av kungahusets och unionens vapen.

Svensk fursteätt och luxemburgsk greveätt

Sjuttio år efter det Karl XIV Johan bestigit sina båda kungatroner fick Sverige en fursteätt Bernadotte. Kungens son och namne prins Oscar anhöll 1888 om att få gifta sig med enskild mans dotter. Vid denna tid var morganatiska äktenskap ej ovanliga inom de europeiska furstehusen. De innebar att makens ställning ej påverkades och att maka och barn ej blev medlemmar av furstehuset. Enligt den svenska successionsordningen förlorade emellertid en svensk (och

norsk) prins sin tronföljdsrätt genom gifte med ej jämbördig. Prins Oscar avstod från titlarna Kunglig Höghet och hertig av Gotland och kungen fastslog att prinsen i sin egenskap av kungason bibehöll sin prinstitel och att hans gemål enl. giftermålsbalken skulle benämnas prinsessa. Dessa titlar skulle dock ej övergå till deras barn och efterkommande. Prinsparet liksom barn och efterkommande ägde vidare att begagna släktnamnet Bernadotte.²¹ Prins Bernadotte förlänades 1892 av sin morbror storhertig Adolf av Luxemburg luxemburgsk grevlig värdighet och Spens visar s. 48 hans vapen. Som arvprins och hertig av Gotland hade hans vapen haft en huvudsköld med samma innehåll som Oskar I:s serafimervapen men dessutom, då den var kluven och högerdelad med sänkt mantelsnitt, sitt landskaps agnus dei i mantelsnittet. Då prinsen förlorade arvsrätten till kungarikena bortföll givetvis i prins- och grevevapnet såväl Sveriges tre kronor och folkungalejon som Norges lejon medan återstoden överfördes i det nya vapnet. Dess sköld tredelades därför medelst ett störtat utböjt gaffelkors med, i de båda övre fälten, »Konungaättens Vapen« enl. ritningen 1844 och i tredje fältet – trots att Oscar avsåg sig sin hertigtitel – Gotlands agnus dei.²² Till skillnad från 1844 års ritning hade prins Oscar Bernadottes vapen den av riksheraldiker Klingspor 1885 introducerade svarta örnen; enligt Berghmans översättning av förläningsdiplomets på franska avfattade blasonering: (över bron) »en på en åskvigg av guld sittande, svart örn med sänkta vingar...« (aigle de sable).

Även om grevevapnet var luxemburgskt torde det rimligtvis ej ha tillkommit utan samråd mellan de båda smågrarna kungen och storhertigen. Klart markerades prinsens bördstillhörighet till kungahuset – i vapnet finns

varken tornerkrage eller annan brisy, som normalt markerar yngre gren eller sidogren. (Agnus dei kan eventuellt uppfattas som en brisy för att särskilja prinsens linje eller som ett minnesvapen, ty detta vapen är ärftligt.) Enligt diplommet skulle prinsens vapen vara krönt med hans hertigkrona men det kom att krönas med en särskilt komponerad krona. Barnens och de efterkommandes vapen är krönt med en grevekrona av kontinental typ.

Under prinsparet Bernadottes livstid tillkom ännu en bernadottesk fursteätt, nu en belgisk.

Två prinsar blir herrar

Mellan dessa båda prinsars äktenskap, vilka resulterade i två bernadotteska fursteätter och en greveätt, hade två av Gustav V:s sonsöner gift sig och därigenom förlorat tronföljdsrätten. Både prins Lennarts äktenskap 1932 med enskild svensk mans dotter och prins Sigvards äktenskap 1934 med enskild utländsk mans dotter ingicks utan Konungens samtycke.²³

Genom att prins Oscar avsåg sig titlarna Kunglig Höghet och hertig av Gotland bortföll behovet av en penetrering av spörsmålet, huruvida prinsen hade rätt till dessa titlar efter bröllopet. Inför detta hade Oskar II till statsrådsprotokollet uttalat att prinsen »icke vidare är att anse såsom medlem af det Kongl. Huset i den mening, grundlagarne fästa vid detta uttryck...«. Då varken grundlagstext eller motiv preciserade begreppet kungahus innebar uttalandet, att prinsen förlorade medlemsskapet i det kungl. huset, såsom det definierades av den tidens statsrättslärd.²⁴ Dessa hänförde till kungahuset egentligen bara kungen och prinsar som successionsrätt. Den definitionen befanns dock ge landet ett alltför spinkigt kungahus, varför till

det fördes – trots att tronföljdrätten var strikt agnatisk – dels kungens och arvrinsarnas döttrar, dels deras gemåler, dels ock änkor efter dess medlemmar.²⁵

Bramstång finner det mindre sannolikt att prins Oscars framställning ej föregåtts av omsorgsfulla överväganden och rådplägning med bl.a. kungen.²⁶ Bakom Oskar II:s salomoniska behandling av prins Oscar liksom bakom hans tillåtelse att prins Eugen skulle få bli konstnär skymtar jag den kloka drottning Sofia.

Vid sina giften behandlades prinsarna Lennart och Sigvard helt annorlunda än prins Oscar hade behandlats. Jämfört med handläggningen 1888 verkar kungens och kronprinsens agerande 1932 ha skett mer eller mindre i affekt. Vid äktenskapets ingående förlorade brudgummen inte bara titlarna HKH och hertig av Småland utan även sin prinstitel och blev herr Lennart Bernadotte. Två år senare blev på samma sätt HKH hertigen av Uppland den ordenslöse herr Sigvard Bernadotte och då fråntogs även Lennart Bernadotte sina svenska ordnar. Bramstång skriver: »Huruvida titeln »Kunglig Höghet« måste anses vara förbehållen *successionsberättigade* prinsar förefaller däremot en smula kontroversiellt. Å *ena sidan* skulle kunna göras gällande, att denna titel borde reserveras för medlemmar av kungahuset i snäv, av successionsbestämmelserna dikterad bemärkelse. Å *andra sidan* råkar en sådan begränsning i omedelbar konflikt med stadgad praxis, enligt vilken även statsrätligt irrelevanta personer (såsom kungliga damer av skilda kategorier) har burit denna titel. . . Därtill kommer, att successionsrätten lät sig tillfredsställande utmärkas genom titlar som Sveriges arvsfurste och hertig av visst landskap.»²⁷ Rörande bördstiteln prins skriver Bramstång: »Även om det antages, att konungens husmakt med

däri innesluten domsmakt principiellt skulle sträcka sig längre har jag svårt att föreställa mig, att ett utan konungens samtycke med icke jämbördig person ingånget äktenskap *i och för sig* skulle kunna motivera ett »frändömande« av bördstitel.»²⁸

Herrarna får furste- och hertigvapnet

Sedan dessa båda prinsar således berövats alla sina titlar och svenska ordnar fastställde Gustav V 1935 för dem och deras efterkommande det vapen, som Spens återger på s. 48 (fig. 9). Det är krönt med den kontinentala adelskronan. Trots att herrarna Lennart och Sigvard Bernadotte berövats sina titlar ansågs de tydligen på något sätt vara adliga. Utan inskränkningar i form av tonerkrage eller annan brisy fick de furstedynastiens och hertigättens kombinerade vapen. Sedan jag 1987 tillställt Spens mina då publicerade artiklar i ämnet tog han upp frågan och noterar att då Bernadotte 1806 blivit upphöjd till fransk furste och hertig, borde Gustav VI Adolf vid sitt tron tillträde även ha blivit furste (hans kronprins ha fått fransk grevevärdighet) och de yngre sönerna ha fått fransk baronvärdighet.²⁹ Emellertid var ju Bernadotte även *regerrande* furste och alla söner och söners manliga efterkommande till suveräna och fd suveräna furstar bär ju – utom i speciella undantagsfall – prinstitel.³⁰ Bramstång sammanfattar: »Redan tidigare har nekande besvarats spörsmålet, huruvida förlust av svensk tronrätt bör draga med sig förlust av svensk bördstitel. Av vad som kunnat utrönas rörande husmaktens innehåll kan ej heller anses följa, att svensk bördstitel borde fråntagas vid förverkad svensk tronrätt. Ännu mindre anledning gives till antagandet, att ifrågavarande prinsar genom sina

statsrättsligt förbjudna giftermål och i samband därmed fattade beslut skulle ha gått förlustiga titlar, som enligt praxis tillkommer dem i egenskap av medlemmar i ett fd regerande franskt furstehus, i varje fall så länge det icke har visats att de av sagt sig eller förverkat den bördstitel som av sistnämnda anledning tillkommer dem.³¹ Som jag ser det gjorde kungen och kronprinsen genom beslutet 1932, 1934 och 1935 sannolikt rätt, då prinsarna berövades sina hertigtitlar, och odiskutabelt rätt då de fick furstedy-nastiens och hertigätten Bernadottes vapen. Till övriga fel hör att vapnet krön-tes med fel krona.

Eftersom den franska furstedy-nastien eller de franske furste- och hertigätterna ej aktualiserades 1888 kan det mycket väl vara så att Gustav V överhuvudtaget ej tänkte på dem 1932.³² Givetvis måste däremot Oskar II, inte minst genom familjetraditionen, ha varit väl bevandrad i sin franska bakgrund – änkedrottning Desirée dog först efter prins Oscars (Bernadotte) födelse, änkedrottning Josefina 1876. Att ett fd suveränt furstehus medlemmar fortsatte att vara prinsar och prinsessor kunde Oskar II studera på nära håll, då hans egen svåger Adolf 1866 förlorat sitt suveräna hertigdöme Nassau. En av svågrarna var f. ö. morganatiskt gift med en dotter till Pusjkin.³³ Men 1888 kan det ha varit olämpligt att påminna omvärlden om Bernadottes franska bakgrund eftersom Sverige under Oskar II orienterat sig från Frankrike till Tyskland och kronprins Gustav (V) hade gift sig med en dotterdotter till den förste tyske kejsaren.³⁴ Därför kan det 1888 ha framstått som en rimlig kompromiss mellan kung Oskar och prins Oscar att prinsens maka fick prinsessstitel mot att prinsen ej förde på tal 1806 års titlar.³⁵

År 1946 förlorade kronprins Gustav (VI) Adolfs yngste son Carl Johan ge-

nom gifte sin arvsrätt till kronan och behandlades som sin bror Sigvard och deras kusin Lennart. Samma år fastställdes även för honom det vapen, som 1935 förlänats herrarna Sigvard och Lennart Bernadotte. Som den sist födde prinsen före 1908 års vapenlags ikraftträdande erhöll prins Sigvard 1907 ett hertigvapen, vars huvudsköld var kvadrerad. De undre fälten skildes åt av ett sänkt mantelsnitt, som visade upplandshertigens landskapsvapen. Över Ponte Corvos bro i hjärtskölden satt en högervänd, okränt örn av guld med sänkta vingar på en gyl-lene åskvigg utan blixtar. Hertigvapnet – liksom hans äldste brors hertigvapen av 1906 – föregrep här 1908 års riksvapen. När smålandshertigen prins Lennarts vapen fastställdes 1910 hade mantelsnittet slopats och landskapsvapnet placerades i huvudsköldens tredje fält. Av brödrakretsen har HKH hertigen av Halland prins Bertil kvar sitt 1912 fastställda vapen, som – bortsett från landskapsvapnet – nästan helt överensstämmer med kusinen prins Lennarts (fig. 7).³⁶

Herrarna blir grevar och får kungaättens vapen

Enligt Berghman synes inget vapen ha fastställts för hertigen av Dalarna, som därför tydligen fick sitt första fastställda vapen 1946 som herr Carl Johan Bernadotte.³⁷ När de tre fd hertigarna 1951 upphöjdes i luxemburgskt grevligt stånd som grevar af Wisborg fick de samma vapen, som deras farfars bror prins Oscar Bernadotte fått 1892 (fig. 8). De behandlades således ytterligt snävt, då de berövades sina prinstitlar och ordnar, men heraldiskt generöst, då de fick först furstedy-nastiens och hertigätten och sedan »Konungaättens» vapen samt dessutom landskapet och hertigdömet Gotlands vapen.

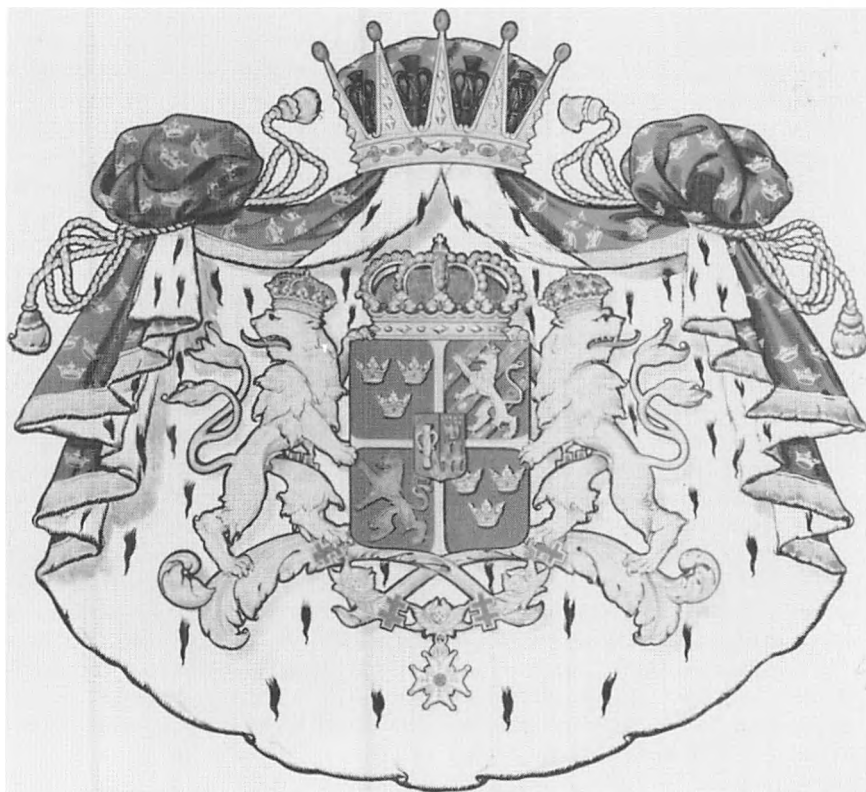

Fig. 7. Prins Bertils vapen. Akvarell i Riksheraldikerämbetets samlingar, Stockholm.

Grevevapnets örn är inte bara svart enligt 1885 års version, den är även högervänd liksom sin gyllene företrädare i serafimerordens stambok 1818 – det är den förste Bernadotten besteg sina kungatroner – och framöver samt i Karl XIV Johans och Oskar I:s serafimersköldar i Ridderholmskyrkan och som den svarta fågeln (korpens) i unions- och riksvapnen från 1844 och i hertigvapnen från 1826.³⁸ Örnen i herrarna Lennarts, Sigvards och Carl Johans furste- och hertigvapen – under adelskrona – är däremot den gyllene napoleonska örnen, som ser till vänster (fig. 9).

Rimligtvis bör adelskronan bytas ut över det kombinerade furste- och hertigvapnet. Alla manliga ättlingar till den f.d. suveräne fursten av Ponte Corvo marskalken J. B. Bernadotte är prinsar och deras makor och döttrar är prinsessor. Bramstäng noterar att huvudmannen kan »frändöma» en bördstitel om en husmedlems giftermål är ägnat att draga vanära över huset.³⁹ Härvid skall man dock betänka att de napoleonska furstehusen alltid varit toleranta i fråga om ingiftas härkomst, då de nykreerade furstarna och deras makor hade ett minst sagt blandat ursprung.⁴⁰

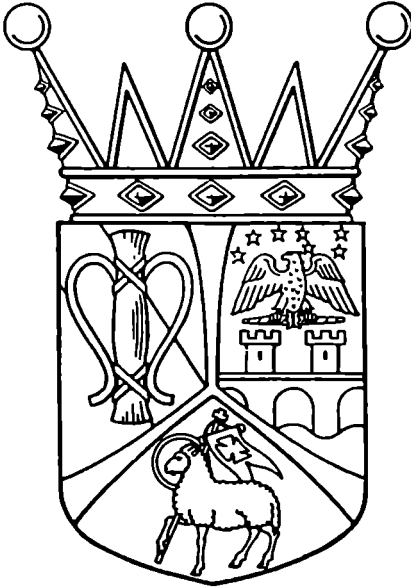

Fig. 8. Prins Oscar Bernadottes vapen. – Teckning av Sven Sköld. Efter Berghman.

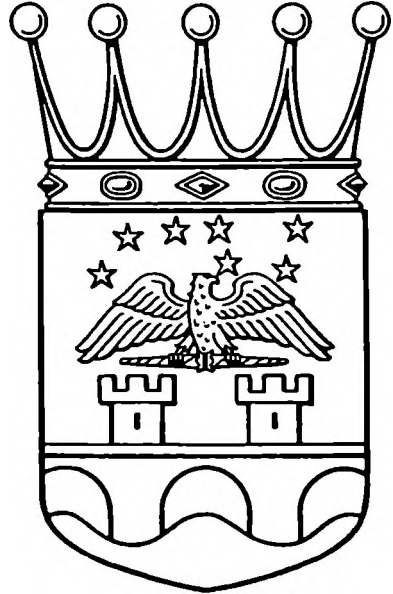

Fig. 9. Herrarna Lennart, Sigvard och Carl Johan Bernadottes vapen. – Teckning av Sven Sköld. Efter Berghman.

Belgisk fursteätt

När Gustav V:s brorson prins Carl, hertig av Östergötland, i juli 1937 gifte sig med enskild svensk mans dotter förlorade han sina titlar men, eftersom kungen lämnat sitt samtycke till giftermålet, fick han behålla sina ordnar. Konsekvenserna av giftermålet måste ha framstått som besynnerliga för prins Carls svåger belgiernas kung Leopold III. Dennes mor hade varit kusin med kejsar Frans Josefs son Rudolf, som varit gift med kung Leopolds fars kusin. Efter Mayerlingdramat efterträddes Rudolf som tronföljare av sin kusin, den morganatiskt gifte ärkehertigen Frans Ferdinand. Prins Carls morfarsfar hade efterträtt den morganatiskt gifte kung Fredrik VII. Därtill kom att Carls sysling den brittiske kungen och indiske kejsaren Edvard VIII, som 1936 abdikerat för att

kunna gifta sig med fränkskilda Wallis Simpson, från abdikationen och till sin död var kunglig höghet och prins samt fick behålla alla sina ordnar och var såväl amiral av högsta graden som både fältmarskalk och marskalk vid RAF. I mars 1937, i god tid före sitt bröllop i juni, fick han den ärftliga titeln hertig av Windsor.⁴¹ Som morganatiskt gift var maken endast hertiginna av Windsor.

Kung Leopold normaliserade situationen genom att göra sin svåger till belgisk furste. Spens avbildar vapnet s. 49 och meddelar att huvudskölden är sammanställd av Östergötlands grip och Brabants vapen. Som kronprins hade Leopold varit hertig av Brabant och jag uppfattar kombinationen av de båda svågerrarnas hertigvapen i Carl jrs furstevapen som ett klart ställningstagande från kung Leopolds sida mot det okonventionella svenska beteendet.⁴²

I detta belgiska furstevapen är örnen i hjärtskölden av guld och vänstervänd. I Brita Greps akvarell, som Spens avbildar, sitter örnen på en gyllene åskvigga med blixtar.

Avslutningsvis nämner Spens s. 49 Berghinans kritik mot att riksvapnet är komplicerat. Enligt min uppfattning kan en hel del utläsas ur vårt riksvapen och de förändringar det genomgått, tack vare att det är så innehållsrikt. Bevisligen kan även ett enklare vapen vålla problem. Den fd upplandshertigen prins Sigvards maka Marianne Bernadotte berättar: »Jag kommer här att tänka på den gången jag tappade den vapenring jag fått av Sigvard; när jag återfick den hos polisen var det under beskrivningen: utländskt vapen av okänd härkomst. Ändå är vapnet Ponte Corvobron med fågel över. . . . och detta vapen ingår i det svenska riksvapnet, men polisen hade inte lyckats spåra det!»⁴³

Exkurs

I början av år 1789 genomdrev Gustav III både det gustavianska enväldet och en långt gången ståndsutjämning. Då bådadera skedde på riddarskapets och adelns bekostnad och mot deras vilja infann kungen sig på Riddarhuset, förklarade sig komma i egenskap av Gustav Eriksson Vasas ättling, grep »talmansklubban» i egenskap av rikets första adelsman och drev igenom de avslutande besluten under denna sin andra statskupp. I mars 1809 avsattes genom en ny statskupp Gustav III:s son och efterträdare Gustav IV Adolf, en ny regeringsform utarbetades och den 6 juni 1809 valdes till ny kung Gustav IV Adolfs farbror hertig Karl mot att denne accepterade den nya författningen och därmed avskaffandet av enväldet och de flesta av adelns kvarvarande privilegier. Därmed hade Sverige dels ett exkungahus, dels

ett nytt kungahus. Det nya kungaparet var barnlöst.

Fursten av Ponte Corvo, som den 21 augusti 1810 valts till svensk tronföljare, »installerades» den 5 november 1810 vid ett högtidligt möte i rikssalen på Stockholms slott. Därvid föredrogs den öppna akt, som kungen undertecknat och sigillerat samma dag och vari Karl XIII förklarade kronprinsen för sin adopterade son under namn av Karl Johan.⁴⁴ Strikt formellt är därför Karl Johans kungahus en (adopterad) gren av det oldenburgska furstehuset Holstein-Gottorp. Då den avsatte kungen var huvudman för kung Adolf Fredriks gren av det holstein-gottorpska huset disponerade Karl XIII ej över faderns titlar som hertig av Slesvig, Holstein etc., men utövande sin husmakt kunde han adoptera kronprinsen i sitt kungahus.

Både den avsatte och den nyvalde kungen använde det holstein-gottorpska vapnet men det ville ej Karl XIV Johan göra. Eftersom Gustav III framträtt som ättling till Gustav Vasa och Karl Johan var adoptivson till Gustav III:s bror placerade Karl XIV Johan i det högra fältet i sitt vapen som sitt svenska kungahus vapen kungahuset Vasas vapen, i det sinistra fältet sitt vapen som regerande furste av Ponte Corvo. Därför har de båda uppkomlingarna på Sveriges tron sina vapen sida vid sida i Sveriges riksvapen ännu 1992. Eftersom denna adoption snart föll i glömska har vasavapnet i vårt riksvapen förbryllat en del.⁴⁵

Noter:

1. Erik Spens: Sveriges riksvapen. Heraldisk Tidsskrift, bind 5, 1984 s. 42 ff.
2. Arvid Berghman: Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet, Stockholm 1944.
3. Berghman, a.a. s. 8, 12, 75 ff.

4. Berghman påvisar å s. 15 flera skillnader mellan sticket och Bernadottes marskalksigill, som enligt Berghman med säkerhet graverats av den kejserlige hovgravören Henry Simon, som anses vara skaparen av den napoleonska heraldiken» (s. 14.)
5. Gunnar Bendix: Om furstar och furstehus. Hallandsposten 17/11 1986.
6. Berghman, a.a. s. 8 not 2.
7. Bendix: Konst, furstehus och kommunikationer. Hallandsposten 12/8 1986.
8. Berghman, a.a. s. 26 f.
9. Berghman, a.a. s. 27 f.
10. Berghman, a.a.: frontespis, bilderna 16 och 17. Jag avstår från noggrannare analys av bilderna, då tillkomstären ofta är osäkra. Kronprins Karl Johans serafimersköld har enligt Berghman (s. 24) antagligen målats när Karl Johan blev kronprins men sedan målats om partiellt någon gång efter 1814, då dels Norges vapen införts i huvudskölden, dels denna minskats för att ge plats för den 1811 instiftade Carl XIII:s orden.
11. Berghman, a.a. s. 12, bild 4. Bortsett från åren 1806–1814 löd området under Kyrkostaten från 1500-talet till Italiens enande 1860.
12. Bendix: Den sista »oscarianen» och hans anfäder. Hallandsposten 4/6 1987.
13. Berghman, a.a. s. 38 ff och bilderna 28–30. Det framgår ej klart i Bjørn Bratbaks *Løven som norsk symbol*, Heraldisk Tidsskrift 1987, s. 211 ff, att Norges lejon 1844 fick yxa i st. f. hillebard. Prins Augusts vapen (Spens s. 47) representerar det äldre unionsvapnet, kung Oskars (s. 46) det yngre. Trots att Norges lejon – liksom folkungättens lejon – i båda förslagen och i unionsvapnet enligt bilagan har öppna kronor är samma kronor slutna i Oskars serafimersköld.
14. Att kungahuset vid denna tid ej förnekade släktskapen med kejsarhuset Bonaparte visas av att prins Oskar (II) gav sin yngste son, f. 1865, namnen Eugen Napoleon Nicolaus, vilket bör ha glatt hans mor änkedrottning Josefina. Oskars syster hette Eugénie, hans morfar var Eugène de Beauharnais. Dennes styv- och adoptivfar var Napoleon I, dennes systerson var Napoleon III. En av Josefinas bröder hade gift sig med en dotter till tsar Nikolaus I; deras söner = Oskars kusiner hade blivit furstar Romanovskij och en av dem, Nikolaus, var 1862 Rysslands kandidat till den grekiska tronen, som 1863 bestogs av en av den blivande Christian IX:s söner.
15. Red. Adam Heymowski och Ulla Landergrén: Från Vasa till Bernadotte. Utg. 1985 av Husgerådskammaren, Stockholms slott.
16. Berghman, a.a. s. 75. Se Exkurs.
17. Berghman, a.a. s. 56.
18. Berghman, a.a. s. 40.
19. Berghman, a.a. s. 61 och 65.
20. Berghman, a.a. s. 67.
21. Gunnar Bramstång: Tronrätt, bördstitel och hustillhörighet. Lund 1990, s. 38 ff.
22. Berghman, a.a. s. 69, 52 ff med bild 41.
23. Om kronprins Gustav (VI) Adolfs och det svenska hovets agerande för att förhindra prins Lennarts äktenskap, se Lennart Bernadotte: Käre prins, godnatt. Stockholm 1977, s. 222 ff. Prins Sigvard upplevde detsamma, se Sigvard Bernadotte: Krona eller klave. Stockholm 1975, s. 138 ff.
24. Bramstång, a.a. s. 39.
25. Bramstång, a.a. s. 18 ff.
26. Bramstång, a.a. s. 45.
27. *Ibid.* – Eftersom man bara behövde bo i England i tre veckor för att få vigas där, gifte de båda prinsarna sig i London. Under bröllopslunchen den 8 maj 1934 bytte en representant för legationen brudgummens kabinettspass, utställt på HRH Prince Sigvard of Sweden, mot ett vanligt, utställt på herr Sigvard Bernadotte (dennes a.a. s. 141). Såvida ej legationen på eget bevåg gjorde utbytet, måste Gustav V genom sin husmakt ha fråntagit sin sonson titlarna kunglig höghet och prins och givit honom släktnamnet Bernadotte, eftersom statsrådet först nästa dag behandlade det ingångna äktenskapet (Bramstång, a.a. s. 47). Först i extra ordenskapitel den 15 juni 1934 frändömde de svenska ordnarnas Herre och Mästare Gustav V sina sonsöner Sigvard och Lennart deras svenska ordnar (Serafimerordenslängd 1748–1938, ut-

- given av Karl Lofström, Stockholm 1939, s. 13, 53, 55. Se även Sigvard Bernadotte, a.a. s. 142).
28. Bramstång, a.a. s. 36.
 29. Spens: Ett kungligt och furstligt släktvapen. Heraldisk Tidsskrift, bind 6, nr. 57, 1988, s. 354 f.
 30. Bendix: Det vidunderliga spelet om prinsars och prinsessors titlar. Hallandsposten 8/6 1988.
 31. Bramstång, a.a. s. 53.
 32. Bramstång, a.a. s. 53, not 80.
 33. Bendix, a.a. Hallandsposten 4/6 1987.
 34. Ibid.
 35. I Oscar II: Mina memoarer. Bd. I. Stockholm 1960, sägs å s. 384 som kommentar under s. 224 att 9 sidor rörande prins Oscars giftermål utelämnats. – Jag har ovan påpekat att 1844 års beslut att välja ponte corvovapnet med oigenkännlig hertigbrisyr kan ses som ett försök att fjärma det skandinaviska kungahuset från dess revolutionära franska ursprung. Oskar I:s troligen första sigill som kung visar en svensk sköld med det holstein-gottorpska husets vapen som hjärtsköld. Enligt Berghman har sigillet troligen tillkommit som ett rent misstag (s. 35 f och bild 26), enligt min mening kan det lika väl uppfattas som ett försök att anknyta till Karl XIV Johans adoptivfader och dennes furstehus och förtränga den i Paris under direktorialregimen födde Oskar I:s ursprung.
 36. Berghman, a.a. s. 58 f och bild 45. År 1937 slopades i successionsordningen förbudet mot prinsars giftermål med enskild utländsk mans dotter. I stället skulle kungen inhämta statsrådets tankar, innan han lämnade samtycke till prins giftermål. Då Carl XVI Gustaf, sedan han själv 1976 gift sig med enskild utländsk mans dotter, efter statsrådets hörande lämnat samtycke till sin farbrors äktenskap med enskild utländsk mans dotter kunde prins Bertil med bibehållen arvsrätt till tronen gifta sig samma år.
 37. Berghman, a.a. s. 59 not 1.
 38. Berghman, a.a. bilderna 16, 18, 17, 33, 30, 43, 19, 20, 41, 42.
 39. Bramstång, a.a. s. 36.
 40. En lättsam introduktion till Napoleons marskalkar, varav flera blev furstar, är Frans G. Bengtssons Marskalkarna av Frankrike i Sällskap för en eremit. Stockholm 1938. Se även Bendix a.a. Hallandsposten 12/8 och 17/11 1986.
 41. Bendix, a.a. Hallandsposten 8/6 1988.
 42. Anna Sparre ger i Vänner min, Kristianstad 1985, en fin skildring av Leopold av Brabant och hans maka Astrid. Grevinnan Sparres svärfars far tecknade de första svenska frimärkena, som utkom 1/7 1855. Motivet var tre kronor i krönt sköld. I unionslandet Norge hade de första frimärkena utkommit 1/1 1855. I dess krönte sköld förekom Norges lejon med yxa enligt 1844 års vapentyp.
 43. Marianne Bernadotte: Glimtar och scener. Stockholm 1986, s. 158 f.
 44. Protocoll, hållit inför Konungen I närvaro af Svea Rikes Ständer på Riks-Salen i Stockholm Den 5 November 1810. Stockholm, Tryckt i Kongl. Tryckeriet, 1810.
 45. Berghman, a.a. s. 75.

Heraldica varia

En känd konstnär som heraldiker

På Kungl. Armémuseum i Stockholm visades den 17/6 till 4/10 1992 en intressant utställning över konstnären Einar J:son Kedjas fanor. För första gången gavs tillfälle att samlat studera en ateljés förnämliga arbeten – främst fälttecken, militära fanor, men även stads- och korporationsfanor m.m. – från i huvudsak 1930- och 1940-talen, präglade av ett högt stående konstnärligt utförande, formgivet av konstnären själv!

Visst är namnet Kedja bekant, det har man sett i annonser i äldre svenska publikationer med anknytning till heraldik, men för mig var det – skam och säga – en överraskning att så mycket faktiskt ännu finns bevarat i arkivmaterial från Einar Kedjas (f. 1907) firma, trots att mycket har förkommit.

Einar Kedja kom 1935 i kontakt med svenska riksheraldikern Harald Fleetwood, i vilken han fick en inspirerande handledare. 1936 grundades företaget *Heraldisk Konst*, vilket 1942 ändrade namn till *Heraldica*. Företaget lades tyvärr ned redan 1945 på grund av hustrun Irma Kedjas sjukdom.

Den produktion, som tillkom under senare delen av 1930-talet och krigsåren, präglas av en högt stående konstnärlig formgivning, där inte minst Einar Kedjas egen insats är betydande. Skisser och utkast, ofta akvarellerade, vittnar om hans utpräglade sinne för formgivning, där en av heraldikens grundprinciper, nyttjandet av fälten maximalt, klart framträder. Intryck från den tyska heraldiken är påtaglig. Den formgivning som ses i Kedjas fanor var mycket modern för sin tid, och är det alljämt! För själva utförandet svarade allt som oftast Irma Kedja, vars handarbete är av hög kvalitet.

En förnämlig liten utställningskatalog på 32 sidor, helt i färg, har utgivits av Armémuseum i anslutning till utställningen. Priset är SEK 40 och den kan förvärfvas från Kungl. Armémuseum, Box 14095, S-104 41 Stockholm, Sverige. Den är värd att förvärfvas av envar som är intresserad av fanheraldik.

Tom C. Bergroth

Om pälsverk och bitecken

Vapnet för den svenska adliga ätten Crafoord har i Dahlby/Raneke fått följande beskrivning: i rött fält en bjälke av silver, belagd med fyra hermeliner. Åtföljd ovan av en sexuddig stjärna och nedan av en stolpvis ställd sädeskärve, allt av guld. Kärven återkommer i vapnet som hjälmprydnad. Åtterubriken är försedd med en stjärna, vilket betyder att sköldbrev saknas.

I adelskalenderns ättingress har ätten tecknats som skotsk adlig ätt, känd sedan mitten av 1100-talet. Ätten introducerades 1668, men i kalendern finns ingen uppgift om naturalisation eller om renovation av adelskap. Skotsk adel var vid denna tid ett rätt svårbestämt begrepp, som omfattade feodal adel men också betitlad lordadel. För adelskalenderns redaktion finns anledning att söka specificera begreppen. I äldre kalendrar har skotsk feodal baronvärdighet förväxlats med sentida brittisk baronettitel.

I en artikel i Riddarhusets tidskrift *Arte et Marte* 1992 har en medlem av ätten översten John Crafoord kritiserat återgiven beskrivning av vapnet. Han hävdar, att bjälken inte är av silver utan att det är fråga om pälsverk, nämligen hermelin.

Doktor Raneke redovisar i sin bok »Svensk adels heraldik» under rubriken »Motivelement i svenska adelsvapen» tre olika slag av »Pälsverk», nämligen först »gråverk», därefter »hermelin» och slutligen »fjäll, övrig päls» samt å en av följande sidor under rubriken »Skraffering» i bild de tre pälsverken.

Artikelförfattaren åberopar, att den blasonering, som Lyon Court alltid använt beträffande detta vapen lyder: »gules, a fesse ermine between a star in chief and a garb in base, or», d.v.s. på svenska: »Röd med en bjälke av hermelin, åtföljd ovan av en stjärna och nedan av en kärve av guld». Hermelinmotivet kan härledas från hertigarna av Bretagne. Artikeln avslutas med påpekandet, att man inte skall »fästa vikt vid antalet hermelintecken» å bjälken.

Artikelförfattaren har tidigare konstaterat, att enligt engelsk och skotsk rätt äger endast huvudmannen föra ättevapnet. Övriga medlemmar av släkten kunde anlägga vapnet med viss förändring och då förse det med ett bitecken (brisy). Ett antal från Skottland invandrade släkter, som fått svensk adlig värdighet, har i vapnet ett sådant bitecken. Ätterna Belfrage och Hamilton har som bitecken en liggande halvmåne (crescent). En sträng är också ett typiskt bitecken. Den svenska släkten Murray har som bitecken i sitt vapen en smal inböjd sparr. Det är inte ovanligt, att ett bitecken kan vara en från moder-släktens vapen hämtad detalj.

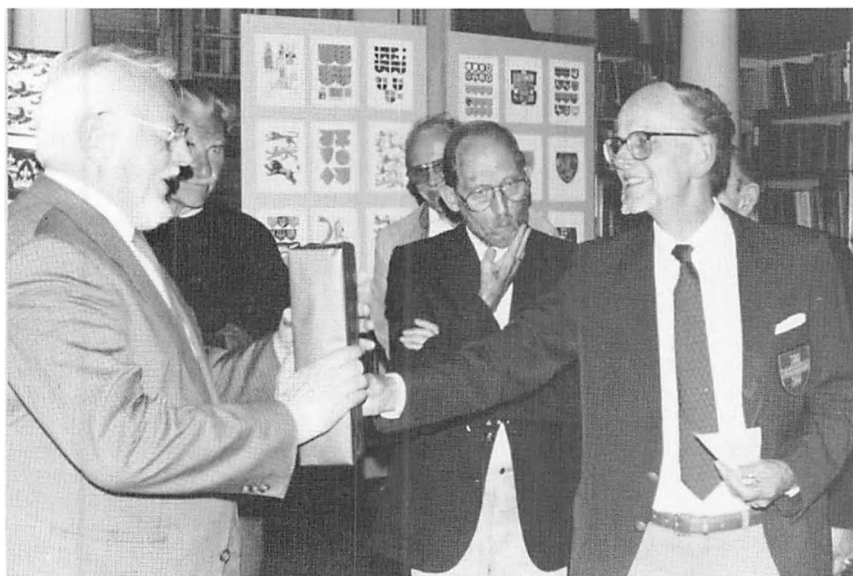
Enligt skotska arvsregler ärvde äldste sonen faderns vapen och hans eventuella titel men också hans egendom. Yngre söner hade i princip endast rätt till uppfostran och utbildning. Av denna anledning kan man förutsätta, att det var mindre vanligt, att huvudmannen utvandrade. Fråga är beträffande förevarande ätt, om det verkligen var en huvudman, som blev introducerad på Rid-dar-

huset, och om inte rätteligen i vapnet borde ha redovisats ett bitecken, kanske lämpligen en crescent av silver under stjärnan.

Erik Spens

Siden sidst . . .

Societas Heraldica Scandinavica's årlige generalforsamling fandt sted i Rigsarkivets smukke Harsdorff-sal 26. maj med stor tilslutning. Fra Finland deltog styrelsesmedlem fil.kand. Tom Bergroth og som dirigent valgtes ekspeditionssekretær Saxild. Rammen om generalforsamlingen var i år særlig festlig idet styrelsen havde formået den kgl. våbenmaler Aage Wulff til at udstille et udvalg af sine heraldiske arbejder for stat, kommuner og private samt farvestrålende skitser til de mange heraldisk prægede illustrationer, Wulff har udført i årenes løb. I forbindelse med gennemgangen af udstillingen modtog Aage Wulff Heraldisk Selskabs »Lystvandingspris«.

Selskabets formand, lektor Knud Prange overrækker den kgl. våbenmaler Aage Wulff »Den heraldiske lystvandingspris«.

Våbenmaleren fortalte levende og detaljeret om sine heraldiske arbejder. De mange deltagere i generalforsamlingen holdt sig ikke tilbage med spørgsmål og fik kvalificerede svar på tiltale...

Efter generalforsamlingen og gennemgangen af den heraldiske særudstilling hyggede deltagerne sig over en forfriskning medens købene fra den afholdte auktion over heraldika blev ivrigt diskuteret.

Blandt de udstillede heraldiske værker var en række prægante kommune- og institutionsvåben.

Carsten Frölich

Heraldisk litteratur siden sidst

Hærmærker

Carl-Gustav Schöller: *Hærens afdelingsmærker efter 1945*, Forlaget Thorsgaard ApS, Fredrikssund 1991. Illustr. i s/hv og med 10 farveplancher. 240 sider. 198 D.kr.

Oberst C.-G. Schöllers fremstilling af tilblivelseshistorien for hærens afdelingsmærker kommer ind på en lang række forhold af heraldisk interesse.

Bogen indledes med en længere beskrivelse af den administrative proces, der lå bag mærkernes tilblivelse. Mange af de meddelte enkeltheder vil kun holde opmærksomheden fangen hos specielt interesserede. På den anden side afslører den indgående beskrivelse af den administrative procedure noget centralt om, hvilke vanskeligheder man står overfor, når man skal afveje krydsende hensyn under skabelsen af et nyt symbolsgrundlag for en stor, traditionsrig organisation.

I det foreliggende tilfælde blev de store historiske og administrative anstrengelser lykkeligvis kronet af Harald Salomons fremragende kunstneriske indsats, hvorved selv svagere oplæg fik et kraftfuldt udtryk i miniaturplastikken.

Når man efter 2. Verdenskrig gik i gang med den store opgave at udforme disse mærker, var det bl.a. ønsket om genkendelighed og om traditionspleje, der lå bag. I virkeligheden blev der vel nok så meget tale om restauration og nyskabelse som om kontinuitet i symbolsproget.

Alt i alt blev de endelige motiver præget af en vis angst for det specielle og øjenfaldende. Man kan således beklage, at såvel Elefanten som Dannebrogordenen under den administrative behandling udgik som motiver. Derfor er det i dag alene englænderne i Queen Alexandra's Royal Army Nursing Corps, som kan glæde sig over at bære et mærke formet som Dannebrogordenen.

Samme vej gik i øvrigt det Lauenborgske hestehoved – tillige med det herlige navneforslag »Lauenborgske Loyale Infanteri«, Holstens »nældeblad«, et kronet hjortehoved, en gås med krone om halsen (for Vordingborg) og general Schleppegrells to bjørnelapper.

Særligt hvad angår Holsten og Lauenborg, kan man ikke befri sig for den mistanken, at de, der varetog »traditionsplejen«, var Ejderdanske og ikke helstatsmænd. Mød anvendelsen af hertugdømmet Slesvigs våbenmærke havde man således intet at erindre.

À propos tabte territorier frengår det, at hele 12 af de producerede afdelingsmærker bygger på elementer i det – daværende – store rigsvåben.

Morsomt er det i denne forbindelse, at man måtte opgive planer om at anvende den norske løve p.g.a. Danmarks internationale heraldiske forpligtelser, jf. herved Bjørn Bratbaks artikel »Et lille traktatbrud« her i tidsskriftet (VI, 1989, s. 480ff.).

Oberst Schöller henleder opmærksomheden på, at Poul Bredo Grandjean i »Det danske Rigsvåben« har fastslået, at der ikke er nogen sammenhæng mellem lindormen og Fyn eller mellem de Gothers løve og hjerter og Jylland. På denne baggrund synes det at overraske forfatteren, at Grandjean som heraldisk konsulent kunne godkende en sådan anvendelse af disse heraldiske figurer i hærens afdelingstegn. På baggrund af Grandjeans stærke sprogbrug kunne man nok have forventet indvendinger, men hertil er dog at sige, at megen udmærket heraldik har sin rod i opfatelser og tilskrivelser, der historisk må betragtes som forkerte.

Tiden adler brugen, kunne man sige; og i dag kan vi kun glæde os over, at de omtalte figurer ikke helt er udgået af aktiv tjeneste.

Til motiverne af heraldisk præg og lokal oprindelse hører også »griffen fra Gram« – nu mærke for militærregion 111 – som blev approberet, selvom den havde halen mellem

benene! Herudover kan bl. a. nævnes Bornholms drage og armaturet fra Københavns våben.

I øvrigt møder vi i fremstillingen en række heraldiske fænomener i lyslevende praksis, som f.eks. heraldisk immaterialret, brisering, courtoisie og differentiering.

Historien om farvelægningen af mærkerne og om deres placering på skjolde »i stil med adelsvåbner« er lidt af en heraldisk gyserser, med elementer af skiftende indstilling hos de heraldiske konsulenter Grandjean og Paul Warming, om regler og om brud på regler.

Efter anmelderens opfattelse hænger dette fremfor alt sammen med, at man har stillet sig en umulig opgave. Et våbenskjold kan normalt hverken forventes at blive heraldisk korrekt eller for den sags skyld særligt pænt, hvis det skal sammenstilles af et bestående afdelingsmærke af mere eller mindre heraldisk karakter, en række forud givne regimentsfarver og en fast skjoldform.

Der havde vel heller ikke været noget principielt til hinder for at nykomponere våbenskjolde under anvendelse af de elementer fra regimentsfarver og afdelingsmærker, der var anvendelige. Det er jo på ingen måde givet, at badge og våbenskjold indholdsmæssigt skal hænge tæt sammen. Hærens ærmemærker kunne være en naturlig placering for sådanne nye våbenskjolde. Det forudsætter imidlertid, at ærmemærkerne – i modsætning til i dag – generelt bliver præget ikke blot af skaberglæde, men også af smag og ekspertise.

Den heraldisk interesserede vil vie bogens afslutning særlig opmærksomhed:

Som det fremgår af fremstillingen, har der flere gange været tale om at tildele afdelingsmærker, der var blevet »overflødiggjort« ved nedlæggelser, til andre enheder. Dette kunne vanskeligt ske på en meningsfuld måde, ikke mindst fordi generalstaben – ofte på trods af æstetiske hensyn – havde insisteret på, at den stiftende konges monogram skulle figurere på afdelingsmærkerne.

Forfatteren skriver herom bl. a.:

»Den første, store omfordeling, der fandt sted 01.11.1951, blev gennemført velovervejnet på et historisk uangribeligt grundlag. Men så begyndte tingene også at skride –

både i idégrundlag og i respekt.»

Årsagen til den manglende respekt var, som i så mange andre sammenhænge, at en korrekt håndtering af problemerne ville medføre omkostninger.

Selvom forfatteren mere end antyder problemerne, viser han dog de ansvarlige i det militære system skyldig respekt. Helt den samme holdning præger ikke oberstens forhold til en civil myndighed som Statens heraldiske Konsulent.

Man bør ikke kommentere sager, hvis faktum man ikke har haft lejlighed til at gøre sig nøje bekendt med. Det skal derfor alene bemærkes, at det grundlag, forfatteren selv anfører for sin skarpe kritik, ikke ses at retfærdiggøre denne.

Vedrørende det indholdsmæssige skal det alene bemærkes, at det er ukorrekt, når forfatteren anfører, at hovedmotivet i det for FN-afdelingen fastsatte mærke er »en nøje kopi af det britiske parlaments våben... dog ændret til dansk kongekrone og suppleret med FN's palmeblade«.

Forholdet er nærmere bestemt det, at Henrik VII arvede slægten Beaufort's »portcullis badge«. Det benyttes fortsat, bl. a. som officielt badge for »the Palace of Westminster«.

Det danske afdelingsmærkes faldgitter er imidlertid ikke beslægtet med nagler, men er forsynet med kæder, der er samlet i en ring midt på gitteret i modsætning til de lige nedhængende britiske. Desuden bærer den forneden kong Frederik IX's kronede navnetræk.

Det siger sig selv, at faldgitteret ikke er blevet forbudt frugt i heraldisk sammenhæng, blot fordi denne figur forekommer i et andet lands offentlige heraldik. I Danmark forekommer faldgitteret som bekendt hos Levetzau'erne.

I modsætning til forfatteren finder anmelderen det i øvrigt yderst elegant at anvende en kugleramme som symbol på EDB og en tromme som symbol på rekruttering, men sådan kan smag og behag jo være forskellig. Når dette er sagt, må det samtidig slås fast, at der her er tale om et arbejde, der præges af glæde ved sit tema, indsigt og omhu og sidst men ikke mindst militær klarhed i fremstillingen. For militærhistorisk interesserede og

för samlere er bogen utvilsomt yders kærcommen – og er vist forøvrigt den første fremstilling i en menneskealder, der giver en samlet oversigt over Hærens forskellige afdelinger og deres indbyrdes succession.

Bertil A. Frosell

Om förheraldisk tid

Mogens Rud: *Bayeuxtapeten och slaget vid Hastings 1066*. 103 s.; Tidens förlag, Stockholm; tryckt i Danmark 1992.

Denna bok kom ut på danska redan 1974 och fick uppenbarligen då i recensioner positiva omdömen och betecknades till och med som en »klassiker för historiskt intresserade läsare». Först nu har emellertid boken utkommit i en svenskspråkig upplaga med ett nyskrivet förord av författaren.

Översättningen är gjord av Lena Lundgren, och boken är fackgranskad av docenten vid Stockholms universitets konstvetenskapliga institution Jan Svanberg. För ett blickfångande omslag svarar Christer Hellmark. Boken utgavs samtidigt på danska, engelska och tyska.

Några av de inledande sidorna lämnar bl. a. med underrubriken »Stygn, trådar och färger» textiltkniska uppgifter, men i fortsättningen blir det historia och stor historia. Särskilt värdefullt är att den 70 meter långa och en halv meter breda tapeten med sina cirka 50 scener är i bild återgiven i sin helhet. Handlingen är också kommenterad med talrika citat ur samtida litteratur. Boken avslutas med litteraturhänvisning, släktöversikter, kartor samt person- och sakregister. De båda registren, som kanske upprättats av någon anställd hos förlaget, företer dock vissa brister.

I en saklig och välskriven reklamtext å omslagets baksida påpekar docent Svanberg, att danska och norska vikingar hade spelat en stor roll i vad som hände. Fråga är om också skottar kan ha varit inblandade i skeendet.

I Shakespeares »Macbeth» berättas i första akten, att den mäktige klanchefen Macduff hade flytt till England, och i nästa akt mördas Lady Macduff och makarnas son. I verkligheten flydde Macduff med familj och klan-

följe. Hans skepp skall ha avseglat från Earl's Ferry kanske under tidigt 1040-tal men seglade inte till England utan till Normandie. Enligt forskningarna i Frankrike skulle en son till honom ha blivit gift med en syster till hertig Robert le Diable, som fått ge sitt namn åt en opera av Meyerbeer och som var far till Guillaume le Batard, senare känd som Vilhelm Erövraren. Från detta par skulle släkten Spens, ursprungligen benämnd de Spens, härstamma.

Släktnamnet är hämtat från provençalska språket – spen betyder maska och med ett egentligen stumt pluralis-s nät. Namnet anknyter till det ursprungliga vapnet – i rött fält ett nät av guld. Men det är inte ett fångande nät med fasta maskor utan ett stängande nät med glidande maskor, d.v.s. ett nät i starka färger, som användes företrädesvis vid jakt på högvilt. Rester av nätvapnet har levt kvar som öppna spetsrutor av metall på svart balk i t.ex. vapen för medlemmar av den skotska feodala baronätten Spens of Wormiston och som fyllda röda spetsrutor likaledes på svart balk i vapen för medlemmar av den skotska släktgrenen Spens of Bodham.

Vad som närmast skulle tala för att någon släktmedlem varit engagerad i erövringen av England är att nätvapnet, med viss brisyr i en yngre generation, återfinns i andra och tredje fälten i den sköld, som fördes av den i början av 1300-talet i England uppmärksammade anglo-normandiska släktgrenen Le Despenser med ett par earlvärdigheter. Det kvadrerade vapnet har i sen tid annekterats av den numera högaktuella engelska lordätten Spencer, vilket med litteraturhänvisning påtalats i »The Peerage». Släktnamnen Spence och Spencer kan härledas från latinets *dispendere* (= fördela). I engelska och skotska hus fanns vid köket ett rum – spence – där maten fördelades. Namnet Spencer kan jämföras med det tyska yrkesnamnet Schlüter, d.v.s. den som handhar lås och nycklar och svarar för förråden.

Några av engelska överhusets ätter anses härstamma från deltagare i slaget. Men de är segrarnas ättlingar. Det även i Sverige förekommande namnet Montgomery är nämnt i ett par sammanhang men saknas tyvärr i personregistret. Den kända släkten Pilkington skall emellertid enligt uppgift ha en förfä-

der, som tillhörde den slagna hären. Han skall enligt släkttraditionen ha undgått de förföljande normanderna genom att, utrustad med en lie, ha uppträtt som en på fältet arbetande bonde. Medlemmar av släkten har en lie i vapnet. Fråga är emellertid, när lien började ersätta skäran.

I boken finns ett stort antal bilder av sköldar i ett flertal färger. Men det finns också sköldar med bilder, som kan antagas föreställa drakar. Författaren har beträffande två av dessa drakbilder noterat, att draken varit en populär vapenfigur i Europa från det romerska kejsardömets tid och att draken uppträder på tapeten både hos normander och anglosachsare. Det finns andra sköldbilder av kanske större intresse. På några sköldar finns i varierande tinkturer bilder av kors med utböjda armar. I en rätt tidig scenbild bär hertig Vilhelm en sköld med en bild av ett svävande kors av ett något egendomligt, svårtolkat utseende.

Punkttecken å vissa sköldar kan antagas markera hand- eller armfästen på sköldens insida.

Endast ett fåtal av lansarna har fanor. Bilderna redovisar drygt tiotalet lansfanor av skiftande storlek och varierande utseende. På en bild håller hertig Vilhelm en lans med tretungad fladdrande lana. På fanorna förekommer tecken och bilder av olika slag. Men bokens bildmaterial i förminskat format (en sjättedels storlek) ger inte utrymme för någon säker tolkning.

I boken är ingenting sagt om den rätt betydande utvandring av normander, som ägde rum tidigare under 1000-talet till södra Italien. Dessa normander tog år 1060 upp kampen med de på Sicilien härskande araberna. Det skulle naturligtvis vara intressant att få veta vad för slags bilder, som kan ha funnits på sköldarna hos dessa normander, som kämpade mot de otrogna, och även om de hade lansfanor och i så fall hur dessa fanor såg ut.

Normander erövrade alltså ungefär samtidigt England, Wales och Sicilien.

I stort sett hela tapeten är försedd med en övre bård och en bård i nedre kanten. På dessa bårder finns bilder av olika slag, i huvudsak djurbilder. Beträffande en rätt tidig bildscen, då hertig Vilhelm efter ett fältåg åter-

vänder till Bayeux, konstaterar författaren, att två örnbilder i övre bården »representerar stadens domkapitels märke». Men i omskrivna sakregister finns inte någon hänvisning till text eller bild.

Sista boken är inte skriven om Bayeux-tapeten. Mogens Ruds bok kommer emellertid att även i en framtid intaga en hedersam plats i denna serie av böcker om vad som betraktas som »världens äldsta tecknade serie».

Erik Spens

Litt kongelig heraldikk

Guthorm Kavli: *25 år på Kongens slott. Og veien dit*. Chr. Schibsteds Forlag AS, Oslo 1992. 192 s. Ill. NOK 289,-.

Med humor og faglig tyngde beklede Guthorm Kavli stillingen som forvalter ved Oslo Slott i årene 1962–87. Hans kvalifikasjoner er iorden: arkitekt og bygningshistoriker med doktorgrad på en avhandling om trønderske trepaleer. Dessuten har han bak seg en innsats under 2. verdenskrig og er vidt berest. Alt dette bragte ham ganske nær Kong Olav V og det preges den nye boken av.

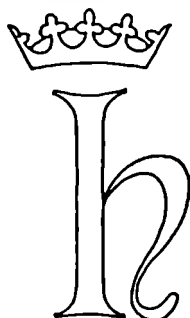
Guthorm Kavlis bok er en selvbiografi. Den er velskrevet og pent utstyrt med en rekke fotografier og tegninger fra hans egen hånd. La det straks være sagt: boken er velsignet fri for den grafing og trivialisering av kongehuset som vi ser andre steder. Dette er imidlertid heller ingen bok med vitenskapelig siktemål; boken gir leserne et inntrykk av den daglige virksomhet på Slottet.

Jeg skal ta opp noen heraldiske innslag i boken: kjennetegn og seremoniell rundt vårt statsoverhode. Noen kjennetegn har Kavli hatt innflytelse på utover det vi kunne vente fra en slottsforvalter, men nettopp på grunn av hans innsikt som kunstner og historiker.

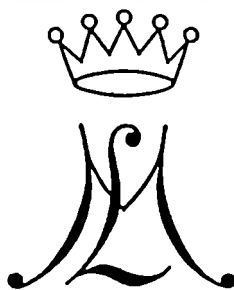
Først la oss se på Guthorm Kavlis egne åndsverk: tre kongelige *monogrammer*. Han har tegnet de offisielle monogrammene både for det nåværende kongepar da de var kronprinspar og for deres to barn. Vi ser at disse monogrammene ikke er gammelmodige, men utført i en moderne, forenklet stil. Kavlis strek er lett og humorfylt. Samtidig er balansen i synsbildet vel ivarett hos alle tre

Kronprinsparets monogram.

Prinsens monogram.

Prinsessens monogram

monogrammer. Hvert monogram er egenartet og ikke samordnet med de andre.

Mest av interesse for en heraldiker er *kronene* over initialene. Det er ikke lett å utforme kroner som skal være både selvstendige og i samsvar med tradisjonene gjennom hundrevis av år. Likevel varierer faktisk kronene i de kongelige monogrammer en del fra land til land i vår tid, når man ser nærmere på utformingene.

Det norske kronprinsparets krone i Kavlis strek er åpenbart modellert ut fra den virkelige norske arvefyrstekrone fra forrige århundre. Denne kronen inngår blant de norske kroningsregaliene og skiller seg fra alle andre fyrstekroner i verden, selvom den har en viss påvirkning fra de svenske prinsekroner. En dristig forenkling ble utført av Kavli i monogramkronen. Vi ser verken bladene mellom spissene eller noen av juvelene på kronringen. Selvom det ble brukt en mer naturalistisk kronprinskrone i visse sammenhenger for kronprinsparet, ble denne særegne monogramkronen stående til siste tronskifte. I dagens, nye monogram for Kronprins Haakon er imidlertid bladene og noen enkle juveler tatt inn igjen i kronebildet; se avbildningen i *Heraldisk Tidsskrift* 7:64 side 157.

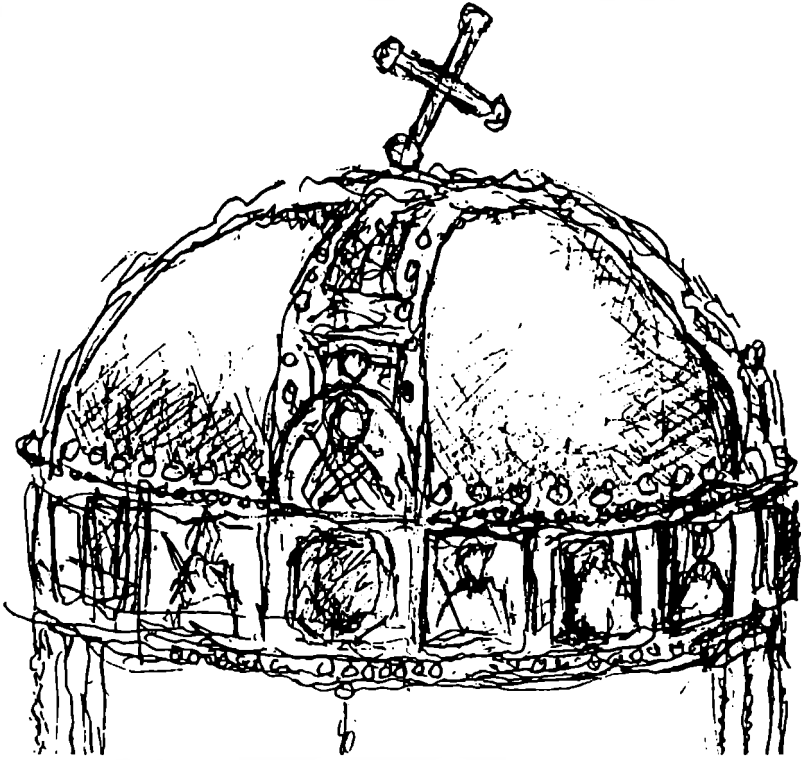
Kavlis utforming av prinsens og prinsessens kroner er nyskapninger. Begge kronene er åpne med kronringer uten bøyer. Mens prinsens bladkrone har preg av gammel og internasjonal adelskrone (grevekrone i Sverige), så er prinsessens takkete krone lett inspirert av den norske arvefyrstekrone. Det er

ikke foretatt noen offisiell fastsettelse av disse kronetyper som «rangkroner» på linje med eneveldets formalistiske system. Vi bør nok heller se de nyere prins- og prinsessekronene som tidsbestemte dekorasjoner av symbolsk karakter. Disse to monogramkronene vil kongehuset dermed kunne variere når det passer, f.eks. ved å stilisere mer i retning av arvefyrstens regaliekrone. Kongelige monogrammer kan variere noe over tid, slik vi har sett bl.a. med Kong Haakon VII's initial og krone.

I hodeåpningene på prins- og prinsessekronene har Kavli gitt en antydning til perspektiv med buete streker. Idag er det derimot rett strek nederst og ren flatestil i kongeparets og kronprinsens monogramkroner (se avbildninger i *Heraldisk Tidsskrift* 7:64 side 157). Ved disse senere utformingene er Guthorm Kavlis sakkynndighet blitt benyttet, dog uten at det er nevnt i boken hans. Det nye kronprinsmonogrammet er en direkte videreføring av Kavlis tegning av prinsens monogram. Bokstaven H er bygget på kongemonogrammet til Håkon VI (1340–80). Dermed har man oppnådd å skille initialen i kronprinsmonogrammet tydelig fra H.M. Kongens H.

Haakon VI (d. 1380) var en av de første med kronet monogram i Norden.

Det ungarske nasjonalklenodium Stefanskronen, som Kavli hadde i sine hender i Wiesbaden i 1945 og som han tegnet i Nasjonalmuseet i Budapest i 1991.

Formgivningen av de symbolske kronene vekker rimeligvis interesse hos de kongelige selv, uten at Kavli skriver noe særlig om det. Han forteller imidlertid om Kong Olavs interesse for den kongekronen som Kavli foreslo å sette øverst på malerirammen for Slottets store portrett av Kong Christian Frederik. Fordi han var konge i Norge bare i året 1814 hadde man ingen kroningskrone på den tid: eneveldets flote bøylekrone fra unionstiden forble i København og den nye norske kongekronen kom først i 1818. Løsningen for portrettrammen ble å lå skåret en krone i tre som «var nærmest en prototyp på en kongekrone, med firkløverblad løpende rundt over kronens nedre ring, men det tok

seg bra ut», står det i boken. Kroner på rammen til kongelige portretter er ellers vanligvis utformet enten som de virkelige regaliekroner eller som de mer grafiske og heraldiske monogramkroner. Det anses ikke for helt passende her å bruke de rene fantasikroner som ikke har noen bestemt tilknytning.

Kavli har ikke bare formgitt kroner, han har også holdt en i hendene. Og det en av verdens eldste, den ungarske St. Stefanskronen med det skjeve kors på toppen. (Se nærmere omtale av denne spesielle kronen i *Heraldisk Tidsskrift* 7:64 side 198–200.) I september 1945 befant Kavli seg i Wiesbadens Landesmuseum som norsk medlem av de alliertes kommisjon for beskyttelse av kultur-

verdier. Kronen ble tatt opp fra en stålkiste med tre låser og Kavli skriver at «det var et stort øyeblikk da jeg holdt den i mine hender». St. Stefanskronen var blitt evakuert fra Ungarn da russerne rykket inn. Den ble beslaglagt av 3. amerikanske arme og senere ført til Fort Knox i USA. Nå er den tilbake og plassert i Nasjonalmuseet i Budapest.

Flagg og flagging engasjerte Kong Olav som så mange andre. Det var kongen selv som ga ordrene når flaggstangen ble lagt ut fra slottsbalkongen, som ved stortingspresident Hambros og president Kennedys død. Derimot var kongen ikke involvert da Kavli diskret fjernet flaggstangen på gavlen til Bygdøy kongsgård mens Nikita Khrustsjov var i Norge i 1964. Stangen ble ellers brukt til kongeflaget når kongen bodde der. Kavli skriver: «Jeg tenkte at det for Hans Majestet kanskje ville føles ubehagelig å se det røde flagget med hammer og sigd vaie fra den samme stang. Uten å konferere med noen lot jeg flaggstangen fjerne, den eneste politiske handling jeg foretok i min tid som slottsforvalter. Kongen var enig i at to mindre skulle reises ved inngangsdøren, men nevnte aldri den som var blitt fjernet med et ord.» Forøvrig var Khrustsjov regjeringens gjest, selvom kongen stilte sin sommerbolig til disposisjon og mottok sovjetlederen til lunsj på Slottet.

De mange *statsbesøk* har fått adskillig plass i boken. Kavli minner oss om at det var Kong Olavs bestefar, Kong Edvard VII, som innførte skikken med «statsbesøk», dvs. når et lands statsoverhode offisielt gjester et annet under utfoldelse av stort seremoniell. I Kavlis bok lær vi høre om mange av ritualene som utspilles med velkomst, hilsener, middager, avskjed, utveksling av gaver og ordener osv. Denne skikken foregår nå over hele verden, også i republikker av ulike politiske farger. Statsbesøkene har en politisk funksjon og de konstitusjonelle monarker må stille opp etter politikernes bestemmelse.

Et nærmest herostratisk berømt statsbesøk i Oslo (og andre hovedsteder) var av Romanias beryktede diktator Nicolai Ceausescu, så sent som i 1980. Kong Olav måtte ta ham og hustruen Elena imot til innlosjering på Slottet med gallamiddag osv. Det var vel ikke til å unngå at diktatoren fikk sin ordensdekoras-

jon som statsoverhode. Men man gikk så langt som til å tildele også fru Elena Ceausescu storkorset av St. Olavsordenen fordi hun «ønsket seg» det! Noe lignende er visst ikke skjedd verken før eller senere. Disse ordensdekorasjonene er iallfall nå blitt returnert til Norge etter omveltningene i 1989/90, bekrefter Kavlis bok.

I boken finner vi beskrevet mange enkeltheter om de seremonielle sider av slikt som middager for Stortingets medlemmer, Kongens audienser og festlige begivenheter innenfor kongehuset. Ingen tvil her om at stilen passes og planleggingen er omhyggelig. Kavli gir oss et bilde av Kong Olavs fine balanse mellom verdighet og hjertelighet.

Istandsettelse og vedlikehold av de kongelige eiendommer får naturligvis sin rikelige plass i arkitekten Kavlis selvbiografi. Også her tok Kong Olav en aktiv del. Dette er interessant stoff som jeg kan anbefale å se nærmere på, for dem som arbeider med restaurering av eiendommer og interiører fra forrige århundre. En rekke innredningsdetaljer på Oslo slott har symbolske og seremonielle funksjoner som ligger nær heraldikken. Der er det mye som burde kunne gjøres til gjenstand for omtale i *Heraldisk Tidsskrift*.

Hans Cappelen

En norsk havhest

Hans Cappelen: *Slekten Vogts våpen: Den første havhest i norsk heraldikk?* – Norsk slektshistorisk tidsskrift. Bind 33, hefte 2, 1991, s. 145–167. – Rettelser til «Slekten Vogts våpen». – Norsk slektshistorisk tidsskrift. Bind 33, hefte 3, 1992, s. 335–336.

Hans Cappelen har i en artikkel i Norsk slektshistorisk tidsskrift behandlet den norske slekten Vogts våpen, og stiller spørsmål ved om dette er den første havhest i norsk heraldikk.

I Norge har mødrene etterlatt seg en rekke spor i norske slektsvåpen. Og når slektsnavn går videre gjennom kvinneledd, følger gjerne slektsvåpenet med. F.eks. er rundt 8% av våpnene i Hans Cappelens bok *Norske slektsvåpen* (Oslo 1968 og 2. oppl. 1976) blitt videreført på denne måten. Et av de mest

kjente tilfellene er slekten Vogts våpen med bl.a. havhesten.

«Den eldste slekt Vogt» var nokså nylig utdødd i mannslinjen, da navnet ble gjenopplivet 27. november 1779. Det var daværende trelasthandler Niels Nilsen (dødt 1809) og hans ektefelle som tok slektsnavnet til hans farmor. Dette skjedde bare tre dager etter at han hadde giftet seg med Abigael født Monrad (dødt 1812). Hennes slekt har da også navn og våpen gjennom kvinneledd. Så der har vel de to lært hvordan de skulle grunnlegge «den yngre slekt Vogt». Den eldre slekt Vogts våpen ble imidlertid ikke tatt i bruk uten videre av den yngre slekten.

En skepsis mot å ta det eldre våpen møter vi hos Abigaels og Niels' sønn, Jørgen Herman Vogt (1784–1862). Fra ham har vi både ridderskjold og segl uten havhest-våpenet. På sitt Serafimerskjold som ennå henger i Riddarholmskyrkan i Stockholm, valgte han å få gjengitt våpenet til slekten Nilsen (Nilson) i stedet for Vogt-våpenet. Nilson-våpenet er kløvd med i første felt en sparre ledsaget av tre hjerter og i andre felt en skråbjelke med et trekløver over bjelken (se Heraldisk Tidsskrift, bd. 2, nr. 15, 1967, s. 238). Feltet med skråbjelken må være hentet fra slekten Braumanns segl. Slekten Vogts våpen er etter blasoneringen i Norske slektsvåpen: I blått en gull venstre skråbjelke, fulgt over av et tredelt sølv blad og under av en sølv havhest. På hjelmen en mann kledd i frakk og med parykk med to flagrende bånd samt venstre hånd løftet.

I sin artikkel gjør Cappelen rede for motivet i Vogt-våpenet og hva som kan være bakgrunnen for at nettopp dette er valgt. Jeg finner det nyttig at han også diskuterer begrepet havhest og sjøhest. Det er nemlig en art av ordenen stormfugler som på norsk kalles havhest (*Fulmarus glacialis*). Til denne orden hører også albatrossene. Denne havhesten kan ikke forveksles med den heraldiske havhest. Men så har vi en underfamilie av fisk i nålefiskfamilien som kalles sjøhest eller havhest.

Denne sjøhesten har et pussig utseende som minner om sjakkpillets springer (hest). Halen er lang og brukes som snohale. Sjøhesten svømmer i vertikal stilling og drives frem av vibrering med den lille ryggfinnen.

Denne fisken finnes ikke bare i Walt Disneys tegneserieverden, men også i britiske våpen og norske merker. Cappelen mener at i blasoneringen bør den nok da hete «naturlig havhest eller sjøhest» til forskjell fra den gamle mytologiske. I dansk heraldikk synes havhest å være mest alminnelig, mens i Sverige brukes betegnelsen sjøhest.

Cappelen gjør rede for det mytologiske vesen havhest, som er langt eldre enn heraldikken. Det har sin opprinnelse allerede i antikken og fikk ny utbredelse under renessansen. I Norge brukes også havhesten som symbol for Det Norske Oljedirektorat (se Heraldisk Tidsskrift, bd. 4, nr. 38, 1978, s. 397–398).

I sin artikkel gjør Cappelen også rede for stiliseringen av den heraldiske havhest.

Den eldste slekt Vogt kom til Norge fra Danmark i 1669 med Paul Petersen Vogt (dødt 1707). Cappelen mener at Vogt-slekten tok havhesten som våpen etter at den var kommet til Norge. Han har ikke kunnet efterspore Vogt-våpenet med havhest i Danmark eller Tyskland. Det vi vet sikkert er at våpenet med havhest ble brukt av to av hans barn, datteren Anna Vogt (dødt 1766) og sønnen konferensråd Peter Vogt (dødt 1767).

Gledelig overraskende er det å finne en så rikt illustrert artikkel i Norsk slekthistorisk tidsskrift. Der bruker det ellers å være nokså langt mellom de drammene. Men her har vi åtte avbildninger av segl, foruten tegninger av Vogt-våpen og av britisk havhest, foto av Vogt-våpen og Krefting-våpen fra prekestolen i Tanum kirke og av glasspokal med alliansevåpen Vogt-Braumann over Nilson/Heltzen skjold. Artikkelen er forsynt med noter. I det hele er det et grundig genealogisk-heraldisk arbeide.

Harald Nissen

Ny svensk heraldisk oppslagsbok

Clara Nevéus (text) och Bror Jacques de Waern (illustrationer): *Ny svensk vapenbok*; 191 s.; Streiffert & Co Bokförlag HB, Stockholm 1992.

Bokens namngivna redaktion bör ha upplevt 1992 som ett hektiskt år. Först i början av

hösten den internationella genealogiska och heraldiska kongressen i Uppsala, därefter en heraldisk utställning i Stockholm i september och slutligen närmare årsskiftet en stor heraldisk uppslagsbok. En imponerande flit!

Kongress och bok har blivit föremål för kommentarer. I »Diskulogen» (nr 27, oktober 1992) betecknades innehållet i kongressen som »väl magert». Andra är nog beredda att instämma i det omdömet. Genealoger ansåg sig uppenbart missgynnade. För dem som deltagit i kongressen i Köpenhamn, ägnad ordensheraldik, måste det ha varit av föga intresse att på nytt få höra föredrag om svenska ordnar.

I boken redovisas efter dubbla förord och en inledande heraldisk historik först stora och lilla riksvapnet och därefter landskaps- och länsvapen samt vidare borgerliga kommunvapen och slutligen kyrkliga vapen. Boken avslutas med kartor och översikter, litteraturhänvisningar och »Summary in English» jämte person- och ortregister.

Det inledande avsnittet har fått rubriken »Heraldik». Men två underrubriker »Historik» och »Heraldiska regler och termer» berättar närmare om innehållet.

Tyskarna har en enkel och klar definition: »Heraldik ist Geschichte in Bild». Detta påstående kan anses innebära, att historien är det primära och att bilden är sekundär. Svenska heraldiker har haft svårt för att acceptera en sådan tolkning. I boken finns exempel. Ett sådant från äldre tid är Vimmerby kommuns vapen – en grön ek med en i dess topp sittande röd ekorre samt på ena sidan om stammen bokstaven C och på den andra sidan de romerska siffrorna IX, d.v.s. Karl IX:s monogram. Textskrivaren noterar utan reservation, att riksheraldikern hade »förgäves försökt få stadens representanter att avstå från grundarens monogram». Det är dock detta monogram, som är den historiskt sett intressantaste delen av vapnet.

De heraldiska reglerna i Storbritannien föreskriver, att två samtidigt levande personer inte får föra samma vapen. Denna regel innebär, att i vapen, kanske särskilt i skotska klanvapen, kan finnas flera bitecken. Dessa bitecken, ganska ofta hämtade från modervapen, kan ge intressanta upplysningar om släktens historia. Heraldik är en historisk

hjälpvetenskap. Svenska heraldiker har ställt sig avvisande mot denna brittiska heraldik. Det stora undantaget var Arvid Berghman, som också hedrades med en inbjudan till drottning Elizabeths kröning. Under ovan omförmälda underrubriker är ingenting sagt om brittisk heraldik.

I bokens andra avsnitt redovisas stora och lilla riksvapnet. Hjärtsskölden i det stora vapnet har under 1800-talet undergått förändring. En ursprunglig stjärnbeströdd ginstam, som ingick i den napoleonska heraldiken, förvandlades till Karlavagnens sju stjärnor, en föga lyckosam förändring. Det finns anledning misstänka någon slags påverkan från medlemmar av ätterna Björnstierna, som i sitt vapen hade de i Stora Björnens stjärnbild ingående sju stjärnorna. Man kan naturligtvis ifrågasätta, om det för kommande generationer med kognatisk tronföljd finns anledning att behålla det agnatiska släktvapnet. Brittiska kungahuset har i detta hänseende handlat föredömligt.

Den svenska adliga ätten von Unge har vapen, som erinrar om stora riksvapnet – i övre fältet, som är blått, ett uppstigande lejon av guld och andra fältet av silver en blå ström.

Spekulationerna om att de tre kronorna skulle ha samband med kronan på Mecklenburgs tjurhuvud är helt övergivna. De svenska tre kronorna har ett äldre ursprung. Genom framlidne Uno Lindgrens insatser kunde forskningen komma på rätt spår. I boken anmärks, att de tre kronorna i danska riksvapnet inte längre bör betraktas som ett prententionsvapen utan som historiskt relik. De tre kronorna förekommer i svenska adliga vapen både i sköld och som hjälmprydnad.

Det följande avsnittet om landskaps- och länsvapen är givetvis historiskt sett intressant. Som första vapen presenteras ett av de yngsta – Blekinge ekvapen. Bilden visar en mystisk stubbe med några lövade grenar och med de tre kronorna uppträdde på stammen. Friherrliga ätten Lagerhielke, som fick sin värdighet i mitten av 1700-talet, har som andra hjälmprydnad en vacker välvuxen ek – ett riktigt masteträd. Den förste friherren hade tjänstgjort som landshövding i länet och ansåg sig tydligen i vapnet böra erinra om denna tjänstgöring. Det kan ifrågasättas,

om en heraldisk ek bör sakna ekållon.

Det finns liknande exempel, då baroniserade landshövdingar i det nyförvärvade vapnet markerat samband med länet. Vanligen skedde sådan markering genom att landskapsvapnet placerades i fält i en oftast kvadrerad huvudsköld. En liknande sammanflätning av territoriella och personliga vapen finns även i andra sammanhang, nämligen i av konungen fastställda serafimervapen och vapen för riddare av Karl XIII:s orden. I vårt århundrade finns exempel. Överståthållare Torsten Nothin fick i sitt serafimervapen i övre fältet Smålands armborst till erinran om sitt småländska ursprung och i nedre fältet bilden av S:t Erik. För illustratören fanns alltså möjligheter att kontrollera, hur landskapsvapen uppfattades i äldre tid.

Landskapsvapen finns med även i nutida aktuell personheraldik. De kungliga barnen har hertig- respektive hertiginnetitel, men deras hertiglaga landskapsvapen är endast antydningssvis omnämnda i boken.

Gotlands vapen tycks ha vällat de största bekymren. Landskapet är numera en kommun, men landskap och kommun har skilda vapen. Varianter förekommer i Visby stifts vapen och fanns i Visby stads vapen. Det är ömsom vädur och ömsom lamm, båda med korsfana. Lammet lever vidare i svenska adliga ätters vapen. Den nuvarande svenske statsministerns farfars farfars far fick friherrlig värdighet i mitten av 1800-talet. Han var först landshövding på Gotland och därefter överståthållare i Stockholm och fick i den kvadrerade huvudskölden i första och fjärde fälten S:t Eriks bild och i de övriga fälten lammet med korsfana. Även de fyra grevliga ätterna Bernadotte har lammet med korsfana i ett fält i den tredelade skölden. Den förste greven var hertig av Gotland.

Kontakt med landskapsvapen torde allmänheten numera få mest i militära sammanhang genom fanor och standar. Regimenten och flygflottiljer har landskapsnamn, och åtskilliga av flottans fartyg har fått namn efter landskap. Sambandet med landskap är också betydelsefullt för akademiker vid de två äldsta universiteten – en student skall tillhöra en »nation».

Ett stycke text har fått rubriken »Norrbotnen». Redaktionen tycks överväga att kon-

struera något slags vapen för ett obehintligt landskap. Läsarna av denna tidskrift hade väl knappast tänkt sig, att någon skulle vilja rita ett sådant vapen.

Det större avsnittet i boken redovisar de borgerliga kommunernas vapen. Den stora kommunsammanslagningen har givetvis skapat heraldiska problem. Men i boken redovisas väl äldre vapen och sigill. Dessa uppgifter är ju historiskt sett intressanta.

I boken finns exempel på mer eller mindre egendomliga vapen. Norrtälje har ett stort svart ankare. Enligt en tolkning skulle i vapnet ursprungligen ha varit en vase, som i något sammanhang missuppfattats. Rekordet i fråga om befängda vapen har Härnösand – en bäver med en gädda i munnen.

Kontakten mellan heraldiker och kommunrepresentanter har inte alltid varit problemfri. Piteå stad, som en tid var residensstad och hade ett renhuvud i vapnet, skickade tillbaka en ritning under påpekande, att ingen ren hade så lång tunga. Illustratören har gått förbi kritiken. Piteå kommun har nu ett renhuvud med öppen mun utan tunga. Det är dock den del av djuret, som norrlänningar sätter högst värde på.

Stadens dåvarande grannkommun Piteå landskommun hade som emblem ett skäggigt manshuvud, omgivet av två koncentriska cirklar. Huvudet ansågs avse en äldre betrodd nämndeman, och bild av huvudet placerades på fasaden av det under 1940-talet nyuppförda tingshuset. Men intresset att också placera detta huvud i kommunens vapen försvann omedelbart, när fullmäktige i denna politiskt sett helt röda kommun fick klart för sig, att det rätteligen var fråga om Johannes Döparens huvud på ett fat. Strängnäs har emellertid i vapnet S:t Petrus och S:t Paulus sida vid sida, och i Växjö stifts vapen finns tre avhuggna manshuvuden, enligt legenden tre namngivna martyrer.

I boken har återgivits ytterligare några vapen med helgonbilder utöver de redan nämnda – Norrköping S:t Olof med yxa och äpple, Lidköping S:t Nikolaus och Mora S:t Mikael i kamp med en drake. Det finns även kvinnliga helgon – Vadstena S:ta Birgitta skrivande med en gåspenna, Skövde S:ta Helena med svärd, Kungsbacka en felutru-

stad S:ta Gertrud och Södertälje S:ta Ragnhild.

Det finns andra vapen med personlig anknytning. I flera städer fanns sedan gammalt vapen med kungliga monogram – Kristianstad Christian IV, Karlskrona Karl XI, Ulricehamn Ulrika Eleonora, Oskarshamn Oskar I och Örnsköldsvik Oskar II.

I boken finns också vapen, som visar samband med svenska adliga ätter. Personregistret redovisar flera namn på ätter, vilkas vapen helt eller delvis ingår i ett borgerligt kommunvapen.

I boken finns en tendens att undervärdera sambandet mellan personliga och territoriella vapen. Utländska heraldiker konstaterar nog med viss förvåning, att Sverige har en statsheraldiker, som inte har något eget personligt vapen.

I det femte och sista avsnittet i boken redovisas Svenska kyrkans vapen och de tretton stiftens vapen. Dessa stiftvapen har ju under flera generationer återfunnits åtminstone i något fält i biskopens vapen. Stiftvapen kan också förekomma i biskopens adlade söners vapen.

Åtskilliga församlingar har vapen, men dessa har inte fått plats i boken. Det hade givits varit intressant att kunna jämföra den borgerliga och den kyrkliga kommunens vapen, som nog ofta har samma motiv i olika utföranden.

Det finns annan heraldik, som saknas i boken, t.ex. vapen för härad, domsagor och tingslag. Även överdomstolar och civila ämbetsverk har intressanta historiska vapen. Om dessa vapen är ej heller sagt någonting i boken. Helst borde dessa vapen – nyritade – presenteras i statskalendern.

En manusförfattare måste alltid begrunda sanningen i det gamla svenska ordstävet: det bästa är det godas fiende. Begränsningens konst är särskilt angelägen, när stor del av kostnaden skall täckas av anslag från fonder och liknande institutioner.

Det är en mycket vacker bok, som väl pryder sin plats i bokhyllan i den mån den inte ligger på arbetsbordet. Boken har fått ampla lovord och är för svenska heraldiker en välkommen uppslagsbok. Även för heraldiker i de nordiska grannländerna borde den kunna vara till både nytta och glädje.

Erik Spens

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 175. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Begæring om optagelse i Societas Heraldica Scandinavica stiles til Sekretariatet, Maltevangen 15, DK-2820 Gentofte (telefon: 31 65 06 08), som fremsender informationsmateriale og girokort.

Ældre numre af tidsskriftet

Flg. numre kan stadig erhverves: 4, 14, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49–50 (jubilæumsskriftet), 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 65 og 66. – Pris pr. stk. Dkr. 70, nr. 49–50 dog Dkr. 300 (priser excl. porto).
Register til Heraldisk Tidsskrift, bind 5, 1. halvbind, nr. 41–48, pris Dkr. 10.

Heraldiske Studier nr. 1. Knud Prange: Våbenanetavlen. Dkr. 40,00 (excl. porto).

Heraldiske Studier nr. 2. J. C. Bille Brahe: Gravmindernes Vidnesbyrd. Dkr. 50,00 (excl. porto).

Heraldiske Studier nr. 3. Ole Rostock: Nøgler til 808 skandinaviske skjoldholdere. København 1990. Dkr. 60,00 (excl. porto).

Heraldik i Norden (= Heraldisk tidsskrift nr. 49–50). Dkr. 300,00 (excl. porto).

Redaktør:

Greve Poul Holstein, Livjægergade 29^A, DK-2100 København Ø, Danmark.

Redaktionsudvalg:

Tandlæge Per Hougaard, Asylgade 6, DK-4000 Roskilde, Danmark.

Konstnären Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, SF-Helsingfors 33, Finland.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.

Greve Erik Spens, Valhallavägen 138, S-114 59 Stockholm, Sverige.

Amtsdirktor, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, DK-4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K, Danmark.

Adjunkt, fil. mag. Gunnar Bendix, Bryggaregatan 25, S-981 34 Kiruna, Sverige.

Afdelingschef, fil. kand. Tom C. Bergroth, PB 675, SF-20101 Åbo, Finland.

Advokat Hans Cappelen, Olav Vs gaten 1, N-0161 Oslo, Norge.

Fuldmægtig, cand. jur. et art. Bertil A. Frosell, Ved Klosteret 10, DK-2100 København Ø, Danmark.

Sekretær Carsten Frölich, Maltevangen 15, DK-2820 Gentofte, Danmark.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, DK-2700 Brønshøj, Danmark.

Greve Erik Spens, Valhallavägen 138, S-114 59 Stockholm, Sverige.

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K.

Afdelingschef, fil. kand. Tom C. Bergroth, PB 675, SF-20101 Åbo, Finland.

Advokat Hans Cappelen, Olav Vs gaten 1, N-0161 Oslo, Norge.

Sekretær Carsten Frölich, Maltevangen 15, DK-2820 Gentofte, Danmark (sekretær).

Greve Poul Holstein, Livjægergade 29^A, DK-2100 København Ø, Danmark (redaktør).

Journalist, cand. phil. Peter Kurriid-Klitgaard, Matthausgade 16, 2. sal, DK-1666 København V, Danmark.

Statsheraldiker Clara Nevés, Riksarkivet, Box 12541, S-102 29 Stockholm, Sverige.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, DK-2700 Brønshøj, Danmark (formand).

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, DK-2880 Bagsværd, Danmark (Selskabets heraldiske konsulent).

Fhv. departementchef Birgir Thorlacius, Bólstaðarhlíð 16, Reykjavík, Island.

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, DK-2000 Frederiksberg, Danmark.

Cand. phil. Susanne Vogt, Bernhard Bangs Allé 8,2-54, 2000 Frederiksberg, Danmark (kasserer).